

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

На правах рукопису

ВОЛОШИНА ІРИНА ВІКТОРІВНА

УДК 342.7 (477)

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТИНИ В УКРАЇНІ

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Науковий керівник:
Колодій Анатолій Миколайович,
доктор юридичних наук, професор

Київ-2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ДОКТРИНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДИТИНИ В УКРАЇНІ.....	15
1.1. Наукові дослідження конституційно-правового статусу дитини в Україні.....	15
1.2. Генезис та правова регламентація конституційно-правового статусу дитини в Україні.....	32
Висновки до розділу 1.....	63
РОЗДІЛ 2. ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДИТИНИ В УКРАЇНІ: МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РОЗУМІННЯ.....	68
2.1. Методологія дослідження конституційно-правового статусу дитини в Україні.....	68
2.2. Поняття та елементи конституційно-правового статусу дитини в Україні. Правосуб'єктність та основні принципи статусу дитини.....	76
2.3. Права, свободи та обов'язки – центральний елемент конституційно-правового статусу дитини в Україні.....	99
2.4. Гарантії конституційно-правового статусу дитини в Україні.....	129
Висновки до розділу 2.....	147
РОЗДІЛ 3. ЗАХИСТ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДИТИНИ В УКРАЇНІ.....	153
3.1. Правові форми захисту конституційно-правового статусу дитини в Україні.....	153
3.2. Інституційні форми захисту конституційно-правового статусу дитини в Україні.....	177
Висновки до розділу 3.....	197
ВИСНОВКИ.....	203
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	215
ДОДАТКИ.....	235

ВСТУП

Актуальність теми зумовлена тим, що в системі цінностей демократичного суспільства на першому місці має перебувати людина. При цьому становлення правової демократичної держави в Україні неможливе без реального забезпечення прав та свобод кожної особи, у тому числі й дитини. Україна засвідчила прагнення забезпечити на своїй території непорушність прав та свобод людини. Чинне законодавство України зафіксувало пріоритет загальнолюдських цінностей та загальновизнаних принципів міжнародного права, а Конституція України у ч. 3 ст. 51 відобразила гарантії щодо захисту прав дитини в Україні, а саме те, що “сім’я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою”.

Кризи, які відбуваються в економічному, політичному, соціальному житті України, останнім часом набули практично систематичного характеру і позначаються передовсім на дітях. Враховуючи саме це, можна стверджувати, що ситуація у сфері, яка стосується дітей, є складовою демографічної кризи, котра полягає в погіршенні не лише кількісних, а й якісних характеристик населення, загостренні проблеми здоров’я дітей. У духовному розвитку спостерігаються розпливчастість життєвих цілей, девальвація загальнолюдських і культурно-національних цінностей, для значної частини дітей властивий стан соціальної інфантильності. Актуалізуються проблеми культури спілкування, адаптованості дітей і підлітків до навчально-виховних колективів.

Практична значущість дисертаційного дослідження зумовлюється ще й тим, що в сучасному суспільстві з його економічними проблемами дитина, як ніхто інший, потребує захисту своїх прав і законних інтересів. До того ж, варто зазначити те, що визначення місця і ролі дитини у дорослому світі, забезпечення її захисту та всебічного розвитку є однією з найгостріших проблем сьогодення, від вирішення якої залежить майбутнє нації в сучасному світі.

Розглядаючи конституційно-правовий статус дитини, варто зважати на те, що віковий критерій є основоположним і разом з тим значною мірою – визначальною формальною ознакою, яка виокремлює дитину як спеціального суб'єкта правовідносин. Особливість конституційно-правового статусу дитини полягає в тому, що діти являють собою найбільш складну й уразливу категорію, оскільки, маючи рівні права з іншими, фактично мають набагато менші можливості для їхньої реалізації. Як наслідок, крім обов'язкових елементів статусу, ядро яких становить система прав, свобод та обов'язків, конституційно-правовий статус дитини в Україні повинен включати гарантії його реалізації. У зв'язку з цим, важливо підкреслити особливе значення юридичних гарантій, а саме процесуального забезпечення реалізації прав дитини.

Актуальність обраної теми зумовлена ще й тим, що вказана проблема на сьогодні залишається належним чином не дослідженою. Відсутність нормативних основ “дитячого права” згубно позначається на розвитку громадянського суспільства та правової держави. Конституційне право закріплює основи правового статусу, які однакові для всіх людей і громадян та носять базовий характер стосовно інших статусів особи. Особливого значення у зв'язку з цим набувають норми Конституції України, хоча це не єдиний нормативно-правовий акт, що визначає правовий статус особи. У цій сфері в Україні діє низка міжнародно-правових та національних нормативно-правових актів. До того ж, кожна із галузей національного права закріплює певну частину прав та свобод у певній сфері суспільних відносин: трудових, цивільних та інших. При цьому закону України, який би врегульовував правовий статус дітей в нашій країні, до цього часу не прийнято. А отже, можна з повною впевненістю стверджувати, що це дисертаційне дослідження буде вирізнятися ще й практичною спрямованістю, оскільки буде сприяти розробці та ефективному функціонуванню згаданого законодавчого акту. Діти як особлива соціально-демографічна група суспільства потребують вжиття першочергових заходів щодо формування й розвитку особистості та забезпечення визначених

їх прав та свобод. З правової точки зору дитина виступає самостійним суб'єктом права. Тому на неї поширюється весь комплекс громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав та свобод людини.

Актуальність теми, що розглядається, дедалі посилюється і стає більш очевидною, якщо врахувати той факт, що ця тема не належить до числа всебічно опрацьованих у вітчизняній конституційно-правовій науці. Водночас варто зазначити, що теоретичною основою дисертаційного дослідження стали праці таких учених як: Абрамова В.І., Алексеєва С.С., Бурдіна В.М., Бутько О.В., Вінгловської О.І., Волинки К.Г., Гончаренка О.М., Коталейчука С.П., Копетюка М.І., Кравченко В.В., Крестовської Н.М., Кудрявцевої О.М., Летнянчина Л.І., Лобанової Т.В., Лінник Н.В., Микитової Є.М., Несинові С.В., Саблука С.А., Садиної О.В., Середи Л.М., Скакун О.Ф., Чорної Ж.Л., Француз-Яковець Т.А., Шульц О.А. та деяких інших.

Нормативну основу роботи складають конституції, закони та інші нормативно-правові акти, що визначають правове становище дитини в Україні та деяких країнах світу. Актуальним стало також вивчення конституцій і законодавства таких країн, як Франція, Італія, Німеччина, Хорватія, Молдова, Іспанія, Казахстан, Білорусь, Вірменія, та деяких інших.

Отже, актуальність, теоретичне і практичне значення та недостатня розробленість теми дисертації визначили науковий інтерес до неї автора дослідження. Усе це й обумовило вибір теми дослідження, яка є актуальна і має науково-практичне значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота відповідає статті 7 Закону України “Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки” від 11 липня 2001 р. Дисертаційне дослідження пов'язане з реалізацією Закону України “Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року” від 5 березня 2009 року № 1065-VI; Указу Президента України “Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей” від 5 травня 2008 року № 411/2008; Загальнодержавної програми адаптації законодавства

України до законодавства Європейського Союзу, схваленої Законом України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV; Пріоритетними напрямами наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010–2014 рр., затверджених наказом МВС України від 29 липня 2010 року № 347. Тема дисертаційного дослідження обговорена і схвалена на засіданні вченої ради Київського національного університету внутрішніх справ (нині – Національної академії внутрішніх справ) (протокол № 4 від 31 березня 2009 року), розглянута та схвалена відділенням Академії правових наук України у 2009 році (реєстраційний № 184).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає в науковому осмисленні конституційно-правового статусу дитини в Україні, теоретико-правовій характеристиці його поняття, елементів, захисту та забезпечення і відпрацювання на цій основі пропозицій та рекомендацій щодо його вдосконалення.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність розв’язання наступних *задач*:

- узагальнити основні напрями та ступінь наукової розробленості доктринальних досліджень конституційно-правового статусу дитини в Україні та виявити ті його проблеми, які залишились недослідженими;
- дослідити генезу та правову регламентацію конституційно-правового статусу дитини в Україні та враховуючи його історичний розвиток запропонувати найбільш оптимальні шляхи правового закріплення;
- узагальнити існуючу та визначитись із власною методологією дисертаційного дослідження;
- визначити поняття та елементи конституційно-правового статусу дитини в Україні, сформулювати власне їх розуміння;
- розкрити сутність і зміст принципів конституційно-правового статусу дитини в Україні, доповнити їх з урахуванням сучасних тенденцій його розвитку;

- охарактеризувати права, свободи та обов'язки дитини в Україні, враховуючи, що це центральний елемент конституційно-правового статусу дитини, який значною мірою обумовлює його якість;
- з'ясувати гарантії конституційно-правового статусу дитини в Україні, на підставі чого обґрунтувати власну точку зору стосовно їх удосконалення;
- опрацювати правові та інституційні форми захисту конституційно-правового статусу дитини в Україні, які необхідно постійно модифікувати;
- запропонувати пропозиції і рекомендації, спрямовані на вдосконалення конституційно-правового статусу дитини в Україні.

Об'єктом дослідження є конституційно-правовий статус людини та громадянина.

Предметом дослідження є конституційно-правовий статус дитини в Україні як сукупність основних його елементів та їх характеристик.

Методи дослідження. У дисертації використано систему методів наукового дослідження, які надали можливість якнайповніше виконати поставлені задачі. Важливість і складність теми, що досліджується, зумовила застосування низки філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових принципів та методів пізнання, кожен із яких дозволяє дослідити проблему з певних методологічних позицій.

Основний метод, який застосовано при здійсненні дослідження, – *загальнонауковий діалектичний метод*, дозволив проаналізувати теоретичні та практичні проблеми конституційно-правового статусу дитини в Україні у його розвитку, залежності від інших видів правових статусів, у процесі його впливу на інші правові статуси, їх взаємозбагаченні, взаємообумовленості (використаний, насамперед, для відпрацювання загального змісту та концепції дослідження, при написанні всіх підрозділів дисертації). Із застосуванням *історичного та історико-правового методів* було досліджено процес виникнення, формування та розвитку конституційно-правового статусу дитини в світі та Україні (підрозділ 1.1, 1.2). *Методи узагальнення, угруповання, аналізу*

склали методологічне підґрунтя для опрацювання проблем доктринальних досліджень і правової регламентації статусу дитини (підрозділи 1.1, 1.2). Використання *порівняльно-правового методу* було актуальним при аналізі джерельної бази України, яку становлять Конституція України, закони України, підзаконні нормативно-правові акти України, міжнародно-правові акти та аналогічні акти, що закріплюють конституційно-правовий статус дитини в зарубіжних країнах (підрозділи 1.2, 2.2). У процесі дослідження широко застосовувалися методи *системного, формально-юридичного та структурно-функціонального аналізу*. Шляхом застосування *формально-логічних методів* (дедукція та індукція, аналіз і синтез) досліджено окремі складові елементи конституційно-правового статусу дитини, що надало можливість їх повноцінної характеристики та з'ясування змісту (підрозділи 2.2, 2.3, 2.4). *Структурний та функціональний методи* дозволили з'ясувати особливості форм захисту конституційно-правового статусу дитини (підрозділи 3.1, 3.2). *Метод інтерпретації* використовувався при роз'ясненні конституційно-правових норм із застосуванням відповідних видів тлумачення (підрозділи 2.2, 3.1).

Крім того, у процесі роботи автор використовував *такі категорії діалектики як можливість і дійсність*, досліджуючи, наприклад, співвідношення нормативно-правової основи, яка визначає правове становище дитини в Україні та пропонованих змін до неї; *форма і зміст* – при співставленні поняття, принципів, гарантій конституційно-правового статусу дитини в Україні. Також автором були використані *прогностичний метод, методи моделювання, аналізу і синтезу* – для формулювання конкретних пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства України в аспекті визначення конституційно-правового статусу дитини в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших у вітчизняній юридичній науці комплексних, монографічних досліджень, у якому викладені результати загальнотеоретичного аналізу та репрезентовані обґрунтовані положення, узагальнення, висновки щодо дослідження теоретичних і практичних питань конституційно-правового

статусу дитини в Україні на сучасному етапі розвитку юридичної науки, спрямовані на відпрацювання пропозицій та рекомендацій щодо його вдосконалення.

Науковими результатами, що є новими або характеризуються певною долею новизни і виносяться на захист, є такі:

уперше:

– сформульовано визначення, згідно з яким під конституційно-правовим статусом дитини необхідно розуміти юридично закріплене становище дитини в суспільстві та державі, яке регулюється та охороняється системою норм і принципів права, що викладаються в Конституції України, міжнародних та інших конституційно-правових актах, і складається із правосуб'єктності, принципів, прав, свобод та обов'язків, а також гарантій їх реалізації;

– внесено пропозицію про необхідність передбачити відповідальність батьків за відмову від виховання своїх дітей. Для цього запропоновано доповнити ст. 193 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р. пунктом 5, виклавши його у редакції, що викладена у дисертаційному дослідженні;

– обґрунтовано необхідність прийняття спеціального Закону України “Про правовий статус дитини в Україні”. У зазначеному Законі України передбачити норми щодо: а) прямої дії його норм; б) правосуб'єктності дитини; в) принципів правового статусу; г) прав, свобод та обов'язків дитини; ґ) механізму реалізації прав та свобод дитини; д) системи контролю за дотриманням прав дітей; е) захисту прав та обов'язків дитини; є) відповідальності державних органів і посадових осіб за реалізацію та захист прав та свобод дитини;

– запропоновано для реалізації конституційного права дітей на працю, що передбачене ст. 43 Конституції України, та приведення його у відповідність до ст. 7 Конвенції Міжнародної організації праці № 138, у Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 р. внести відповідні доповнення, передбачивши: а) чіткий перелік видів легкої роботи, на яку можуть прийматися діти від 13 до

15 років; б) квотування робочих місць, у тому числі й для неповнолітніх працівників; в) встановлення певних преференцій; г) організації системи моніторингу застосування дитячої праці;

– доведено, що аналіз ст. 47 Конституції України свідчить, що при прийнятті нового Житлового кодексу України необхідно передбачити можливість позачергового отримання житла дітьми, позбавленими батьківського піклування, або особами з їх числа, які повернулися від піклувальника або з інтернатного закладу і не мають можливості проживати разом з батьками, яких позбавлено батьківських прав;

– запропоновано закріпити принцип якнайкращого забезпечення інтересів дітей, проголошений у п. 1 ст. 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, виклавши частину 4 ст. 52 Конституції України в такій редакції: “Пріоритетом державної політики є найкраще забезпечення інтересів дитини”;

– обґрунтовано положення, що Конституція України має бути доповнена нормами, які б формалізували особливу турботу держави про дітей, що стали жертвами насилля. Зокрема, ч. 2 ст. 52 Конституції України доцільно викласти у такій редакції: “Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Кожному забезпечується право звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування щодо захисту дитини від жорстокого поводження та експлуатації”;

удосконалено:

– твердження, що для вітчизняної юридичної науки є необхідним цілісне, системне, комплексне монографічне (дисертаційне) наукове дослідження із проблеми конституційного статусу дитини в Україні: його природи, елементів та засобів захисту;

– пропозицію про необхідність доповнення Закону України “Про загальну середню освіту” від 13 травня 1999 року положеннями щодо обов’язковості: вивчення прав дитини та їх видів; роз’яснень, спрямованих на попередження правопорушень стосовно дитини; інформування про способи самозахисту дитини;

– визначення, що принципами конституційно-правового статусу дитини в Україні є загальні, формально-визначені, нормативні, свідомо-вольові правила поведінки, які встановлюються Конституцією та законами України і визначають зміст та соціальне призначення правового становища дитини. Запропоновано їх розподіляти на загальні та спеціальні;

– дефініцію, що права та свободи дитини – це системоутворюючий елемент, під яким слід розуміти сукупність громадянських (особистих), політичних, економічних, соціальних, культурних та інших можливостей, які забезпечують біологічне та соціальне існування, необхідне виховання, навчання та розвиток дитини з метою формування її належного фізичного та морального стану, що найбільш наочно характеризує якість конституційно-правового статусу дитини з урахуванням особливостей її розвитку до повноліття. Права дитини доцільно поділити на природні та набуті;

– визначення, що гарантії конституційно-правового статусу дитини в Україні – це сукупність формалізованих, взаємопов'язаних та послідовних, загальносоціальних та спеціально-правових, міжнародних та вітчизняних засобів, умов та способів, які призначені для забезпечення фактичного втілення конституційно-правового статусу дитини в суспільні відносини в Україні. Запропоновано розрізняти загальносоціальні та спеціально-юридичні гарантії конституційно-правового статусу дитини в Україні;

– дефініцію про те, що захист конституційно-правового статусу дитини – це комплексна та послідовна система заходів нормативного та інституційного характеру, які застосовуються для забезпечення ефективної його реалізації, шляхом усунення всього того, що може негативно позначатися на дитині, встановлення об'єктивної істини у справах про порушення статусу дитини, осіб, що їх скоїли, та виконання щодо них покарань. Автор ґрунтується на широкому розумінні захисту, який охоплює, у тому числі, і охорону;

– висновок, що існує гостра потреба у створенні інституції із захисту прав дитини – Уповноваженого з прав дитини. Найбільш оптимальним було б утворення самостійного і незалежного від інших державного органу –

Уповноваженого з прав дитини, який визнавався б юридичною особою публічного права. Разом з тим найменш витратним та швидким шляхом утворення інституції із захисту прав дитини є його запровадження при Уповноваженому Верховної Ради з прав людини. Таке запровадження можливе відповідно до ст. 11 Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” від 23 грудня 1997 року. Запровадження інституту Уповноваженого з прав дитини – Представника Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, має ряд переваг порівняно зі статусом Уповноваженого Президента України з прав дитини;

дістали подальшого розвитку:

– узагальнення, що процес розвитку правового статусу дитини розпочинався з повної відсутності її прав і фактично безмежної влади батьків (дитина – об’єкт батьківської влади). Наступний період характеризувався поступовим обмеженням цієї влади, перетворенням її на батьківські права та встановленням контролю за їх здійсненням (дитина – об’єкт державного захисту). Сучасний етап ознаменувався встановленням відповідальності батьків та визнання дітей суб’єктами права, встановленням їхніх суб’єктивних прав та законних інтересів (дитина – суб’єкт права та захисту своїх прав);

– висновок, що нормативна регламентація конституційного статусу дитини в Україні здійснюється різними видами нормативно-правових актів. Із 1924 року, після прийняття Генеральною Асамблеєю Ліги Націй, Женевської Декларації прав дитини, останні увійшли до системи міжнародного права. Конституція України містить достатньо обмежену кількість положень, які безпосередньо стосуються дітей (ст.ст. 24, 43, 51, 52, 53, 64). Можна констатувати певну узгодженість норм Конституції України з аналогічними нормами Конституції Албанії від 21 жовтня 1998 року (ст.ст. 53, 54), Конституції Республіки Болгарія від 12 липня 1991 року (ст.ст. 14, 47), Основного Закону Німеччини від 23 травня 1949 року (ст. 6) та деякими іншими конституціями. Варто відзначити наявність в конституціях норм, які встановлюють рівність між дітьми, народженими поза шлюбом, та дітьми,

народженими у шлюбі, а також державну підтримку позашлюбним дітям (конституції Республік Болгарії, Албанії, Німеччини);

– узагальнення, згідно з яким аналіз права на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, закріплене у ст. 33 Конституції України, переконує, що потребує негайного вирішення проблема вивезення за межі території України чи пересування в межах території країни дитини одним з батьків, особливо за відсутності згоди іншого з батьків або в разі розлучення батьків дитини. Встановлення відповідальності, у тому числі для іноземців, та спеціальних процедур з урахуванням інтересів дитини суттєво зменшить кількість випадків неповернення дітей до місця їх проживання;

– твердження, що для удосконалення гарантій конституційно-правового статусу дитини в Україні необхідно: а) розширити правову базу, що регламентує можливості самостійного захисту своїх прав дитиною; б) розробити простий і доступний для дитини механізм захисту своїх основних прав.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані у дисертаційному дослідженні положення, висновки, рекомендації та пропозиції створюють основу для формування сучасного розуміння конституційно-правового статусу дитини в Україні, подальшого реформування та удосконалення його статусу з урахуванням необхідності адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів та найкращих практик зарубіжних країн за напрямом подальшої демократизації цього інституту.

Сформульовані в дисертації положення, висновки, пропозиції та рекомендації *використані*:

– у навчальному процесі Національної академії внутрішніх справ (Акт про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження в навчальний процес НАВС від 28 січня 2014 р.);

– у практичній діяльності Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України (Довідка про впровадження результатів

дисертаційного дослідження Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України № 16/6-126 від 04 листопада 2015 р.);

можуть бути використаними:

– у *правотворчій діяльності* – для підготовки змін до Основного Закону України, проекту Закону України “Про правовий статус дитини в Україні” та ряду підзаконних актів з цієї проблеми;

– у *науково-дослідній діяльності* – для підготовки майбутніх магістерських, кандидатських та докторських дисертаційних робіт;

– у *навчальному процесі* – при написанні підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, методичних рекомендацій, а також при викладанні навчальних дисциплін з конституційного права, адміністративного права, міжнародного права, конституційного права зарубіжних країн, прав та свобод людини і громадянина в Україні;

– у *виховній роботі* – сприятимуть правовому вихованню і підвищенню рівня правової свідомості та правової культури громадян, органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Апробація результатів дисертації. Головні теоретичні положення, викладені в дисертації, їх полемічна аргументація, рекомендації щодо удосконалення конституційно-правового статусу дитини оприлюднено на всеукраїнських науково-практичних конференціях: “Актуальні проблеми забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні” (м. Київ, 13–14 квітня 2011 р.); “Правові реформи в Україні: досвід, проблеми, перспективи” (м. Київ, 29 квітня 2013 р.).

Публікації. Головні теоретичні положення, висновки, узагальнення, пропозиції та рекомендації дисертаційного дослідження викладено в чотирьох статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, одній статті – у фаховому виданні іноземної держави, а також двох тезах доповідей науково-практичних конференцій.

РОЗДІЛ 1

ДОКТРИНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДИТИНИ В УКРАЇНІ

1.1. Наукові дослідження конституційно-правового статусу дитини в Україні

Проблема правового статусу дітей стала предметом підвищеної уваги світової спільноти, починаючи з другої половини XX століття. Складні соціально-економічні та політичні умови існування українського суспільства справили свій негативний вплив на правове становище дітей в Україні. Це обумовлюється тим, що, з одного боку, діти – це специфічна соціально-демографічна група суспільства, і визначення місця та ролі дитини в дорослому світі, а забезпечення її захисту та всебічного розвитку є однією з найгостріших проблем сьогодення, від вирішення якої залежить авторитет нації в сучасному світі. А з іншого, діти – це важлива відокремлена частина суспільства, яку характеризують певні особливі правила поведінки, що забезпечують її розвиток і становлення та поступове входження до інших частин суспільства. Розвиток держави неможливий без підтримки сім'ї, підвищення авторитету та цінностей сімейних і родинних зв'язків, виховання поваги до батьків, дорослих, старшого покоління. Варто зауважити, що "... питання конституційно-правового статусу дитини, а також правовідносини з її участю регулюються нормами різних галузей права. Це, насамперед, конституційне, цивільне, сімейне, кримінальне, адміністративне право. При цьому є загальновідомим, що провідною галуззю права є конституційне, адже саме конституційне право встановлює і закріплює основні засади формування правового статусу людини і, зокрема, основні права та обов'язки дитини і щодо дитини..." [105, с. 41].

Соціальні проблеми в сфері дитинства завжди викликають особливий суспільний резонанс. Саме тому останніми роками посилилася увага вчених,

політиків, громадських діячів до проблем правового становища дітей в Україні. Традиційно вказується на декларативність “дитячого” законодавства, низький ступінь ефективності правового захисту дітей. У зв’язку із вказаними обставинами, а також рядом теоретичних прогалин у питанні конституційно-правового статусу дитини в Україні, тема дисертаційного дослідження вимагає глибокого комплексного аналізу. Враховуючи викладене вище, розгляду та аналізу наукових досліджень, які стосуються поняття, елементів конституційно-правового статусу дитини, форм її захисту, і буде присвячений цей підрозділ.

Окремий блок доктринальних джерел, що використовуються у цьому дослідженні, складають дисертаційні дослідження на здобуття наукових ступенів кандидата та доктора юридичних наук. Зазначені науковці досліджують різноманітні питання, що пов’язані з визначенням статусу дитини, захистом її прав. Це, зокрема, представники теорії держави та права, конституційного, кримінального, цивільного, кримінально-процесуального права тощо.

Особливо корисним для вирішення поставлених у дисертаційній роботі завдань є дисертаційне дослідження вітчизняного науковця Крестовської Н.М., яка у своїй дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук “Ювенальне право України: генезис та сучасний стан” розглядає історико-правовий та теоретико-юридичний аспекти ювенального права України і започаткувала формування нового дослідницького напрямку – правової ювеналістики (науки ювенального права) та відстоювала наявність патерналістської, протекціоністської та автономістської доктрин ювенального права та їх поєднання в Україні. Автор стверджує наявність галузі ювенального права, виявляє та аналізує його джерела, принципи, функції, систему, його зв’язок з мораллю, релігією, політикою. Також автором приділено увагу аналізу ювенально-правових відносин. Автором впроваджено у науковий обіг “... поняття ювенального статусу, ювенального проступку, ювенальної відповідальності, а також проаналізовано концептуальні моделі ювенальної юстиції та омбудсмана з прав дитини” [90, с. 5–7].

Окремо варто виокремити роботу російського вченого Абрамова В.І., який у дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук “Права ребенка и их защита в России: общетеоретический анализ” на основі аналізу численних джерел наукової літератури й нормативних правових актів встановив, що у дорадянський період дитина була об’єктом батьківської влади, у радянській період – об’єктом державної політики, і тільки з прийняттям Конвенції ООН про права дитини було закріплено її як суб’єкт права. При цьому права дитини як цінність і юридична категорія оформилися лише в 90-х рр. минулого сторіччя.

Видається цілком слушною пропозиція автора, який запропонував для визначення правового статусу особливого суб’єкта права, яким є особа до досягнення нею віку 18 років, використовувати універсальну категорію “дитина” (у множині “діти”). Уживані в законодавстві категорії “малолітній” і “немовля”, “дитина до 1 року”, “дитина до 5 років”, “підліток”, “неповнолітній” і інші охоплюються цим загальним поняттям “дитина”. В умовах відсутності відповідного Закону “Про права дитини” (а дитина – істота специфічна й у матеріальному, і в процесуальному плані) необхідний спеціальний механізм правового закріплення й регулювання її прав і їхнього захисту.

Однак достатньо спірною виглядає позиція автора про те, що під правовим статусом дитини варто розуміти сукупність її прав та обов’язків, що зафіксовані державою в юридичній формі. Вважаємо, що така позиція автора є занадто спрощеною та не може в повній мірі розкрити правове положення дитини в суспільстві. Крім того, на думку автора, видається надзвичайно важливим у форматі конституційного права розробити й закріпити чіткі правові гарантії, що забезпечують захист права дітей на життя (у зв’язку зі збройними конфліктами, терористичними актами); захист від зловживання свободою масової інформації, що завдає шкоди неповнолітнім; державну підтримку молодіжних і дитячих об’єднань, заснованих або створюваних політичними партіями; у сімейному праві – по-перше, одноманітно вирішити на федеральному рівні питання про мінімальний вік

для вступу в шлюб при наявності особливих обставин особам, що не досягли шлюбного віку [1, с. 12–14].

Авторське розуміння правового статусу дитини запропоновано також в дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Бутько О.В. “Правовой статус ребенка: теоретико-правовой анализ”. Його автор запропонувала оцінювати правовий статус дитини як ядро нормативно-правового вираження основних засад взаємовідносин особистості й держави, оскільки в ньому ці основні засади повинні бути представлені в найчистішому, бездоганному виді й втілювати найвеличніші цінності людського співтовариства: віру, моральність. З формально-юридичних позицій автором сформульована дефініція “правовий статус дитини” як концептуально й історично обумовлена система її прав, свобод і обов’язків, встановлюваних з урахуванням вікових обмежень і типу юридичного зв’язку дитини з державою й батьками або особами, що їх замінюють, структурованих і формалізованих за основними параметрами сфери дитинства, реалізованих в особливому владно-вольовому режимі, охоронюваних і гарантованих державою. Громадянство дитини за загальним правилом встановлюється з урахуванням громадянства батьків, тобто варто враховувати особливості й різновиди юридичного зв’язку дитини з батьками або особами, що їх замінюють, при іноземному громадянстві, при різному громадянстві, стані без громадянства, визнанні безвісно відсутніх батьків, опікунів, усиновителів, при сирітстві дітей. Також Бутько О. В. вносить пропозицію, яка передбачає для реалізації конституційних прав і обов’язків та для встановлення однакових підходів до розуміння галузевої дієздатності дітей закріпити в Конституції норми про правоздатність і вікові етапи послідовного набуття дітьми різних видів дієздатності [11, с. 14].

У дисертаційному дослідженні “Конституційно-правові основи захисту прав дитини в Україні” Кудрявцева О.М. розглянула конституційно-правові основи захисту прав дитини, під якими розуміє “систему закріплених у Конституції та законах України правових норм, які сприяють утвердженню і захищають основоположні права дитини, визначають зобов’язання держави

щодо їх практичної реалізації, а також встановлюють механізм контролю за виконанням державою своїх зобов'язань у сфері захисту та відновлення порушених прав дитини” [94, с. 3].

Оптимізація правового статусу неповнолітнього являє собою процес приведення системи прав, свобод та обов'язків осіб у віці до 18 років у найкращий стан з одночасним впровадженням нових і реформуванням чинних національних та міжнародних механізмів забезпечення реалізації та охорони з метою найбільш повного задоволення інтересів неповнолітнього. Садина О. В. в дисертаційній роботі “Правовой статус несовершеннолетнего в российском законодательстве: теоретико-правовой анализ” зазначає, що правовий статус неповнолітнього – це історично обумовлена система прав, свобод та обов'язків людини від народження до досягнення вісімнадцятирічного віку, встановлених з урахуванням її правосуб'єктності, принципів права, правових обмежень та особливостей його юридичного зв'язку з батьками чи іншими законними представниками. Автор вважає, що зміст правового статусу неповнолітнього формується з міжнародних, внутрішньодержавних, регіональних та локальних складових [162]. Також Губаль Ю. В. в дисертаційному дослідженні “Конституційно-правовой статус дитини в Україні та Угорщині: порівняльно-правове дослідження” приділила увагу структурі органів щодо захисту прав дитини, здійснила класифікацію прав дитини. При цьому проведено класифікацію прав дитини на основі аналізу нормативно-правових актів угорського законодавства [18, с. 9].

Свою точку зору щодо розуміння правового статусу дитини визначає також Серeda Л. М., яка в дисертаційному дослідженні “Обеспечение прав несовершеннолетних органами местного самоуправления” досліджує питання конституційно-правового статусу неповнолітнього та зазначає, що права неповнолітніх носять комплексний міжгалузевий характер. Автор вказує, що конституційно-правовой статус неповнолітнього – система закріплених у Конституції Російської Федерації прав, свобод та обов'язків, законодавчо встановлених і гарантованих державою. До того ж, автор розділяє неповнолітніх на

малолітніх та підлітків. Поняття “малолітній”, на думку автора, повинно вживатися стосовно дітей з моменту народження до 10 років, підлітком є дитина від 10 до 14 років. При цьому автор пропонує встановити нижню межу деліктоздатності неповнолітнього із чотирнадцятилітнього віку. Окремо автор відзначає, що важливу роль у реалізації прав неповнолітніх могли б відігравати й міжнародні засоби захисту. Зазначено, що вони повинні передбачати створення спеціального міжнародного органу, наділеного особливими повноваженнями, у тому числі контрольними, за дотриманням прав неповнолітніх у прийомних батьків в різних державах, виробляти рекомендації із забезпечення й захисту їхніх прав [163, с. 5–7].

Вітчизняний науковець Коталейчук С.П. в дисертації “Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямків діяльності міліції” також приділяє належну увагу дослідженню місця правового статусу неповнолітніх в системі основних прав, свобод та обов’язків людини і громадянина, діяльності міліції та інших державних установ і організацій із забезпечення та гарантування прав неповнолітніх в Україні. Через призму основних прав та свобод людини і на підставі аналізу національного законодавства автор проводить класифікацію основних прав неповнолітніх в Україні, визначає їх особливі риси, а також визначає права неповнолітніх як комплекс прав і свобод, який характеризує правовий статус неповнолітніх з урахуванням особливостей розвитку людини до досягнення нею віку повноліття. Також вчений характеризує основні обов’язки неповнолітніх та визначає особливості притягнення їх до юридичної відповідальності. На підставі аналізу національного законодавства автором також визначено основні напрями діяльності міліції в сфері гарантування та забезпечення прав неповнолітніх [84, с. 7–10].

Дисертація Вінгловської О.І. “Імплементация міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві України” присвячена дослідженню теоретичних та практичних аспектів міжнародно-правового аналізу юридичного змісту міжнародних стандартів прав дитини і ступеня виконання Україною зобов’язань згідно з Конвенцією про права дитини. Особлива увага в

дисертації приділяється розробці наукових рекомендацій щодо приведення у відповідність цим стандартам українського законодавства, удосконаленню національного механізму їх реалізації і підвищенню відповідальності державних органів і посадових осіб за порушення прав дитини, визнаних в усьому світі. Автор наголошує на необхідності відповідно до ст. 9 Конституції України гармонізувати національне законодавство з нормами Конвенції про права дитини у зв'язку з несамовиконуваним характером прав дитини та законодавчо врегулювати права та обов'язки фізичних і юридичних осіб, органів держави і їх посадових осіб зі здійснення цих прав [16, с. 5–6].

Несинова С.В. в дисертаційному дослідженні “Державно-правовий механізм захисту прав неповнолітніх в Українській РСР (60-ті – поч. 80-х рр. XX ст.)”, аналізуючи державно-правовий механізм захисту прав неповнолітніх, визначила його основні елементи: суб'єкти, об'єкти, нормативно-правову базу, форми та методи діяльності державних органів та громадських організацій у цій сфері, а також гарантії досягнення головної мети – захисту прав дитини. Автор зазначила, що державно-правовий механізм захисту прав неповнолітніх – це єдина злагоджена система державних органів та громадських організацій, які на основі чинного законодавства з метою захисту прав неповнолітніх контролюють, координують та безпосередньо беруть участь у створенні належних умов життєдіяльності неповнолітніх, протидії посяганням на їх права та обов'язки, притягненні до юридичної відповідальності винних осіб. Склад державного механізму включає: суб'єктів (сукупність органів держави та громадських організацій, до компетенції яких належить захист дітей); об'єкт (права і свободи дітей); нормативно-правову базу, що визначає правове становище неповнолітніх, компетенцію органів, що забезпечують їх права; відповідальність за порушення прав дітей; методи діяльності, що відображають різні підходи до вирішення проблем захисту прав неповнолітніх; форми і засоби правового та організаційного характеру; гарантії захисту, які надають елементам правового статусу дитини реального змісту; мета діяльності (створення умов для всебічного розвитку та виховання дітей, реалізації їх прав

безпосередньо або через представників, реальний захист законних інтересів неповнолітніх у всіх сферах життя дитини). При цьому автор пропонує створити Державний комітет із статусом центрального органу влади, до складу якого б входили різні структурні утворення за функціональними напрямками діяльності (соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти та науки, охорони материнства і дитинства, боротьби з правопорушеннями неповнолітніх тощо) для реалізації завдань захисту прав дітей. Крім того, автором приділено увагу організаційним та правовим формам захисту прав неповнолітніх, а також взаємодії державних органів та установ з громадськими організаціями та окремими громадянами [117, с. 6–7].

Микитова Є.М. в дисертаційній роботі “Особливості правового статусу дитини в Російській Федерації” обстоює думку, що будь-якій цивілізованій державі притаманна традиційна турбота щодо проблеми народження і виховання нових поколінь її громадян, які є морально та фізично здоровими. За останнє десятиліття відбулися істотні зміни як у правовому статусі дитини, що базується на нормативних актах національного законодавства, так і в реальній необхідності привести правову базу у відповідність до міжнародно-правових принципів визнання дитиною будь-якої людської істоти, що не досягла 18 років (ст. 1 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року). Автор вважає, що в ч. 2 ст. 19 Конституції Російської Федерації, яка гарантує рівноправність громадян, доцільно внести поправки, які включаються до переліку підстав, що забороняють дискримінацію громадян, а саме категорію “вік”, називаючи її другою, після “статі”, ознакою. На думку автора, це нововведення покликане відновити соціальну справедливість і конкретизувати принцип рівноправності дітей, визнаючи повноцінність правосуб'єктності дитини поряд з повнолітніми громадянами. Також необхідно внести зміни до ст. 156 Кримінального кодексу Російської Федерації: зокрема, жорстоке поводження з неповнолітнім варто визнати кваліфікуючою ознакою [112, с. 7–8]. Схожої думки дотримується і Кулапов В.В., який в дисертаційному дослідженні “Защита субъективных прав и законных интересов детей в Российской Федерации (вопросы теории)” також

сформулював висновки та пропозиції, які стосуються необхідності приведення національного законодавства й правозастосовної практики у відповідність до міжнародних стандартів у сфері захисту прав дітей, внесення доповнень і поправок у Конституцію і галузеве законодавство. Автор вважає, що постала потреба в реорганізації всієї системи державних і муніципальних органів, що займаються проблемами дитини. Пропонується, зокрема, доповнити систему державного й муніципального контролю за дотриманням прав неповнолітніх такими складовими як громадський контроль, що допускає участь незалежних спостерігачів [97, с. 6–7].

Опольська Н.М. в дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук “Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект)” здійснила аналіз історико-правових, загальнотеоретичних аспектів і прикладних проблем правового забезпечення прав та свобод дитини в Україні. У роботі визначено й окреслено основні етапи формування світової і вітчизняної наукової думки щодо захисту дитини; надано обґрунтовану характеристику періодів становлення і розвитку прав та свобод дитини на території України. Проведено систематизацію критеріїв класифікацій прав та свобод дитини з урахуванням особливостей прав та свобод дитини в системі прав людини, запропоновано авторське визначення критеріїв класифікацій прав та свобод дитини: залежно від можливості обмеження прав та свобод дитини батьками; залежно від активності дитини у здійсненні своїх прав та свобод. Проаналізовано поняття, складові елементи і критерії ефективності механізму забезпечення прав та свобод дитини, визначено напрями його вдосконалення. Обґрунтовано низку пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері забезпечення прав та свобод дитини [120].

Окремо варто зауважити на тому, що проблема охорони дитинства та захисту прав дітей в сучасній українській юриспруденції опрацьовується також представниками наук кримінально-правового, кримінально-процесуального, цивільно-правового циклів. Зокрема, Гончар Т.О. у дисертаційному дослідженні “Неповнолітній як суб’єкт відповідальності за кримінальним

правом України” на основі розгляду чинного кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого законодавства України, кримінального законодавства зарубіжних країн та міжнародно-правових норм, теоретичних понять та поглядів здійснив комплексне дослідження неповнолітнього як особливого суб’єкта кримінальної відповідальності. У дисертаційному дослідженні розглянуті питання, які стосуються необхідності передбачити у Кримінальному кодексі України норми, відповідно до яких суд у кожному випадку вчинення злочину неповнолітнім повинен розглядати наявність підстав для застосування відносно нього перш за все примусових заходів виховного характеру. Обґрунтована необхідність удосконалити поняття “осудність” як здатність особи усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку вчиненого діяння (дії або бездіяльності) та керувати ним. Крім того, автором опрацьовано положення про те, що неповнолітній, який вчинив суспільно небезпечне діяння, передбачене Кримінальним кодексом України, не завжди може визнаватися суб’єктом злочину [20, с. 5–6].

У свою чергу, проблемам захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України з урахуванням аналізу вітчизняних і зарубіжних досліджень, нормативно-правових актів, монографій та іншої літератури приділив увагу Киренко С.Г. в дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук “Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України” та дослідив стан кримінально-правової охорони неповнолітніх в Україні. З урахуванням результатів проведеного дослідження, зазначається оцінка захисту прав неповнолітніх чинним кримінальним законодавством України, висвітлюються актуальні питання, які потребують вирішення, чинне кримінальне законодавство України порівнюється із законодавством минулих часів, а також із сучасним кримінальним законодавством Російської Федерації, Франції, Білорусі, Швеції та деяких інших країн. Автором вносяться пропозиції з удосконалення норм Кримінального кодексу України у бік посилення відповідальності за злочини проти життя, здоров’я, волі неповнолітніх, їх нормального статевого та духовного розвитку [44, с. 5].

Бурдін В.М. у дисертації “Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні” висвітлює комплекс проблем, пов’язаних з особливостями кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні. З урахуванням вітчизняного та зарубіжного розвитку законодавства про кримінальну відповідальність неповнолітніх, соціально-психологічних особливостей розвитку особи неповнолітніх обґрунтовується думка щодо доцільності подальшої диференціації їхньої кримінальної відповідальності. На підставі сучасних досліджень у галузі психології, педагогіки, аналізу судової статистики пропонується встановлення нової кримінально значимої періодизації віку. Обґрунтовується думка про необхідність створення для неповнолітніх нових кримінальних покарань, не пов’язаних з позбавленням волі. Запропоновані пропозиції щодо вдосконалення звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності, звільнення від відбування покарання з випробуванням, а також умовно-дострокового звільнення [10, с. 5].

З урахуванням вікових та психологічних особливостей неповнолітніх пропонується нова система обставин, що підлягають встановленню в справах цієї категорії. Запропоновано віднести вирішення питань про порушення кримінальної справи про злочини неповнолітніх і проведення досудового слідства до виключної компетенції слідчих, які спеціалізуються на розслідуванні даної категорії справ. Карпенко М.О. в дисертаційному дослідженні “Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх” розглядає особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх. Автор проаналізував діяльність спеціаліста у галузі дитячої та юнацької психології в кримінальному процесі, а також навів особливості, які мають місце при порушенні кримінальної справи; окремих видах досудового провадження; попереднього розгляду справи суддею та судового слідства. Також обґрунтовано дієвість та ефективність видів відповідальності, що застосовуються до неповнолітніх [42, с. 4].

У свою чергу, Романюк А.Б. в дисертації “Проблеми захисту неповнолітніх у кримінальному судочинстві” стверджує, що найістотнішою з гарантій охорони неповнолітніх є забезпечення їм права на захист від кримінального переслідування і,

насамперед, права на кваліфіковану правову допомогу з боку захисника. Ефективність інституту захисту значною мірою визначається якістю правових норм, які регулюють механізм забезпечення права на захист в кримінальному процесі і діяльність захисника. Проте слід відзначити наявність певних недоліків у правовому регулюванні захисту в кримінальному судочинстві, у тому числі, і в справах неповнолітніх, зокрема, що стосується забезпечення можливості реалізації процесуальних прав захисника, моменту допуску захисника до справи тощо. Крім того, йдеться про проблеми правового регулювання захисту в справах неповнолітніх у кримінальному судочинстві. Автор розглянув фактори, що визначають необхідність посиленого захисту неповнолітніх, розкрив сутність, зміст і значення права на захист і права на захисника у справах неповнолітніх. Висвітлив питання завдань захисника у цій категорії справ, особливостей його процесуального статусу. Крім того, автором розглянуто питання захисту у справах про застосування примусових заходів виховного характеру. Також автор здійснив аналіз правових норм інституту захисту в справах неповнолітніх [160, с. 4–5].

Утвердження й реалізація прав та свобод неповнолітньої людини є найважливішою передумовою побудови правової держави, невід'ємною частиною якої є зміцнення законності, захист прав та свобод неповнолітньої людини та громадянина. Особливо актуальним є втілення цих положень у кримінальному судочинстві, зокрема на досудовому слідстві, де існує реальна можливість суттєвого обмеження конституційних прав та свобод. А тому гарантією додержання законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство у справах про злочини неповнолітніх, має бути прокуратура, здійснюваний нею прокурорський нагляд. Враховуючи це, Копетюк М.І. в дисертації “Особливості прокурорського нагляду при розслідуванні кримінальних справ про злочини неповнолітніх” відзначає, що “...вступ України в Раду Європи зобов’язує Україну привести законодавство у відповідальність із принципами міжнародного гуманітарного права, наприклад із Мінімальними стандартними правилами ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила)”. Автор досліджує саме

особливості прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство у справах про злочини неповнолітніх. Досліджуються предмет, об'єкти, форми, методи, завдання та повноваження прокурора щодо нагляду в цій галузі прокурорської діяльності; розроблено тактику і методику цієї діяльності у справах неповнолітніх: запропоновано шляхи оптимізації та критерії оцінки роботи прокурора на досудовому слідстві [81, с. 3–7]. Крім цього, Копетюк М.І. у своїй монографії “Прокурорський нагляд за додержанням законодавства щодо неповнолітніх” комплексно на основі Конституції та законів України, міжнародно-правових актів в галузі прав неповнолітніх, законодавств пострадянських республік (Білорусі, Російської Федерації), прокурорсько-наглядової практики досліджує концепції визначення правового статусу і ролі прокуратури в забезпеченні прав неповнолітніх засобами прокурорського нагляду [82].

У свою чергу, цивільно-правовий аспект захисту прав неповнолітніх розглянуто в дисертаційному дослідженні “Цивільно-правовий захист майнових прав та інтересів малолітніх і неповнолітніх осіб”, яке присвячене аналізу цивільно-правових способів захисту майнових прав малолітніх і неповнолітніх осіб та систематизації класифікації способів захисту майнових прав фізичних осіб. Чорна Ж.Л. виявила теоретичні та практичні проблеми, пов'язані із захистом майнових прав та інтересів малолітніх і неповнолітніх осіб, зокрема, обґрунтувала тезу про те, що правочин, укладений без згоди другого з батьків, повинен визнаватися недійсним у разі порушення прав дитини. Також автор дослідила нормативно-правову базу, яка стосується набуття, реалізації та захисту майнових прав малолітніх і неповнолітніх, а також обґрунтувала думку про необхідність уточнення критеріїв визначення віку, згідно з якими визначається обсяг дієздатності малолітніх осіб. Зазначається, що особи, які не досягли 5 років, є недієздатними. Також автором запропоновано прийняти єдиний нормативний акт, який би врегульовував права малолітніх і неповнолітніх осіб [191, с. 6].

Ще одним важливим блоком доктринальних джерел, які використані в цій роботі, є наукові статті на тему, що розглядається, адже проблема статусу дитини або окремих його елементів знаходить своє відображення в авторів на різних рівнях її дослідження та з різних галузей права.

Зокрема, Лінник Н.В. в науковій статті “Історичні передумови захисту прав і свобод дитини на різних етапах розвитку суспільства” розглядала генезу та етапи створення правових норм щодо захисту прав та свобод дитини, адже одним з аспектів статусу дитини є наявність юридичних норм, які формалізують наявні права, свободи та обов’язки. Розглянувши основні міжнародні нормативно-правові акти в галузі захисту прав дитини, автор робить висновок про те, що історичний розвиток світового суспільства змусив держави повною мірою застосовувати положення про захист прав дитини. Крім того, зауважено на необхідності державам реалізовувати таку політику та програми, які спрямовані на подолання розриву між законодавством і його застосуванням на практиці [99, с. 45]. Також Лобанова Т.В. в своїй науковій статті “Правовой статус ребенка в аспекте классификации его прав” наголошує, що існує велика кількість класифікацій прав дитини, які допомагають краще зрозуміти правовий статус дитини і визначити його зміст. Автором зазначається, що не всі права дитини закріплені законодавством, але це не означає, що вони відсутні (наприклад, моральні права), і саме класифікація прав дитини дозволяє не випустити з поля зору всю сукупність прав, що складають правовий статус дитини [102, с. 608].

Додатково варто зауважити, що існуюча в Україні система органів та посадових осіб із забезпечення реалізації прав дитини в усіх сферах ще не має чіткої структури та ієрархічності. В Україні не здійснюється облік безпритульних і бездоглядних дітей, відсутня інформаційна база, що є додатковим свідченням того, що українські діти не мають реального захисту своїх прав, зазначають в свою чергу Боровська Н. В. та Стоцька Н. Я. в статті “Форми захисту прав дітей, позбавлених батьківського піклування”. Крім того, авторами пропонується запровадити інститут омбудсмена із захисту прав дитини; створити спеціалізовані дитячі суди (ювенальна юстиція); затвердити

парламентом “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на 2006–2016 роки”; створити сприятливі умови для усиновлення, а також вжиття заходів щодо збільшення будинків сімейного типу; запровадити дитячі соціальні лінії; пропонується введення обліку безпритульних і бездоглядних дітей [9].

Варто звернути увагу також на наукові праці Шульц О.А., яка в статті “Становлення прав дитини в Україні як об’єкта конституційно-правового регулювання” зазначає, що процес становлення прав дитини в Україні як об’єкта конституційно-правового регулювання – тривалий і складний, а процес визнання дитини носієм прав, свобод, обов’язків людини й громадянина незавершений й досі триває, а тому потребує подальшого наукового вивчення [197, с. 109]. При цьому, в наступній статті “Генезис сучасної доктрини прав дитини у зарубіжних країнах: конституційно-правові аспекти” автор зауважує, що оскільки конституція є основою галузевого законодавства будь-якої країни, а турбота про майбутні покоління – одним з найголовніших завдань держави, то розв’язання проблем, пов’язаних з правами дітей, має відбуватися на найвищому конституційному рівні. Права дитини були закріплені у конституційних текстах більшості держав світу лише на початку ХХ ст., тому процес становлення прав дитини у сучасному світі як об’єкта конституційно-правового регулювання складний і загалом ще незавершений. Найважливішу роль у визнанні правового статусу дитини на конституційному рівні відіграли насамперед міжнародно-правові акти [195, с. 96].

Саме розгляду проблеми дотримання прав дітей на міжнародному рівні присвячена стаття Гончаренка О.М. “Міжнародно-правове регулювання прав дитини в Україні”. У статті зазначається, що світова глобалізація вплинула на рівень та форми закріплення прав дитини. Автор констатує прагнення створити дієвий механізм захисту прав дітей у світі. Охарактеризувавши спеціальні нормативно-правові акти, які носять міжнародний характер та регулюють права дітей, автор пропонує деякі висновки. Зокрема, зазначається, що стандартизація прав дітей та їх детальне нормативно-правове регулювання в

окремих сферах на сьогодні є визначальним показником ставлення та високої поваги до прав дітей [21, с. 4–8].

В свою чергу Саблук С.А. у своїй науковій статті “Окремі аспекти правового статусу дитини” та у дисертаційному дослідженні “Правовий статус дитини” також розглядає правовий статусу дитини і визначає його як об’єктивовані і формалізовані у праві можливості, необхідні для особистості дитини для її всебічного розвитку, правовий стан, який відображає становище дитини у взаємодіях з іншими суб’єктами права. Автор також виділяє елементи правового статусу дитини, серед яких, зокрема, принципи правового положення дітей, правосуб’єктність дітей, громадянство дітей, права, свободи і обов’язки, гарантії права дитини, засоби і способи їх захисту, відповідальність дітей [161, с. 147].

Резюмуючи огляд наукових джерел, на яких базується дисертаційне дослідження, можна наголосити на необхідності у вітчизняній юридичній науці цілісного, системного, комплексного монографічного (дисертаційного) наукового дослідження із проблеми конституційного статусу дитини в Україні: його природи, елементів та засобів його захисту. Адже в переважній більшості наукові праці присвячені лише проблемам захисту окремих прав дитини, а не всієї їх сукупності або ж правовий статус дитини розглядається як частина статусу дорослих суб’єктів правовідносин. Зважаючи на розмаїття наукового матеріалу, опубліковані праці носять фрагментарний характер стосовно комплексу проблем, які постали у зв’язку з дослідженням конституційно-правового статусу дитини в Україні.

На підставі проаналізованих наукових джерел, що стосуються різних аспектів конституційно-правового статусу дитини в Україні, можна зробити висновок, що як цілісний феномен цей інститут в Україні не досліджений, а досліджені лише окремі його складові, які не завжди узгоджуються між собою. У зв’язку з цим і на цій основі можна сформулювати висновок, що комплексне дослідження дисертаційної теми, у якій передбачено поєднання загальнотеоретичних досліджень із практикою існування конституційно-правового статусу дитини в українському суспільстві на сучасному етапі його

розвитку для вітчизняної теорії конституціоналізму є потрібним та актуальним. Саме це дає можливість констатувати, що в сучасній вітчизняній науці конституційного права обрана проблема потребує поглибленого дослідження для виконання сучасних актуальних завдань.

1.2. Генезис та правова регламентація конституційно-правового статусу дитини в Україні

Історія розвитку правового статусу дитини має свої ключові особливості. Різні історичні етапи, на яких він формувався, визначали характер відносин суспільства і дитини та соціальну роль, яку дорослі відводили дитині в суспільстві. Визначальною складовою поняття правового статусу було розуміння цінності дитини як члена суспільства. При цьому варто констатувати достатньо широке трактування поняття “цінності дитини як члена суспільства”. Це зумовлено тим, що основою правового статусу дитини є фактичний соціальний статус. Соціальний і правовий статус варто розглядати як зміст і форму. Саме тому державам варто реалізовувати політику і програми, спрямовані на подолання розриву між законодавством і його застосуванням на практиці [99, с. 45]. Так, за часів Київської Русі деякі аспекти правового статусу дитини врегульовувалися нормами “Руської правди” Ярослава Мудрого і Володимира Великого. Зокрема, спадкове право характеризувалося відверто класовим підходом законотворця. Так, у бояр і дружинників спадкувати могли і сини, і дочки, а у смердів за відсутності синів майно вважалося вимороченим і переходило до князя. При спадкуванні за законом, тобто без заповіту, перевагу мали сини померлого. За їх наявності дочки не отримували нічого. На спадкоємців покладался тільки обов’язок видати заміж сестер. Незаконні діти спадкових прав не мали, але якщо їх мати була рабинею, то вони разом з нею отримували свободу. До прийняття християнства шлюбно-сімейні відносини регулювалися звичаєвим правом, яке довго зберігалось і після прийняття християнства. Існували викрадення наречених, багатоженство, наложництво. З прийняттям християнства з Візантії прийшли нові принципи сімейного права: моногамія, ускладнений процес розлучення, суворі покарання за позашлюбні зв’язки, при цьому безправність позашлюбних дітей залишилася. За візантійським правом існував низький шлюбний поріг: 12–13 років для нареченої та 14–15 для нареченого, обов’язково було отримати згоду батьків і

самих наречених, не допускалося близьке кровне споріднення. Не допускався третій шлюб. Розірванням шлюбу займалася церква, яка практично ніколи не давала дозволу на розлучення [187, с. 37].

Право, яке діяло в українському суспільстві в добу високого середньовіччя (переддень Ренесансу), містило значний за обсягом та змістом комплекс правових норм, що регулювали відносини між дітьми та дорослими, а також між дорослими з приводу дітей. Не ставлячи дитину в центр правового регулювання, воно, будучи на рівні свого часу, певною мірою захищало права дитини, в першу чергу, дитини шляхетського походження. А це дає підстави зробити висновок про існування національних традицій формування та функціонування норм ювенального права [89, с. 36]. Зокрема, козацькі писемні пам'ятки першої половини XVII століття містять підтвердження тези про зумовленість правового статусу дитини суспільно-правовим становищем її батьків. Так, у Літописі Самовидця, при відтворенні суспільно-політичної ситуації на українських землях напередодні Визвольної війни, очолюваної Б. Хмельницьким, згадується про встановлення козацького реєстру кількістю до 6 тис. осіб, а також про зобов'язання козаків та їхніх синів, які не потрапили до привілейованого стану реєстровців, відробляти панщину і сплачувати податки [100].

У майбутньому в Конституції Пилипа Орлика від 5 квітня 1710 року зазначалося, що вдови козацькі й осиротілі козацькі діти, двори козацькі й жінки під час відсутності козаків, які в походах або на якійсь іншій військовій службі перебувають, щоб до будь-яких громадських повинностей не притягалися і сплатою податків не обтяжувалися – так домовлено і постановлено (ст. 11) [29]. Тож можна констатувати появу конституційного закріплення прав дитини, яке спрямоване на визнання особливого статусу дитини в тогочасному суспільстві та державі.

Подальші зміни конституційно-правового статусу дитини пов'язані із прийняттям 8 липня 1743 року збірки норм феодално-кріпосного права першої половини XVIII століття, що діяли на Лівобережній Україні, – “Права, за якими

судиться малоросійський народ”. Збірку складено з метою кодифікації правових норм різного походження, що діяли на Лівобережній Україні після її приєднання до Росії. Збірка мала наблизити ці норми до російських правових норм. “Права, за якими судиться малоросійський народ” вже розрізняв поняття неповнолітньої особи, роки якої різнилися залежно від статі: до 18 років – чоловіки, до 13 років – жінки (гл. 11, ст. 1, п. 1). У цьому документі містилися норми, що визначали неповноліття людини як пом’якшуючу обставину, – за вчинення крадіжки відповідальність неповнолітнього полягала у побитті його “плетми или розгами”, але він звільнявся від смертної кари (арт. 10 гл. 24). Водночас передбачалась смертна кара для дітей, які вбили (побили, поранили) власних батька чи матір (п. 5 арт. 2 гл. 20) [202].

Подальша генеза конституційно-правового статусу дитини у чинному національному законодавстві відбулася у XIX ст., що було зумовлено активізацією українського суспільно-політичного руху. Зокрема, ідеться про період Української Народної Республіки, коли відбулося подальше нормативне закріплення прав дитини в законодавстві. Паралельно з розробкою нового нормативно-правового забезпечення існування та функціонування держави тривав науковий пошук у царині прав людини загалом та прав дітей зокрема, які збагачували скарбницю національного правотворення. Цю тезу підтверджує проект Основного Державного Закону Української Народної Республіки, розроблений урядовою Комісією з розробки Конституції Української держави (створена 30 серпня 1920 р. ухвалою уряду Української Народної Республіки). У цьому проекті особливу увагу було приділено розділу про права та обов’язки громадян. Артикул 15 установлював рівність всіх перед законом; артикул 32 передбачав загальнообов’язкове безкоштовне навчання у початкових школах для всіх дітей шкільного віку; артикул 42 передбачав видання окремого закону, який визначав би права громадян національних меншин у школі та публічному житті; в артикулі 36 декларувалася державна охорона праці неповнолітніх, жінок та жінок під час материнства. Водночас законотворець не розкривав змісту дефініцій “шкільний вік”, “діти шкільного віку”, “неповнолітні”. Цей

проект було представлено Всеукраїнською Національною Радою і прийнято за основу майбутньої Конституції Української Народної Республіки [197, с. 108].

У Західноукраїнській Народній Республіці, згідно з нормами конституційного законодавства, право на освіту дитини гарантувалося та регулювалося державою. Державна турбота про дітей виявлялася у фінансовій підтримці урядом ЗУНР певних категорій населення. Така підтримка уряду була системним явищем для тогочасних українських земель у складі різних державних утворень, як в ЗУНР, так і в УНР. Відповідно до державного Устрою Західноукраїнської Народної Республіки (1921 р.), дитиною вважалася особа до досягнення нею 18-річного віку, а виборче право громадяни республіки отримували з 21 року, що підтверджує відсутність політичних прав дітей у ЗУНР. Аналогічно Статут повітових органів Української Національної Ради від 16 листопада 1918 р. надавав пасивне виборче право особам, що досягли 20-річного віку, тобто також не визначав дитину суб'єктом політичних прав. Законодавство ЗУНР досить чітко визначало громадянство дитини як похідне від громадянства її біологічного та законного батька, але у вирішенні цього питання могли існувати певні винятки [197, с. 108–109].

Також варто зазначити про утворення в містах Київ, Харків, Одеса у 1917 році спеціальних судів для неповнолітніх. Функції судді такого суду виконував мировий суддя, до компетенції якого входили як справи про злочини неповнолітніх, так і дорослих підмовників. Суддя цього суду здійснював судовий нагляд за роботою установ, що брали на себе турботу про малолітніх правопорушників [111, с. 147].

Особливе місце у формуванні правової свідомості людей та становлення прав і свобод дитини зайняв процес політичної розбудови Української Радянської Соціалістичної Республіки. У повоєнний період в Радянському Союзі існувала значна кількість норм, що стосувалися спеціального статусу для неповнолітніх. Історичні реалії не завжди дозволяли розвинути спеціальний статус неповнолітнього. Особливо це помітно у сфері трудових відносин. Як стверджує Гавриш О.В., у Радянському Союзі “у післявоєнний період, за умови

відсутності достатньої кількості дорослих робітників, уряд розгорнув широкомасштабну кампанію з примусової мобілізації дітей та підлітків, яка відбувалась головним чином через заклади системи трудових резервів. Залучення неповнолітніх до відбудовчих процесів часто відбувалось без урахування найнеобхідніших потреб людини. Хоча не слід забувати про те, що використання дитячої праці було достатньо чітко регламентовано у післявоєнному трудовому праві. Така суперечлива ситуація дозволяє стверджувати, що у повоєнні роки політика радянського керівництва була спрямована на зростання кількісних показників залучення до відбудови промислового потенціалу УРСР робочої сили. Це було зумовлено великими втратами населення під час війни та необхідністю виконання державних планів. Та зазначимо, що дитяча праця в роки повоєнного лихоліття не лише була одним із вирішальних чинників відновлення держави, а й відігравала визначальну роль у виживанні самої дитини та її сім'ї" [181, с. 175].

Конституція Української РСР приділяла увагу конституційно-правовому розвитку дитинства. Зокрема, йшлося про "матеріальну і моральну підтримку материнства та дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг" (ст. 33 Конституції 1978 року). Також Конституцією 1978 року встановлюється заборона дитячої праці (ст. 40), приділяється увага піклуванню та вихованню дітей батьками (ст. 67) тощо.

Узагальнюючи сказане вище, варто зауважити, що різні історичні етапи розвитку суспільства та держави зумовили своєрідні відносини, які склалися щодо дитини та визначали її місце в соціальній ієрархії. Зокрема, процес розвитку правового статусу дитини розпочинався з повної відсутності її прав і фактично безмежної влади батьків (дитина – об'єкт батьківської влади). Наступний історичний період характеризується поступовим обмеженням цієї влади, перетворенням її на батьківські права та встановленням контролю за їх здійсненням (дитина – об'єкт державного захисту). Подальший історичний розвиток трансформував уявлення про правовий статус дитини, що сприяло встановленню відповідальності батьків та визнанню за неповнолітніми якості

спеціального суб'єкта права, встановленню належних їм суб'єктивних прав та законних інтересів (дитина – суб'єкт права та захисту своїх прав).

Загалом можна стверджувати, що до визнання особливого правового статусу дітей людство рухалося століттями. Певним досягненням цього поступального руху стало декларативне визнання й установлення абсолютного, пріоритетного статусу дитини стосовно будь-яких повнолітніх дієздатних осіб. Проте історичний експурс з усією очевидністю демонструє, що зазначений рух має певну специфіку: правова думка випереджає суспільну свідомість. Історичний розвиток людської цивілізації змусив держави застосувати положення із захисту прав дитини, які б дозволяли розвиватися фізично, розумово, морально, духовно й у соціальному плані здоровим та нормальним шляхом, а також в умовах совісті і гідності, але ще не створено всіх умов, які давали б можливість створити таке середовище, у якому дитина повинна бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості й експлуатації, щоб вона не стала об'єктом торгівлі та експлуатації, у якій би то не було формі [99, с. 45].

Враховуючи особливості соціального та біологічного стану, діти потребують особливого підходу до регламентації їхнього конституційно-правового статусу в державі та суспільстві. Варто зауважити, що останнім часом правовий статус дитини, який базується на нормах міжнародного та національного законодавства, зазнає суттєвих змін. Адже головним обов'язком держави є забезпечення прав та свобод людини, у тому числі неповнолітньої, серед яких найважливіші – право на безпечне дитинство при достатньому життєвому рівні, право на опіку та піклування, виховання з боку батьків або осіб, що їх замінюють, на охорону здоров'я та лікування, відпочинок, доступ до безоплатної повної загальної та професійної освіти, право на житло, на справедливий судовий розгляд із забезпеченням права на захист на всіх етапах судового процесу тощо.

Розглядаючи питання, які пов'язані з нормативною регламентацією конституційно-правового статусу дитини в Україні, потрібно відзначити, що

така регламентація здійснюється з урахуванням різних видів нормативних актів. Зокрема, аналізуючи особливості змісту та застосування нормативно-правових актів, які визначають правовий статус дитини в Україні, можна дійти висновку й умовно виокремити такі їх групи як міжнародний та національний.

Міжнародні нормативно-правові акти включають чинні міжнародні договори та міжнародно-правові зобов'язання України. У свою чергу, національні нормативно-правові акти, що також визначають конституційно-правовий статус дитини, включають в себе: Конституцію України; закони України; укази Президента України; нормативні акти Кабінету Міністрів України; нормативні акти центральних органів виконавчої влади; нормативні акти органів місцевого самоврядування; судову практику та інші засоби правового захисту. Саме аналізу вказаних нормативно-правових джерел і буде присвячений цей підрозділ.

Зокрема, варто зауважити, що в ході дослідження нормативної регламентації конституційно-правового статусу дитини в Україні буде враховано положення Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року і, зокрема, вимоги до національного законодавства щодо: статусу дітей як суб'єктів права та їх основні права, зокрема: на життя, виживання, захист та здоровий розвиток; на свободу, особисту недоторканність та захист гідності; на захист від усіх форм експлуатації (у тому числі, сексуальної) і жорстокого поводження; на недискримінацію; на особисте і сімейне життя; на врахування кращих інтересів дитини; на участь (в тому числі у розгляді судових та адміністративних справ, що стосуються дитини); на користування послугами з охорони і відновлення здоров'я та їх оцінку; на освіту, відпочинок та дозвілля; на гідний рівень життя та соціальне забезпечення тощо.

Конституція України визначає, що “Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України”. Також передбачено, що укладання міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України (ст. 9) [79]. Крім того,

Сімейний кодекс України містить схожі положення, адже саме цей кодекс значною мірою визначає правове становище дитини в Україні. Стаття 13 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року проголошує, що “Частиною національного сімейного законодавства України є міжнародні договори, що регулюють сімейні відносини, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України. Якщо в міжнародному договорі України, укладеному в установленому порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом сімейного законодавства, застосовуються правила відповідного міжнародного договору України” [165].

Виходячи з цього, варто виокремити деякі основні нормативно-правові акти чинні на території України, які носять міжнародний характер в галузі закріплення прав дитини та ратифіковані Верховною Радою України: Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН від 10 грудня 1948 р. [38]; Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 р.; Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. – ратифікована Верховною Радою України 27 лютого 1991 р. [54]; Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 від 17 червня 1999 р. – ратифікована Верховною Радою України 5 жовтня 2000 р. [52]; Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. – ратифікований Верховною Радою України 4 лютого 2004 р. [153]; Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 1 січня 2000 р. – ратифікований Верховною Радою України від 3 квітня 2003 р. [182]; Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року – ратифікована Верховною Радою України 3 серпня 2006 р. [31]; Конвенція про контакт з дітьми, ратифікована з заявою Законом від 20 вересня 2006, набула чинності – 1 квітня 2007 [53]; Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом, ратифікована Законом від 14 січня 2009, набула чинності – 27 червня 2009 [33]; Конвенція про цивільно-

правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 року, ратифіковано Законом від 11 січня 2006, набуття чинності – 1 вересня 2006 року [55]; Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 року, набрала чинності для України 1 лютого 2008 року [56] та деякі інші.

У 1924 році Генеральною Асамблеєю Ліги Націй була прийнята Женевська Декларація прав дитини. Ця Декларація є одним з перших міжнародних документів, спрямованих на правовий захист дітей, яку, до того ж, у 1934 році знову підтвердила Генеральна Асамблея і країни-учасниці погодились запровадити принципи Женевської Декларації у своє законодавство. Характеризуючи зміст Декларації, варто відзначити, що вона визначала обов'язки дорослих щодо дітей, спрямована на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і психічний розвиток дитини, право дитини на допомогу, належне виховання, захист. Дитина була захищена як особа з її власними правами, але залишалася залежною від дорослих у користуванні правами, зазначеними у Декларації. Можна стверджувати, що з 1924 року, після прийняття Декларації, права дитини увійшли до системи міжнародного права, а сама Декларація стала наріжним каменем всього майбутнього міжнародного розвитку правових ініціатив стосовно прав дитини. Водночас основний зміст Женевської Декларація прав дитини вміщує п'ять основних програмних пунктів.

1. Дитині повинні надаватися всі засоби, потрібні для її нормального матеріального і духовного розвитку.

2. Голодна дитина повинна бути нагодована; хвора дитина повинна отримати допомогу; дитина-правопорушник повинна бути виправлена; сироті чи безпритульній дитині повинен бути наданий притулок і догляд.

3. Дитина перша повинна отримувати допомогу під час лиха.

4. Дитина повинна мати дитинство і захист від усіх форм експлуатації.

5. Дитину потрібно виховувати в усвідомленні того, що її кращі якості повинні бути спрямовані на благо ближнім [203].

Додатково потрібно згадати і ще один важливий документ щодо захисту прав дітей, яким стала прийнята 10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН Загальна декларація прав людини. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. проголошує, що кожна людина повинна володіти всіма зазначеними в ній правами і свободами без будь-яких відмінностей за такими ознаками як раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні або інші переконання, національне чи соціальне походження, майновий стан, народження чи інші обставини. Також відзначено, що материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу (п. 2 ст. 25) [38].

На основі Загальної декларації прав людини ООН підготувала і в 1966 р. відкрила для підписання та ратифікації Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права і Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, які було ратифіковано Україною в 1973 році. Зокрема, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. закріпив, що кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження має право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі як малолітньої, з боку її сім'ї, суспільства і держави. Кожна дитина повинна бути зареєстрована негайно після її народження і повинна мати ім'я. Кожна дитина має право на набуття громадянства (ст. 24).

У свою чергу, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. передбачив, що особливих заходів охорони і допомоги має вживатися щодо всіх дітей і підлітків без будь-якої дискримінації за ознакою сімейного походження чи за іншою ознакою. Дітей і підлітків має бути захищено від економічної і соціальної експлуатації. Застосування їх праці в галузі, шкідливій для їх моральності і здоров'я чи небезпечній для життя або такій, що може завдати шкоди їх нормальному розвитку, повинно бути каране за законом. Крім того, держави повинні встановити межі віку, нижче яких

користування платною дитячою працею забороняється і карається законом (п. 3 ст. 10).

Таким чином, були закладені основи міжнародного правового статусу дитини, які знайшли свій розвиток в пактах прав людини, що гарантували рівні права всім дітям і забезпечення їх основних соціальних потреб. Після прийняття у 1948 році Загальної декларації прав людини було вирішено підготувати новий міжнародний документ стосовно прав дитини. 20 листопада 1959 році ця Декларація була одноголосно ухвалена всіма 78 членами Генеральної Асамблеї ООН у формі резолюції 1386 (XIV). Порівняно з Женевською Декларацією прав дитини 1924 року, Декларація 1959 року була більш досконалою і широкою. Цей документ регулює становище дитини в сучасному суспільстві. У преамбулі Декларації прав дитини 1959 року сказано, що дитина через її фізичну і розумову незрілість потребує особливої опіки та уваги, включаючи правовий захист, як до, так і після народження. Таким чином, батьків, чоловіків і жінок персонально, громадські організації, органи влади на місцевому та національному рівні Декларація закликала визнати ці права та забезпечити їх виконання через правову реформу та іншими шляхами.

Декларація складається з 10 принципів, якими проголошується, що дитині, незалежно від кольору шкіри, мови, статі, віри, законом повинен бути забезпечений соціальний захист, надані умови та можливості, що дозволили б їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно. У соціальному плані висунуто вимоги щодо створення умов для здорової і нормальної життєдіяльності дитини, гарантування її свободи та гідності. Дитина повинна бути першою серед тих, хто одержує захист і допомогу, а також захищеною від усіх форм недбалого ставлення до неї, не говорячи вже про жорстокість та експлуатацію. Вона торкалася не лише життєвих потреб дитини, але й її потреби у любові та розумінні; наголошувала на необхідності зберігати єдність родини, до- та післяпологової допомоги матері і дитині, проголошувала право на ім'я і національність. Крім того, Декларація передбачала обов'язкову і

безкоштовну початкову освіту, заборону дитячої праці до певного віку, право дитини на гру і творчість [25].

Як наслідок, можна стверджувати, що текст Декларації свідчить про перехід від соціальної допомоги і захисту дітей до захисту прав дітей. У той же час Декларація не визнає за дитиною права на самостійне використання своїх прав. Декларація переважно стосується “захисних” прав, тобто дитина визнається окремою істотою.

“Світовою конституцією прав дитини” називають Конвенцію про права дитини, схвалену резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1989 року, що набула чинності 2 вересня 1990 року, ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року та набула чинності для України 27 вересня 1991 року. Конвенція ООН про права дитини 1989 року є більш ніж декларацією, швидше міжнародною угодою, ратифікація якої призведе до того, що країна повинна дотримуватися її вимог шляхом внесення змін та доповнень до свого законодавства з метою захисту прав дітей. У Преамбулі акцентується увага на тому, що дитина потребує спеціальної охорони та піклування, як до, так і після народження і основну роль в цьому процесі повинна відігравати сім'я як основний осередок суспільства, який має забезпечити особливе піклування та допомогу дитині. Для захисту прав дітей та поліпшення умов їх життя наголошується на важливості міжнародного співробітництва у сфері захисту прав дитини, особливо в країнах, що розвиваються.

Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року передбачає, що держави-учасниці поважають і забезпечують всі права, передбачені цією Конвенцією, за кожною дитиною, яка перебуває в межах їх юрисдикції, без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин (ст. 2). Крім того, Конвенція містить положення про те, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від

того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини (ст. 3). Також зазначається, що держави зобов'язані вживати всіх необхідних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав, визнаних у цій Конвенції. Держави-учасниці визнають, що кожна дитина має невід'ємне право на життя. Держави-учасниці забезпечують у максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини (ст. 6) [54]. Таким чином, ця Конвенція являє собою достатньо універсальний міжнародний договір, який закріплює мінімальні стандарти прав дитини, а також обов'язки держав поважати і гарантувати ці права.

Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року, що була ратифікована Верховною Радою України Законом України від 3 серпня 2006 року й набрала чинності з 1 квітня 2007 року, у преамбулі проголошує підтримку прав дітей, забезпечення надання їм процесуальних прав та полегшення застосування ними цих прав шляхом забезпечення того, щоб діти особисто або через інших осіб чи органи були поінформовані та допущені до участі в розгляді судом справ, які їх стосуються.

Відповідно до положень Конвенції визначаються процесуальні заходи, що мають вживатися державами для сприяння здійсненню прав дітей при розгляді судом сімейних справ, зокрема тих, що пов'язані зі здійсненням батьками своєї відповідальності, визначення місця проживання дитини і доступу, – з метою найкращого врахування думки та інтересів дитини. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року підкреслює необхідність підтримки прав дітей, надання їм процесуальних прав та полегшення застосування ними цих прав при розгляді справ, які їх стосуються, зокрема, право бути поінформованими та висловлювати свою думку під час розгляду справи. Дитині надається право самостійно клопотати про призначення їй представника, у тих випадках, коли законні представники не можуть або не мають право представляти її інтереси. Крім того, положення

Конвенції деталізують роль і розширюють можливості суду при розгляді справ у випадках, коли потрібно захистити права дитини. Під час розгляду справи, яка стосується дитини, перед прийняттям рішення суд має визначити, чи має він достатньо інформації для прийняття рішення в найкращих інтересах дитини, і у разі потреби одержати додаткову інформацію [31].

Враховуючи норми чинного законодавства, зокрема Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року, при розгляді судами справ дія Європейської конвенції про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року поширюється на: усиновлення дитини; встановлення опіки, піклування над дитиною; визначення місця проживання дитини; позбавлення або оспорювання батьківських прав; інших питань про відносини між батьками та дитиною; будь-яких інших питань, що стосуються дитини особисто, а також питань її сім'ї (у тому числі її виховання, поновлення батьківських прав, управління її майном) [165].

Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 від 17 червня 1999 року в преамбулі визначає за необхідне прийняти нові акти для заборони та ліквідації найгірших форм дитячої праці як головний пріоритет для національних та міжнародних дій, включаючи міжнародне співробітництво та міжнародну допомогу, які доповнювали б Конвенцію та Рекомендацію 1973 року про мінімальний вік доступу до зайнятості. Ці акти залишаються основоположними у сфері дитячої праці. Крім того, особливої уваги потребує питання щодо ефективної ліквідації найгірших форм дитячої праці, що передбачає застосування негайних та всебічних дій, під час яких беруться до уваги важливість безоплатної базової освіти та необхідність звільнення дітей від будь-якої роботи, а також їхня реабілітація та соціальна інтеграція, враховуючи при цьому потреби їхніх сімей. Кожна держава-член вживає всіх необхідних заходів для забезпечення ефективного застосування та дотримання положень, які втілюють в життя цю Конвенцію, у тому числі шляхом введення та застосування кримінальних або, залежно від обставин, інших санкцій (ст. 7). Кожна держава-член розробляє та

здійснює програми дій з ліквідації найгірших форм дитячої праці у пріоритетному порядку (ст. 6) [52].

Актуальність Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, яка була підписана 14 листопада 2007 року та ратифікована 20 червня 2012 року для нашої держави, полягає в тому, що, на превеликий жаль, Україна стала одним з європейських центрів сексуальної експлуатації дітей. Після скасування в'їзних віз в Україну терміном понад 90 днів для громадян низки розвинених країн зріс потік секстуристів до нашої країни, об'єктами посягань яких є діти [57]. Вважаємо, що така ситуація потребує негайного реагування з боку держави.

Таким чином, можна констатувати те, що права дітей, їх захист, забезпечення повноцінного розвитку дитини – проблема як міжнародного так національного значення. Йдеться про закріплення певними законами та іншими нормативно-правовими актами чітко визначених правил, норм, стандартів і вимог щодо організації життєдіяльності дитини. Усе це безпосередньо стосується національної законодавчої бази України, яка сформована з урахуванням міжнародних нормативно-правових актів і складається із законів та підзаконних нормативно-правових актів, що спрямовані на захист прав дитини.

Характеризуючи конституційно-правовий статус дитини, потрібно враховувати, що правовідносини за її участю регулюються нормами різних галузей права, насамперед, конституційного, цивільного, сімейного, кримінального, адміністративного. Уже йшлося про те, що конституційна галузь є визначальною [105, с. 41]. На жаль, Конституція України містить достатньо обмежену кількість положень, які безпосередньо стосуються дітей. Наприклад, у ст. 51 Конституції України йдеться про те, що “шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою”. Також зазначається, що “діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а

також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей” (ст. 52). Окремо йдеться про заборону використання праці неповнолітніх на небезпечних для їх здоров’я роботах (ст. 43), а також щодо обов’язку держави забезпечити повну загальну середню освіту, а також доступ до безоплатної дошкільної та позашкільної освіти (ст. 53). Крім того, Конституція України в ст. 24 проголошує, що “громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом ... рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям”. Крім того, Конституція містить положення про неможливість обмеження тимчасово або за умов військового та надзвичайного стану прав, гарантованих ст.ст. 24 та 52 (ст. 64).

Аналізуючи положення та норми Конституції України, можна констатувати їх певну узгодженість з аналогічними нормами деяких країн Європи. Наприклад, Конституція Албанії від 21 жовтня 1998 року передбачає, що кожний має право на шлюб та сім’ю. Шлюб та сім’я користуються особливим захистом держави (ст. 53). Діти, підлітки, вагітні жінки і молоді матері мають право на особливий захист з боку держави. Діти, народжені поза шлюбом, мають рівні права з дітьми, народженими в шлюбі. Кожна дитина має право бути захищеною від насилля, поганого ставлення, експлуатації, використання для роботи, особливо малолітніх, яка може підірвати їх здоров’я, загрожує їх життю і нормальному розвитку (ст. 54) [68].

У свою чергу, Конституція Республіки Болгарія від 12 липня 1991 року в ст. 14 закріпила положення про те, що сім’я, материнство і дитинство знаходяться під захистом держави та суспільства. Крім того, передбачається, що піклування про дітей та їх виховання до повноліття – право і обов’язок

батьків; держава надає допомогу батькам у вихованні дітей. Діти, народжені поза шлюбом, мають рівні права з дітьми, народженими у шлюбі. Діти, позбавлені турботи своїх близьких, знаходяться під особливим захистом держави та суспільства (ст. 47) [75].

Схожі за своїм змістом положення містить Основний Закон Німеччини. Зокрема, зазначається, що шлюб і сім'я знаходяться під особливим захистом. Турбота про дітей і їх виховання є природним правом батьків і їх переважним обов'язком. Діти можуть бути відділені від своєї сім'ї проти волі осіб, уповноважених на їх виховання, тільки на підставі закону, якщо уповноважені для виховання особи не виконують своїх обов'язків або якщо діти з інших причин знаходяться під загрозою залишитися без нагляду. Позашлюбним дітям забезпечуються в законодавчому порядку такі ж умови їх фізичного і розумового розвитку і їх становища в суспільстві, як і дітям, що народилися в шлюбі (ст. 6) [74].

Конституція Республіки Казахстан від 30 серпня 1995 року передбачає, що шлюб і сім'я, материнство, батьківство і дитинство знаходяться під захистом держави. Турбота про дітей і їх виховання є природним правом і обов'язком батьків. Повнолітні працездатні діти зобов'язані піклуватися про непрацездатних батьків (ст. 27) [76]. У свою чергу, Республіка Македонія особливо захищає материнство, дітей і неповнолітніх. Особи, молодші від 15 років, не можуть вступати у трудові відносини, а неповнолітні і матері мають право на особливий захист під час роботи. Також неповнолітні не можуть займати робочі місця, які шкідливі для їх здоров'я і моралі (ст. 42 Конституції Республіки Македонія від 17 листопада 1991 року) [72].

Також Конституція Республіки Польща від 2 квітня 1997 року передбачає, що батьки мають право на виховання дітей згідно з власними переконаннями. Виховання є правом і обов'язком батьків. При цьому у вихованні слід брати до уваги міру зрілості дитини, а також її свободу совісті і віросповідання. Обмеження або позбавлення батьківських прав може мати місце тільки у випадках, визначених в законі, і тільки на підставі правомочного

рішення суду (ч. 1 ст. 48). Сім'ї, що знаходяться в скрутному матеріальному і соціальному становищі, особливо багатодітні і неповні, мають право на особливу допомогу з боку публічної влади (ст. 71.1). Крім того, Конституція Польщі від 2 квітня 1997 року вказує, що матір, як до, так і після народження дитини має право на особливу допомогу публічної влади, обсяг якої визначає закон. Польська Республіка забезпечує охорону прав дитини. Кожен має право вимагати від органів публічної влади охорони дитини від насильства, жорстокості, експлуатації і деморалізації. Дитина, позбавлена батьківської турботи, має право на турботу і допомогу публічної влади. Багатодітні й неповні родини мають право на особливу допомогу з боку публічної влади (ст. 72). Постійна трудова зайнятість дітей у віці до 16 років заборонена. Форми і характер допустимої зайнятості визначає закон (ст. 65) [77].

Таким чином, аналіз конституційних актів держав світу надає можливість узагальнити норми, які визначають конституційно-правовий статус дітей. Зокрема, у більшості представлених конституцій йдеться про державний захист шлюбу та сім'ї, материнства, батьківства і дитинства. Діти знаходяться під особливим захистом держави (наприклад, Конституції Республіки Казахстан від 30 серпня 1995 року, Німеччини від 23 травня 1949 року). До того ж, варто відзначити наявність в конституціях норм, які встановлюють рівність між дітьми, народженими поза шлюбом та дітьми, народженими у шлюбі, а також державну підтримку позашлюбним дітям (наприклад, конституції республік Болгарії від 12 липня 1991 року, Албанії від 21 жовтня 1998 року, Німеччини від 23 травня 1949 року).

Конституційні норми сучасних держав гарантують особливий захист та умови праці осіб, які не досягли повноліття, гідну зарплатню за роботу, встановлюють вікові обмеження у реалізації цього права (ст. 37 Конституції Італії від 1 січня 1948 року [70], ст. 16 Конституції Республіки Мальта від 21 вересня 1964 року [73], ст. 42 Конституції Республіки Македонія від 17 листопада 1991 року [72], ст. 39 Конституції Литовської Республіки від 25

жовтня 1992 року [71], ст. 65 Конституції Республіки Польща від 2 квітня 1997 року [77]).

Сучасна доктрина прав дитини виходить з принципу єдності прав та обов'язків дитини. Наприклад, Конституція Литовської Республіки від 25 жовтня 1992 року у ч. 6 ст. 38 містить положення про обов'язки дітей. До них відносять: поважати батьків, піклуватися про них у старості, шанобливо ставитися до батьківської спадщини; у цій же частині конституційної статті містяться права та обов'язки батьків щодо дітей, зокрема, правом і обов'язком батьків є виховання дітей чесними людьми та вірними громадянами, утримання дітей до повноліття. Крім того, Конституція Ірландії від 29 грудня 1937 року гарантувала повагу до невід'ємного права та обов'язку батьків давати своїм дітям релігійне, моральне, інтелектуальне, фізичне і соціальне виховання (ст. 42) [71]. У такий спосіб законодавець закріпив пріоритетність батьківської волі над свободою волі дитини, в окремих випадках держава виконує батьківські обов'язки [195, с. 94–95].

Отже, Конституція визначає основні засади державної політики у сфері захисту прав дитини та сімей з дітьми і передбачає можливість врегулювати конституційно-правовий статус дитини галузевими нормативними актами. Враховуючи це, можна стверджувати, що достатньо важливі законодавчі положення стосовно прав дітей містяться у Сімейному кодексі від 10 січня 2002 року [165]. Зокрема, у ньому визначені засади шлюбу, підстави виникнення, зміст особистих і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів тощо. Зазначений Кодекс покликаний забезпечити можливість здійснення прав дитини, які встановлені Конституцією України, Конвенцією про права дитини 1998 року, іншими міжнародними правовими актами, визнаними в Україні. Положення цього кодексу чітко визначають, що регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини. Так, відповідно до Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою

вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою – у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [165]. Отже, Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року дає правове визначення дитини, сім'ї, прав та обов'язків у сім'ї, форм і процедур захисту прав дитини, у тому числі усиновлення, встановлення опіки та піклування тощо.

У свою чергу, Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року визначає, що право особи на сім'ю розглядається як одне з особистих, немайнових прав людини (ст. 291). Крім того, однією з найважливіших груп прав дитини є її майнові права взагалі та право власності на певне майно зокрема. Підставами для набуття дитиною права власності можуть бути всі ті підстави, які передбачені главою XXIV Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року, наприклад, у порядку отримання спадщини. Таким чином, у сучасних умовах дитина має деякі можливості для набуття майна у власність. Крім того, Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року врегульовує питання завдання шкоди малолітньою особою (яка не досягла чотирнадцяти років), неповнолітньою особою (у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років) та неповнолітньою особою після набуття нею повної цивільної дієздатності, яка відшкодовується її батьками (усиновлювачами) або опікуном чи іншою фізичною особою, яка на правових підставах здійснює виховання зазначених категорій осіб (ст.ст. 1178, 1179, 1180) [189].

Захист від найбільш небезпечних порушень прав неповнолітніх забезпечує Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. Він містить як загальні норми, що захищають всіх громадян від жорстокого поводження, так і норми, безпосередньо спрямовані на захист життя, здоров'я та недоторканності неповнолітніх. У цілому Кримінальний кодекс від 5 квітня 2001 року містить понад 50 складів злочинів, що вчиняються проти неповнолітніх, у той час коли Кримінальний кодекс 1960 року налічував не більше 15. Наприклад, положення щодо захисту неповнолітніх містяться у розділах: “Злочини проти життя та здоров'я особи”; “Злочини проти волі, честі та гідності особи”; “Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи”; “Злочини проти

громадського порядку та моральності”, “Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров’я населення” [91]. Так, ст. 156 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року передбачає відповідальність за розбещення неповнолітніх, тобто за вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку. Такі дії караються арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років [116, с. 367–368]. З нашої точки зору, усе це свідчить про суттєве посилення правового захисту дітей від різних видів посягань на їх права. Разом з тим Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року потребує подальшого вдосконалення за напрямом виконання Україною вимог Конвенції про права дитини 1988 року та більш ефективного захисту дітей від будь-яких злочинних посягань.

Також конституційно-правовий статус дитини в Україні визначається та деталізується деякими законами України. На підставі положень Конституції України і Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року був прийнятий Закон України “Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 року, який визначає охорону дитинства стратегічним загальнонаціональним пріоритетом і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров’я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики у цій сфері. Також даний Закон виокремлює поняття охорони дитинства, що є системою державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання і розвитку дитини та захисту її прав, а також визначає “дитину” як особу віком до вісімнадцяти років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше [146].

У свою чергу, Закон України “Про попередження насильства в сім’ї” від 15 листопада 2001 року був прийнятий з метою забезпечення надійного правового захисту й ефективного реагування на випадки насильства в сім’ї. У цьому Законі подано дефініцію поняття “насильство в сім’ї”, яку розуміють як будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного

спрямування одного члена сім'ї стосовно іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому моральної шкоди, шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю. Також зазначається, що фізичне насильство в сім'ї – умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, завдання шкоди його честі та гідності. Визначаються також інші види насильства (сексуального, психологічного, економічного). Крім того, передбачено, що здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї в межах наданих їм повноважень покладається на: спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї; відповідні підрозділи органів внутрішніх справ; органи опіки і піклування; спеціалізовані установи для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства: кризові центри для членів сімей, у яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення, центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї. Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації незалежно від форми власності, об'єднання громадян, а також окремі громадяни можуть сприяти у здійсненні заходів з попередження насильства в сім'ї (ст. 3) [148]. Отже, положення цього Закону сприяють юридичній формалізації, а також забезпеченню захисту прав дітей в Україні.

Відповідно до ст. 20 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних найкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надається державою. У зв'язку з цим, конституційно-правовий статус дітей визначається Законом України “Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей” від 24 січня 1995 року (редакція від 26 жовтня 2014 року), який, з огляду на положення Конституції України та Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, встановлює правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та

спеціальних установ для дітей, на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку. Так, у ст. 3 згаданого Закону передбачено, що профілактика правопорушень серед неповнолітніх – це діяльність органів і служб у справах неповнолітніх, спеціальних установ для неповнолітніх, спрямована на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню неповнолітніми правопорушень, а також позитивний вплив на поведінку окремих неповнолітніх на території України, в її окремому регіоні, в сім'ї, на підприємстві, в установі чи організації незалежно від форм власності, за місцем проживання [143]. Прийняття цього закону можна вважати спробою привести чинне законодавство України до норм міжнародного права, створити систему державних органів, які повинні вирішувати єдину мету – захист прав і законних інтересів дітей від народження до повноліття. Закон визначив, хто і як захищатиме права неповнолітніх, надалі гарантуючи їх захист від усіх форм фізичних і психічних репресій, від поганого поводження з дітьми в сім'ях, навчально-виховних закладах, за місцем проживання, у спеціальних установах і в суспільстві загалом [43, с. 107–108]. Зокрема, здійснення соціального захисту дітей і профілактики серед них правопорушень покладається в межах визначеної компетенції на: спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у справах сім'ї, дітей та молоді, уповноважений орган влади Автономної Республіки Крим у справах сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей; уповноважені підрозділи органів Національної поліції; суди; приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції; загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я; притулки для дітей служб у справах дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка).

Закон України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” від 13 січня 2005 року визначає правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і є складовою частиною законодавства про охорону дитинства. Зазначеним Законом пропонується оптимізація чинної нормативної бази у сфері соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Адже це пов’язано з тим, що на сьогодні Україна постійно докладє зусиль щодо створення належних умов для виховання, навчання, соціального захисту цієї категорії населення, яка є найбільш незахищеною в українському суспільстві і потребує такого захисту більше, ніж інші категорії. Вдосконалення існуючої системи і структури закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, гарантованого соціального захисту цієї категорії дітей визнається необхідним [134]. Уповноважений вважає, що якщо перебування дитини в сім’ї становить небезпеку для її життя, здоров’я і морального виховання, органи опіки та піклування мають реагувати негайно, застосовуючи заходи аж до відібрання дитини у батьків і влаштування у відповідні заклади, де її права будуть забезпечені повною мірою.

За даними Єдиного звіту про кримінальні правопорушення Генеральної прокуратури України, у 2014 році всього в Україні обліковано 918 кримінальних правопорушень, пов’язаних з насильством у сім’ї. Від цих злочинів потерпіло 943 особи, з них 162 дитини. Разом із тим, за інформацією Міністерства соціальної політики України, протягом 2014 року від громадян надійшло 119977 звернень щодо вчинення насильства в сім’ї, з яких 702 звернення надійшли від дітей. Для порівняння: у 2013 році надійшло 144848 звернень, у тому числі 1026 – подано дітьми. Станом на 1 січня 2015 року 1587 дітей перебуває на обліку з приводу вчинення щодо них насильства чи жорстокого поводження з ними [198, с. 432].

У межах дослідження нормативно-правового забезпечення конституційно-правового статусу дитини в Україні можна навести приклад

Закону Республіки Білорусь “Про права дитини” від 19 листопада 1993 року, що визначає правовий статус дитини в цій державі. Вказаний закон визначає дитину як самостійного суб’єкта і спрямований на забезпечення її фізичного, морального й духовного здоров’я, формування національної самосвідомості на основі загальнолюдських цінностей світової цивілізації. Зокрема, зазначається про те, що батьки або особи, які їх замінюють, зобов’язані створити необхідні умови для повноцінного розвитку, виховання, навчання, зміцнення здоров’я дитини та підготовки її до самостійного життя в сім’ї та суспільстві. Порушення прав і ущемлення інтересів дитини батьками або особами, на утриманні яких вона знаходиться, тягне відповідальність, передбачену законодавством. Також Законом передбачається особлива турбота та соціальний захист дітей з недоліками розумового або фізичного розвитку, дітей, тимчасово або постійно позбавлених свого сімейного оточення або тих, які опинилися в інших несприятливих умовах і екстремальних ситуаціях [118].

Президент України як глава держави та гарант здійснення положень, що містяться в Конституції України, також бере участь у забезпеченні прав дитини в Україні. Так, відповідно до Указу Президента України “Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей” від 5 травня 2008 року, який виданий з метою поліпшення стану забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей, реалізації прав дітей на охорону здоров’я, освіту, соціальний захист та гармонійний розвиток, вирішено рекомендувати Генеральній прокуратурі України забезпечувати здійснення ефективного прокурорського нагляду за додержанням прав та законних інтересів дітей, посилити контроль за додержанням майнових (житлових) прав неповнолітніх, забезпечити своєчасне виявлення фактів порушення прав дітей та вжиття заходів прокурорського реагування, поновлення прав дітей на житло. Міністерство охорони здоров’я України зобов’язали запровадити у місячний строк спеціальні експертні медичні комісії для огляду дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, розробити порядок діяльності таких комісій та забезпечити подання комісіями відповідних відомостей для внесення до Єдиного електронного банку

даних дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, громадян, які бажають взяти їх на виховання; розробити та затвердити протягом двох місяців перелік захворювань, за наявності яких особа не може бути усиновлювачем [137].

Також варто згадати Указ Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015, який затвердив Національну стратегію у сфері прав людини. Серед іншого в ньому йдеться про наявність проблеми відсутності єдиної системи реалізації та захисту прав дітей в Україні, неналежне врахування кращих інтересів та думки дитини при прийнятті рішень, які її стосуються. Саме реалізація Національної стратегії у сфері прав людини повинна призвести до створення ефективної системи охорони дитинства; створення умов для самовираження та розвитку дитини; забезпечення запобігання соціальному сирітству та інституціалізації дітей; забезпечення врахування кращих інтересів та думки дитини (відповідно до її віку та рівня розвитку) під час прийняття рішень, що стосуються дитини; упровадження ефективної системи правосуддя щодо неповнолітніх з урахуванням міжнародних стандартів; здійснення ефективних заходів, спрямованих на ресоціалізацію та реабілітацію неповнолітніх засуджених і звільнених осіб з їх числа; забезпечення державної реєстрації народження дітей на тимчасово окупованій території України та у населених пунктах, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження; створення умов щодо недопущення безпосередньої участі дітей у збройних конфліктах, здійснення всіх можливих заходів, спрямованих на забезпечення захисту прав дітей, які перебувають у зоні воєнних дій та збройних конфліктів; встановлення мінімальних стандартів безпеки та благополуччя дитини тощо [123].

Значним кроком на шляху забезпечення належних умов для реалізації громадянських, економічних, соціальних та культурних прав дітей в Україні стало утворення в Адміністрації Президента України Управління забезпечення діяльності Уповноваженого Президента України з прав дитини з метою здійснення Президентом України повноважень щодо забезпечення додержання

конституційних прав дитини, що забезпечується Уповноваженим Президента України з прав дитини згідно з Указами Президента № 811/2011 та № 812/2011 від 11 серпня 2011 року. Вважаємо, що утворення даної інституції сприятиме активізації та посиленню захисту прав дитини в Україні. Серед основних завдань, які покладаються на Уповноваженого, є: здійснення постійного моніторингу додержання в Україні конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері та внесення в установленому порядку Президентові України пропозицій щодо припинення і запобігання повторенню порушень прав і законних інтересів дитини. Також завданням є внесення Президентові України пропозицій щодо підготовки проектів законів, актів Президента України з питань прав та законних інтересів дитини та здійснення заходів, спрямованих на інформування населення про права та законні інтереси дитини [152].

У цьому переліку необхідно також згадати Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми “Здорова нація” на 2009–2013 роки” від 21 травня 2008 року, яким фактично визнається, що особливою загрозою майбутньому країни є нинішній стан здоров'я і спосіб життя дітей і молоді. Метою цієї Програми було визначено створення умов для зниження показників захворюваності, інвалідності та передчасної смертності, покращання якості та тривалості активного життя населення України завдяки впровадженню здорового способу життя, що передбачає оптимальну рухову активність, раціональне харчування, здоровий сон, додержання гігієнічних правил, відмову від тютюнопаління, вживання наркотиків та зловживання алкоголем, зниження рівня травматизму. Адже кожна п'ята дитина народжується з відхиленнями в стані здоров'я. У 90 відсотків школярів діагностуються різні захворювання. Така ситуація становить реальну загрозу генофонду нації, безпеці України, зумовлює пріоритетну проблему загальнодержавного значення й вимагає адекватного вирішення. Як наслідок, протягом 2009–2013 років планувалося здійснити комплекс заходів, у

тому числі, спрямованих на формування нових цінностей та орієнтації суспільства і країни на збереження і зміцнення здоров'я людей [151].

Також є сенс згадати за Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2015 р. № 881-р “Про затвердження плану заходів з виконання у 2015 році Загальнодержавної програми “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року”, яке прийняте на виконання Закону України “Про Загальнодержавну програму “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року” від 5 березня 2009 року, який фактично прийнято з метою створення та забезпечення функціонування цілісної системи захисту прав дітей в Україні відповідно до вимог Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року та з урахуванням цілей розвитку, проголошених в стратегії Підсумкового документа Спеціальної сесії в інтересах дітей Генеральної Асамблеї ООН “Світ, сприятливий для дітей”, а також виконання Україною міжнародних зобов'язань, визначених Генеральною Асамблеєю ООН в інтересах дітей. Згідно із зазначеним Законом, Кабінет Міністрів повинен розробити та затвердити заходи щодо виконання Загальнодержавної програми “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року”.

Програма реалізується у таких сферах: охорона здоров'я; освіта; захист дітей різних категорій; культурний і духовний розвиток; розвиток активності дітей, їх участі в житті суспільства; міжнародна співпраця в інтересах дітей. Передбачається створення в Україні до 2010 року умов для оздоровчої рухової активності дітей в обсязі не менш як 5–6 годин на тиждень. У сфері охорони здоров'я матері і дитини – збільшення до 2010 року питомої ваги нормальних пологів до 70 відсотків порівняно з 2007 роком; досягнення до 2015 року рівня грудного вигодовування не менш як 60 відсотків дітей віком до шести місяців. З 2009 року Програмою передбачено запровадження системи моніторингу застосування дитячої праці на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності тощо. Виконання Програми дасть змогу вирішувати проблеми

дитинства, уникати розпорошеності дій в інтересах дітей і нерационального використання ресурсів, покликаних покращити становище дітей, здійснювати чіткий моніторинг, оцінку ефективності програм, заходів, які реалізовуватимуться з метою покращання становища дітей.

Зокрема, у галузі охорона здоров'я та формування здорового способу життя дітей передбачено забезпечення першочергового санаторно-курортного лікування дітей-інвалідів; оснащення центрів медико-соціальної реабілітації для дітей-інвалідів системи охорони здоров'я сучасним обладнанням. У галузі освіти заплановано запровадження в загальноосвітніх навчальних закладах інклюзивного навчання дітей з особливими потребами. У галузі культурного та духовного розвитку дитини передбачено сприяння розвитку видавництва дитячих друкованих видань, поповнення фондів публічних бібліотек, зокрема у сільській місцевості. Окрім цього, передбачено створення соціальних гуртожитків для осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, надання правової допомоги дітям-інвалідам через мережу правових громадських приймалень, створених при територіальних управліннях юстиції, створення мобільних груп оперативного реагування на факти жорстокого поводження з дітьми [136].

З урахуванням аналізу нормативного регулювання конституційно-правового статусу дитини в Україні вважаємо доцільним підготувати законопроект, яким передбачити запровадження інституту дитячого омбудсмена при інституті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини і, відповідно, ввести посаду омбудсмена з прав дитини. У зазначеному проекті Закону України «Про Уповноваженого з прав дитини» передбачити статті, що регламентують порядок його обрання (призначення), принципи, повноваження, гарантії статусу, форми, методи, акти та процедуру діяльності, співробітництво з іншими правозахисними державними і недержавними інституціями, відповідальність.

Також, вважаємо за необхідне передбачити відповідальність батьків за відмову від виховання своїх дітей, зокрема матерів, які залишають своїх

новонароджених дітей у пологових будинках одразу після їх народження, та стягнення аліментів на покинуту дитину з батьків до досягнення нею повноліття. Для цього пропонуємо доповнити ст. 193 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р., який набрав чинності у 2004 році, пунктом 5, виклавши його у такій редакції “У разі відмови від виховання своєї новонародженої дитини та передачі її до закладу охорони здоров’я, навчального або іншого закладу батьки зобов’язані сплачувати аліменти до досягнення повноліття. Рішення про присудження аліментів приймається судом за зверненням органів опіки чи піклування. Аліменти перераховуються на особовий рахунок дитини у відділенні Державного ощадного банку України”.

Доцільно також доповнити Закони України “Про освіту” від 23 травня 1991 року та “Про загальну середню освіту” від 13 травня 1999 року положеннями щодо обов’язковості: вивчення прав дитини та їх видів; роз’яснень, спрямованих на попередження правопорушень стосовно дитини; інформування про способи самозахисту дитини. При цьому дані положення у формі, яка відповідає віковим можливостям дитини, можуть вивчатися в межах додаткових тем таких навчальних дисциплін як “Я у світі”, “Правознавство” тощо. Закріпити визначення поняття “торгівля дітьми” в Законі України “Про протидію торгівлі людьми” від 20 вересня 2011 року та “дитяча проституція” в Законі України “Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 року.

Також вносимо пропозицію про прийняття спеціального Закону України “Про правовий статус дитини в Україні”. Адже з усією очевидністю постає необхідність у закріпленні спеціального механізму правової реалізації правового статусу дитини та його захисту. З нашої точки зору, розробка спеціального механізму правової реалізації правового статусу дитини та її захисту, поряд із забезпеченням невідворотності суворої відповідальності за невиконання відповідних обов’язків, є головним і найбільш важливим етапом у процесі підвищення гарантованості й забезпечення правового статусу дитини на сьогодні. Дуже важливо передбачити у Законі України “Про правовий статус дитини в Україні” норми щодо його прямої дії, створення ефективного

механізму реалізації прав дитини судовими і несудовими засобами, а також систему контролю за дотриманням прав дітей і про підвищення відповідальності державних органів і посадових осіб за забезпечення реального захисту прав і інтересів дитини. У Законі України “Про правовий статус дитини в Україні” також доцільно було б врегулювати місце та роль недержавних організацій у забезпеченні прав та інтересів дитини.

Висновки до розділу 1

Узагальнивши вітчизняний та зарубіжний досвід дослідження уже існуючих доктринальних праць, генези та правової регламентації конституційно-правового статусу дитини в Україні, можна сформулювати ряд підсумкових положень, висновків, рекомендацій і пропозицій.

1. Проблеми правового захисту дітей стали предметом підвищеної уваги світової спільноти, починаючи з другої половини XX століття. Це обумовлюється тим, що, діти – це специфічна соціально-демографічна група суспільства і у той же час визначення місця і ролі дитини в дорослому світі, забезпечення її захисту та всебічного розвитку – одна з найгостріших проблем сьогодення, від вирішення якої залежить авторитет нації в сучасному світі.

2. Як цілісний феномен розглядуваний інститут в Україні не досліджений, а тому можна стверджувати, що комплексне дослідження запропонованої теми, у якому передбачено поєднання загальнотеоретичних досліджень із вивченням практики існування конституційно-правового статусу дитини в українському суспільстві на сучасному етапі його розвитку, для вітчизняної теорії конституціоналізму є потрібним та актуальним. Адже в переважній більшості наукові праці присвячені лише проблемам захисту окремих прав дитини.

3. Уперше конституційне закріплення прав дитини, яке було спрямоване на визнання особливого статусу дитини в тогочасному суспільстві та державі, відбулося в “Конституції Пилипа Орлика” від 5 квітня 1710 року, де зазначалося, що вдови козацькі й осиротілі козацькі діти, двори козацькі й жінки на час відсутності козаків, які в походах або на якійсь іншій військовій службі перебувають, не притягалися до будь-яких громадських повинностей і сплати податків – так домовлено і постановлено.

4. Різні історичні етапи розвитку суспільства та держави зумовили своєрідні відносини, які склалися щодо дитини та визначали її місце в соціальній ієрархії. Зокрема, процес розвитку правового статусу дитини починався з повної відсутності її прав і фактично безмежної влади батьків

(дитина – об'єкт батьківської влади). Наступний історичний період характеризується поступовим обмеженням цієї влади, перетворенням її на батьківські права та встановленням контролю за їх здійсненням (дитина – об'єкт державного захисту). Подальший історичний розвиток трансформував уявлення про правовий статус дитини, що сприяло встановленню відповідальності батьків та визнання за неповнолітніми якості спеціального суб'єкта права, встановленню належних їм суб'єктивних прав та законних інтересів (дитина – суб'єкт права та захисту своїх прав). Із 1924 року, після прийняття Генеральною Асамблеєю Ліги Націй Женевської Декларації прав дитини, останні увійшли до системи міжнародного права, а сама Декларація стала наріжним каменем всього майбутнього міжнародного розвитку правових ініціатив стосовно прав дитини.

5. Нормативна регламентація конституційного статусу дитини в Україні здійснюється з урахуванням різних видів нормативних актів. Зокрема, аналізуючи особливості змісту та застосування нормативно-правових актів, які визначають правовий статус дитини в Україні, можна умовно виокремити такі їх групи як міжнародні та національні. Міжнародні нормативно-правові акти включають чинні міжнародні договори та міжнародно-правові зобов'язання України. Національні нормативно-правові акти включають в себе: Конституцію України; закони України; укази Президента України; нормативні акти Кабінету Міністрів України; нормативні акти центральних органів виконавчої влади; нормативні акти органів місцевого самоврядування; акти Конституційного Суду України та інших органів судової системи України та інші засоби правового захисту.

6. Характеризуючи конституційно-правовий статус дитини, потрібно враховувати, що Конституція України містить достатньо обмежену кількість положень, які безпосередньо стосуються дітей (ст.ст. 24, 43, 51, 52, 53, 64). Разом з тим, можна констатувати певну узгодженість норм Конституції України з аналогічними нормами деяких країн Європи. Наприклад, Конституція Албанії від 21 жовтня 1998 року (ст.ст. 53, 54), Конституція Республіки Болгарія від 12

липня 1991 року (ст.ст. 14, 47), Основний Закон Німеччини від 23 травня 1949 року (ст. 6), Конституція Республіки Казахстан від 30 серпня 1995 року (ст. 27), Конституція Республіки Македонія від 17 листопада 1991 року (ст. 42), Конституція Республіки Польща від 2 квітня 1997 року (ч. 1 ст. 48, ст. 71.1, ст. 72, ст. 65). У більшості представлених конституцій йдеться про державний захист шлюбу та сім'ї, материнства, батьківства і дитинства. Діти знаходяться під особливим захистом держави (наприклад, конституції Республіки Казахстан, Німеччини). До того ж, варто відзначити наявність у конституціях норм, які встановлюють рівність між дітьми, народженими поза шлюбом, та дітьми, народженими у шлюбі, а також надання державної підтримки позашлюбним дітям (наприклад, конституції республік Болгарії, Албанії, Німеччини).

7. Конституційні норми сучасних держав гарантують особливий захист та умови праці осіб, які не досягли повноліття, гідну заробітну плату, встановлюють вікові обмеження у реалізації цього права (ст. 37 Конституції Італії від 1 січня 1948 року, ст. 16 Конституції Республіки Мальта від 21 вересня 1964 року, ст. 42 Конституції Республіки Македонія від 17 листопада 1991 року, ст. 39 Конституції Литовської Республіки від 25 жовтня 1992 року, ст. 65 Конституції Республіки Польща від 2 квітня 1997 року). До того ж, конституції сучасних держав виходять з принципу єдності прав та обов'язків дитини. Свідченням цьому є частина 6 ст. 38 Конституції Литовської Республіки від 25 жовтня 1992 року, ст. 42 Конституції Ірландії від 29 грудня 1937 року.

8. З урахуванням аналізу нормативного регулювання конституційно-правового статусу дитини в Україні вважаємо за доцільне підготувати законопроект, яким передбачити запровадження інституту дитячого омбудсмена при інституті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини і, відповідно, ввести посаду омбудсмена з прав дитини. У зазначеному проекті Закону України «Про Уповноваженого з прав дитини» передбачити статті, що регламентують порядок його обрання (призначення), принципи,

повноваження, гарантії статусу, форми, методи, акти та процедуру діяльності, співробітництво з іншими правозахисними державними і недержавними інституціями, відповідальність.

9. Вважаємо за необхідне передбачити відповідальність батьків за відмову від виховання своїх дітей, зокрема матерів, які залишають своїх новонароджених дітей у пологових будинках одразу після їх народження, та стягнення аліментів на покинуту дитину з батьків до досягнення нею повноліття. Для цього пропонуємо доповнити ст. 193 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р., який набрав чинності у 2004 році, пунктом 5 виклавши його у такій редакції “У разі відмови від виховання своєї новонародженої дитини та передачі її до закладу охорони здоров’я, навчального або іншого закладу батьки зобов’язані сплачувати аліменти до досягнення повноліття. Рішення про присудження аліментів приймається судом за зверненням органів опіки чи піклування. Аліменти перераховуються на особовий рахунок дитини у відділенні Державного ощадного банку України”.

10. Пропонуємо доповнити Закон України “Про загальну середню освіту” від 13 травня 1999 року положеннями щодо обов’язковості: вивчення прав дитини та їх видів; роз’яснень, спрямованих на попередження правопорушень стосовно дитини; інформування про способи самозахисту дитини. При цьому наведені положення у формі, яка відповідає віковим можливостям дитини, можуть вивчатися в межах додаткових тем таких навчальних дисциплін як “Я у світі”, “Правознавство” тощо.

11. Видається доцільним закріпити визначення поняття “торгівля дітьми” в Законі України “Про протидію торгівлі людьми” від 20 вересня 2011 року та “дитяча проституція” в Законі України “Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 року.

12. Необхідно прийняти спеціальний Закон України “Про правовий статус дитини в Україні”. Адже з усією очевидністю постає необхідність у закріпленні спеціального механізму правової реалізації правового статусу дитини та її захисту. Зазначений механізм поряд із забезпеченням невідворотності суворой

відповідальності за невиконання відповідних обов'язків є головним і найбільш важливим етапом у процесі підвищення гарантованості й забезпечення правового статусу дитини на сьогодні. У Законі України “Про правовий статус дитини в Україні” важливо передбачити норми щодо: а) його прямої дії; б) створення ефективного механізму реалізації прав дитини судовими і несудовими засобами; в) системи контролю за дотриманням прав дітей; г) відповідальності державних органів і посадових осіб за забезпечення реального захисту прав і інтересів дитини; г) місця та ролі недержавних організацій у забезпеченні прав та інтересів дитини.

РОЗДІЛ 2

ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДИТИНИ В УКРАЇНІ: МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РОЗУМІННЯ

2.1. Методологія дослідження конституційно-правового статусу дитини в Україні

Проблема визначення конституційно-правового статусу дитини є недостатньо опрацьованою у вітчизняній правовій науці, а тому й методологічний аспект потребує додаткового опрацювання. При цьому важливо зазначити, що дослідження наявних поглядів щодо загального розуміння методології та методів, які використовуються, у тому числі, у процесі розробки предмета цього наукового дослідження дає можливість визначити методологію власного дисертаційного дослідження.

Значна кількість ознак, характеристик, окремих видів чи процесів, пов'язаних з утворенням, реалізацією та захистом конституційно-правового статусу дитини, зумовлюють велику кількість підходів до вивчення зазначених аспектів статусу дитини та, водночас, породжують розмаїття у використанні методів, прийомів, підходів, які необхідні для проведення дослідження. А тому лише з використанням комплексного системного підходу вдалося дослідити предмет цього дослідження як цілісне та структуроване поняття, сформулювати авторське визначення поняття конституційно-правового статусу дитини, його елементів, розглянути генезу статусу, проаналізувати права, свободи та обов'язки дитини, визначити можливості захисту цього статусу дитини та внести певні пропозиції щодо його удосконалення. Отже, методологічна основа дослідження конституційно-правового статусу дитини в Україні являє собою систему теоретичних принципів, спеціальних засобів та прийомів дослідження визначеного предмета.

Загалом методологія – це сукупність прийомів дослідження, вчення про методи пізнання і перетворення дійсності. Це вчення про методи дослідження, про правила мислення при створенні теорії науки. У багатьох зарубіжних доктринальних джерелах поняття методології та методів дослідження не розмежовуються.

Щодо вітчизняних науковців, то методологію розглядають як “... вчення про наукові методи пізнання і як систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження та проводиться вибір пізнавальних засобів, методів і прийомів дослідження” [93, с. 46]. Саме тому методологія наукового дослідження розглядає найбільш суттєві особливості та ознаки методів дослідження, розкриває їх за спільністю й глибиною аналізу.

Загалом вибір методів дослідження може бути зумовлений метою, предметом, задачами та характером наявного матеріалу обраного дослідження. Таким чином, сукупність обраних методів утворює відповідно упорядковану систему, що визначає у заданій послідовності використання прийомів та дій з теоретичними та емпіричними матеріалами.

Методологічною основою дослідження є сучасний методологічний інструментарій та концептуальні підходи до конституційно-правового статусу дитини, вироблені сучасною юридичною наукою. Для реалізації визначених мети і завдань у процесі виконання дисертаційного дослідження використовувався комплекс взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих філософських, загальнонаукових і спеціально-наукових методів, спрямованих на отримання об'єктивних і достовірних результатів. Таким чином, зазначене свідчить про те, що проблема дослідження предмета цього дисертаційного дослідження виходить поза межі науки конституційного права і потребує використання міждисциплінарного підходу, який надасть можливість забезпечити процес взаємного доповнення методологією інших галузевих юридичних наук.

Саме тому проблема конституційно-правового статусу дитини досліджувалася на основі таких філософських методів як діалектичний,

антропоцентричний, аксіологічний, метод герменевтики; загальнонаукових методів, зокрема: системного, синергетичного, формально-логічного та історичного; спеціально-наукових методів таких як порівняльно-правовий, функціонально-правовий, структурно-функціональний, формально-юридичний.

Філософсько-правову основу дисертаційного дослідження, насамперед, складають концепція сучасної гуманістичної філософії про взаємозв'язки суспільства, держави та особистості у сфері правового регулювання, концепція правової і соціальної держави. При цьому треба визнати, що діалектичний метод відіграє вирішальну роль у дослідженні конституційно-правового статусу дитини в Україні. Діалектичний підхід означає неприпустимість одностороннього підходу до явищ, врахування їх єдності та суперечливості. Цей метод передбачає, що дійсність знаходиться у постійній динаміці; вважає лише практику критерієм істинності та всі державно-правові явища розглядає як елементи суспільного буття, у взаємозв'язку між собою і суспільним життям. Основу діалектичного методу складає вчення про можливість та дійсність. Зазначені категорії пов'язані між собою і відрізняються одна від одної як початок і результат. Вони ілюструють процес реалізації конституційно-правового статусу дитини в динаміці. Діалектичний метод дозволив проаналізувати теоретичні та практичні проблеми конституційно-правового статусу дитини в Україні в його розвитку, залежності від інших видів правових статусів, у процесі його впливу на інші правові статуси, їх взаємозбагаченні, взаємообумовленості.

Крім того, у процесі роботи були використані такі категорії діалектики як можливість і дійсність, досліджуючи, наприклад, співвідношення нормативно-правової основи, яка визначає правове положення дитини в Україні та пропонованих змін до неї; форма і зміст – при співставленні поняття, принципів, гарантій конституційно-правового статусу дитини в Україні. Розглядаючи міжнародні стандарти в галузі захисту прав дитини та конкретні нормативно-правові акти в зарубіжних країнах та порівнюючи їх з відповідними вітчизняними актами, автор застосовує таку категорію

діалектики, як ціле і частина, та закон діалектики про єдність і боротьбу протилежностей.

Важливим продовженням діалектичного методу в гуманітарній сфері є метод антропоцентризму, який у юридичній науці передбачає тезу про те, що людина є не лише суб'єктом та засобом реалізації права, а його творцем і метою. В Україні зі зміною форми державного правління почало формуватися нове мислення. У центрі уваги держави, на жаль, тільки на концептуальному рівні, опинилася конкретна людина з її інтересами, правами та свободами, тобто почала створюватися персоноцентрична модель розвитку суспільства. Утвердження і забезпечення прав та свобод людини було проголошено головним обов'язком держави. З урахуванням предмета нашого дослідження саме здатність задовольняти інтереси людини є певним критерієм повноцінності та розвиненості суспільства, критерієм готовності визнавати і сприймати дитину не як об'єкт охорони чи піклування, а як суб'єкт, що має всі можливості для захисту своїх прав. Саме використання принципу антропоцентризму демонструє нам з усією очевидністю процес зародження суспільної та правової думки щодо місця та ролі дитини в сучасному суспільстві, тим самим визначаючи рівень розвитку правового мислення, правової культури та суспільних відносин, що складаються.

Доречним, з нашої точки зору, є використання аксіологічного методу, який значною мірою є продовженням попереднього – антропоцентричного. Зміст цього методу знайшов своє відображення у процесі дослідження конституційно-правового статусу дитини, що дало змогу виявити зв'язок із суспільною та правовою культурою, з людиною як найвищою цінністю та дослідити на цій основі рівень розвитку держави та суспільства.

Оскільки предметом нашого дослідження є конституційно-правовий статус дитини як сукупність основних його елементів та їх характеристик, то важливим є також метод герменевтики, зміст якого полягає у тлумаченні нормативно-правової бази, що сприяло визначенню поняття, елементів статусу дитини, видів прав та обов'язків дитини, основних форм захисту дитини тощо.

Також, крім філософських, були використані в дисертаційному дослідженні і загальнонаукові методи. Зокрема, системний метод, як відомо, є винятково важливим під час дослідження фактичного та ретроспективного станів об'єкта, визначення факторів, що впливали та в подальшому впливатимуть на його розвиток, формулювання та систематизації проблем. Системний метод дозволив визнати та розглядати конституційно-правовий статус дитини як підсистему правового статусу особистості. При цьому ми акцентуємо увагу на тому, що зазначений статус дитини є цілісною і складноорганізованою системою, а внутрішній зміст цього статусу дитини системний, тобто він структурований, і всі елементи цієї підсистеми пов'язані між собою.

Також був використаний синергетичний метод, який в юридичній науці почав використовуватися лише останнім часом. Синергетика допомагає вивченню систем, що саморегулюються (у тому числі випадкових), і аналогічних процесів. Самоорганізація має прояв опосередковано, через поведінку індивідів, груп, спільностей. За допомогою зазначеного методу пізнають саму систему державно-правових явищ в її цілісності, а також права та свободи в їх єдності, їхні властивості, набуті саме завдяки цьому поєднанню (і яких вони позбавляються у «відокремленому» стані). Це дозволяє встановити наявність зв'язків різних елементів системи між собою, а також із зовнішнім середовищем, допомагає урізноманітнити уявлення щодо комплексності функціональної сфери держави та ролі прав і свобод людини та громадянина в цьому контексті. Понятійний апарат цього методу утворюють поняття нерівноваги, кризи, еволюції, відхилення, самоорганізації, нелінійності тощо;

Також були застосовані формально-логічні методи. Наприклад, індукція і дедукція як методи наукового пізнання використовувались при опрацюванні вступу та висновків, адже індукція – це спосіб мислення від конкретного до загального, що дає можливість узагальнити певні обставини чи факти. У свою чергу, метод дедукції дозволяє виокремити одиничне із загального, зокрема, на

підставі загального розуміння прав, свобод, обов'язків особи можна визначити та класифікувати права, свободи та обов'язки, які можуть належати дитині.

Аналіз та синтез також знайшли своє відображення у дослідженні, у зв'язку з тим, що аналіз надає можливість розділити предмет дослідження на складові частини, а синтез – навпаки, допомагає об'єднати в єдине ціле окремі частини. У роботі досліджено складові елементи конституційно-правового статусу дитини, що надало можливість їх повноцінної характеристики та з'ясування змісту.

Методи узагальнення, угруповання, аналізу стали методологічним підґрунтям для опрацювання проблем доктринальних досліджень і правової регламентації статусу дитини. Також автором були використані прогностичний метод, методи моделювання – для формулювання конкретних пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України в аспекті дослідження конституційно-правового статусу дитини в Україні.

Історичний метод дав можливість поглянути на закономірності розвитку конституційно-правового статусу дитини в Україні в різні періоди часу, проілюструвати поступальність у розвитку прогресивних ідей щодо його закріплення в деяких нормативних актах. При цьому згаданий статус дитини виникає, змінюється, вдосконалюється. А тому історичний метод надає змогу виявити тенденції розвитку правового регулювання конституційно-правового статусу дитини, використовувати позитивний досвід минулого для вдосконалення сучасного національного законодавства. Із застосуванням історичного та історико-правового методу було досліджено процес виникнення, формування та розвитку конституційно-правового статусу дитини у світі та Україні.

У процесі дослідження предмета дисертації також використано цілий ряд спеціально-наукових методів. Одним із основоположних спеціально-наукових методів є порівняльно-правовий метод дослідження, який передбачає виявлення та аналіз загальних та специфічних рис при формуванні поняття конституційно-правового статусу дитини, його елементів, основних форм захисту статусу

дитини та способів його закріплення. Цей метод надає можливість виявити переваги та недоліки чинного національного законодавства у сфері захисту прав дитини, а також співставити з аналогічним законодавством деяких країн світу. При цьому використання даного методу можливе за умов коректного застосування, критичної оцінки зарубіжного досвіду та міжнародних стандартів, з урахуванням специфіки національної правової системи, вітчизняної історії, соціально-економічного розвитку та політичних умов в Україні. Таке порівняння та вивчення важливе з теоретичної та практичної точок зору, адже воно дає важливий матеріал для отримання досвіду, спрямованого на вдосконалення конституційно-правового статусу дитини в Україні. У процесі роботи над дисертаційним дослідженням здійснювалося співставлення нормативного закріплення окремих елементів конституційно-правового статусу дитини на прикладі конституцій та законодавства зарубіжних країн (Франція, Німеччина, Італія, Іспанія, Білорусь, Казахстан тощо). Крім того, у дослідженні в межах визначених предметом виокремлювались та порівнювались як положення загальної теорії права, так і конституційного, міжнародного, а також адміністративного, кримінального, трудового, житлового та інших галузей права.

До методів, які заслуговують на особливу увагу під час аналізу державно-правових явищ, відносять функціонально-правовий, особливо у галузі правотворчості. Саме цей метод передбачає необхідність поетапного підходу до правотворчого процесу. В умовах розбудови правової держави істотного значення набуває прийняття тільки тих законів, які відповідають прагненням суспільства. Використання вказаного методу дозволяє орієнтуватися у величезній кількості законів, матеріалах стосовно практики їх реалізації, створює сприятливі умови для розробки науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення законодавства, яке стосується предмета дослідження.

Структурно-функціональний аналіз – метод дослідження складних соціальних систем, що передбачає вичленення в об'єкті стабільних елементів, їхніх структурних взаємозв'язків і функціональних залежностей. Основним

завданням методу є вивчення механізмів взаємодії елементів структури певного явища, що впливають на стійкість системи в цілому. Цей метод у поєднанні з історичним методом становить ядро системного підходу до вивчення соціальних явищ. Структурно-функціональний метод дозволив з'ясувати структуру конституційно-правового статусу дитини та особливості форм його захисту.

Формально-юридичний метод передбачає те, що формалізація є обов'язковою частиною всієї правової системи держави та закріплена в Конституції України (п. 3 ст. 85). Формалізація передбачає опис, класифікацію, систематизацію, публікацію, передачу знань у прийнятний спосіб та зрозумілою мовою. Це стосується нормативно-правових актів, що закріплюють правове положення дитини в Україні. Цей метод надає можливість здійснити аналіз норм права, які закріплюють конституційно-правовий статус дитини та встановити його відповідність догмі права, а також розглянути цей статус з точки зору забезпечення його реалізації. В юридичній літературі він виділяється як специфічний метод правового пізнання та виконує дві важливі функції: 1) отримання правових знань; 2) побудову теоретичної (наукової) системи правових знань.

Узагальнюючи, можна констатувати, що всі методи пов'язані між собою і кожен з них використовується у взаємозв'язку з іншими. Сукупність розглянутих методів становить методологію вивчення конституційно-правового статусу дитини в Україні. Використання при написанні дисертації широкого спектра існуючих методів філософії, права, історії, соціології та інших галузей наукових знань дозволило осмислити генезис та визначити закономірності і тенденції розвитку сфери дитинства загалом та конституційно-правового статусу дитини, зокрема, розкрити предмет дослідження цілісно і всебічно, що в кінцевому підсумку сприяло досягненню окресленої мети і вирішенню поставлених завдань.

2.2. Поняття та елементи конституційно-правового статусу дитини в Україні. Правосуб'єктність та основні принципи статусу дитини

Розглядаючи поняття конституційно-правового статусу дитини в Україні, варто зазначити, що статус охоплює не тільки формальне право, але й найрізноманітніші конституційно-правові відносини, які складаються у зв'язку та з приводу конкретного предмета регулювання. Статус у конституційному праві залежить передусім від ролі, яку він відіграє у визначенні та фіксуванні стану учасників конституційно-правових відносин, та підходів до його характеристик. Але за будь-якого прояву конституційно-правовий статус володіє стійкістю, відносною постійністю, внутрішньою узгодженістю та системоутворюючою значущістю [6, с. 56]. Також потрібно звернути увагу на проблему структури та змісту конституційно-правового статусу, який у юридичній літературі може розглядатися стосовно різних суб'єктів конституційного права. Для чіткого визначення конституційно-правового статусу дитини в Україні потрібно виокремити основні елементи цього статусу, адже саме вони утворюють його зміст та дозволяють здійснити характеристику.

Вже зазначалося про те, що конституційно-правовий статус дитини впливає з положень відповідного статусу людини і громадянина. У переважній більшості положень Конституції України статус дитини є складовим елементом загальнолюдянського статусу будь-якої особи [8, с. 16]. Це дозволяє говорити про гарантії рівного захисту прав будь-якої людини незалежно від будь-яких ознак, у тому числі і вікових. Разом з тим, специфіка правового статусу дитини є загальновизнаною. А тому потреба створення такої автономної групи диктується необхідністю особливого, спеціального правового захисту дитини, обумовленого психофізіологічними і соціальними властивостями особистості дітей [112, с. 17].

При цьому зазначимо, що “проблема забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина є однією із ключових як у науці конституційного права, так і у безпосередній конституційній практиці. Це

пояснюється тим, що у самому понятті “конституційно-правовий статус людини і громадянина” відбувається фіксація основ взаємовідносин між людиною, державою і суспільством, окреслюються їхні права і взаємні обов’язки, встановлюється система забезпечення, гарантування і захисту прав усіх учасників зазначених взаємовідносин” [183, с. 12]. Як наслідок, правовий статус індивідів різниться залежно від характеру політико-правового зв’язку між ними і державою і є різним у громадян країни, іноземців та осіб без громадянства. У зв’язку з цим, визначення правового статусу дитини обумовлено низкою причин об’єктивного характеру: по-перше, станом сучасної правової науки, у якій практично відсутні фундаментальні теоретичні розробки, положення щодо конституційно-правового статусу дитини; по-друге, процесом стрімких змін останніми роки в законодавстві, спрямованих на регулювання відносин за участю дітей, що призвело до появи великої кількості нормативних актів, частина з яких за змістом є доволі суперечливою; по-третє, увагою держави до дітей, її намаганням вирішити багато їх проблем, що обумовлено визначальною роллю неповнолітніх як соціально активної групи населення країни. Саме тому необхідна загальна теоретична платформа, відпрацювання єдиних понять – і перш за все конституційно-правового статусу дитини.

Разом з цим в юридичній науці є різні підходи до розуміння терміну “конституційно-правовий статус особи” та його складових елементів. Для того, щоб переконатися у цьому, зазначимо про деякі з них. Наприклад, Шаповал В.М. розуміє поняття конституційно-правового статусу особи як “... відображене і закріплене в Основному Законі становище індивіда в державі” [192, с. 102]. На думку Кравченка В.В., основні положення конституційно-правового статусу людини і громадянина сукупно складають загальний конституційно-правовий інститут “Основи правового статусу людини і громадянина”. Структура цього інституту являє собою “... сукупність декількох елементів до яких, зокрема, відносять: 1) конституційні принципи правового статусу людини і громадянина; 2) громадянство; 3) загальну правосуб’єктність; 4) основні права, свободи та обов’язки; 5) гарантії правового статусу” [85, с. 107]. У

свою чергу, Опришко В.Ф. та Шульженко Ф.П. вважають, що передумовою виникнення та існування основ правового статусу є загальна правосуб'єктність, тобто здатність бути учасником правовідносин. Конституційне право закріплює основи правового статусу, які однакові для всіх людей і громадян і носять базовий характер стосовно інших статусів особи. Особливе значення у зв'язку з цим набувають норми Конституції України, хоча це не єдиний нормативно-правовий акт, що визначає правовий статус особи [130, с. 77]. Дещо іншої точки зору з цього приводу дотримуються Халфіна Р.О. та Лукашева Е.А., які вважають, що основою правового статусу особи є її загальні права та обов'язки, які закріплюються в національному та міжнародному законодавстві [185, с. 123; 119, с. 35; 7, с. 94]. Крім того, існують пропозиції деяких вчених про необхідність до категорії “правовий статус” включати принципи діяльності, законні інтереси особи, правосуб'єктність, юридичні гарантії реалізації прав і свобод, юридичну відповідальність [15, с. 10–11; 159, с. 8–10; 110, с. 81–88].

На думку Богданової Н.О., до структурних елементів конституційно-правового статусу належать: місце суб'єкта в суспільстві й державі, його соціально-політична роль та призначення; загальна правоздатність; компетенція й відповідальність; гарантії стійкості та реального становища суб'єкта [5, с. 14–17]. Погорілко В.Ф. [123, с. 203–204] та Фрицький О.Ф. [184, с. 120] під конституційно-правовим статусом особи розуміють загальні, основоположні начала, за допомогою яких у Конституції визначаються основні права, свободи та обов'язки людини і громадянина, гарантії їх здійснення, тобто можливість мати, володіти, користуватися й розпоряджатися економічними, політичними, культурними та іншими соціальними цінностями, благами; користуватися свободою дій і поведінки в межах конституції та інших законів. У свою чергу, Рабінович П.М. вважає, що під конституційно-правовим статусом людини розуміють “...сукупність правосуб'єктності людини, його принципів, прав, свобод і обов'язків людини та їх гарантій” [157, с. 79].

Отже, конституційно-правовий статус людини і громадянина полягає в тому, що він є єдиним та однаковим для всіх людей та громадян і відіграє роль

базового, вихідного для всіх інших галузевих статусів [85, с. 107]. Як наслідок, конституційно-правовий статус людини та громадянина, опосередковано визначаючи місце суб'єкта в суспільстві та державі, формує юридичне підґрунтя для забезпечення реалізації прав і свобод з урахуванням правосуб'єктності, гарантій та відповідальності.

Повертаючись до поняття конституційно-правового статусу дитини та його елементів, варто зазначити, що суспільні відносини, у які може вступати дитина в Україні, є достатньо широкими й можуть охоплюватися різними галузями права, а тому її правовий статус можна охарактеризувати з точки зору конституційно-правового, адміністративно-правового, кримінально-правового, сімейно-правового, цивільно-правового статусу. Але при цьому варто врахувати предмет нашого дослідження, у рамках якого ми детально зупинимося саме на конституційно-правовому статусі дитини.

Так, на думку Абрамова В.І., правовий статус дитини впливає із правового статусу людини й громадянина з урахуванням вікових обмежень. У такому контексті під правовим статусом дитини автор розуміє сукупність її прав і обов'язків, зафіксованих державою в юридичній формі. Дитина володіє загальним (конституційним), галузевим, спеціальним (родовим) і індивідуальним правовими статусами. Виділяючи традиційно загальний або конституційний статус дитини, автор говорить про певну умовність через ототожнення конституційних прав дорослих громадян і дітей, а тому, на думку Абрамова В.І., коректніше було б говорити про конституційні основи прав дитини [1, с. 12–13]. У свою чергу, Середа Л.М. дотримується схожих поглядів щодо правового статусу дитини. Вона вважає, що конституційно-правовий статус неповнолітнього є системою закріплених у Конституції прав, свобод і обов'язків, законодавчо встановлених і гарантованих державою. Запропоновано розмежувати неповнолітніх на малолітніх і підлітків. Поняття “малолітній”, на думку автора, повинно вживатися щодо дітей з моменту народження до 10 років, підлітком є дитина від 10 до 14 років. Нижню межу деліктоздатності неповнолітнього автор пропонує встановити із чотирнадцятилітнього віку [163,

с. 5–6]. Водночас Бутко О.В. зазначає, що правовий статус дитини – це концептуально й історично обумовлена система її прав, свобод і обов’язків, встановлюваних з урахуванням вікових обмежень і типу юридичного зв’язку дитини з державою й батьками або особами, що їх замінюють, структурованих і формалізованих за основними параметрами сфери дитинства, реалізованими в особливому владно-вольовому режимі, охоронюваними і гарантованими державою [11, с. 6–7]. Садина О.В. вважає, що “правовий статус неповнолітнього – це історично обумовлена система прав, свобод і обов’язків людини з народження до досягнення вісімнадцятирічного віку, встановлених з урахуванням його правосуб’єктності, принципів права, правових обмежень і особливостей його юридичного зв’язку з батьками або іншими законними представниками” [162, с. 9]. У той же час Марковичева О.В. вважає, що під правовим статусом неповнолітнього необхідно мати на увазі “... його юридично закріплене положення в суспільстві, що переломлюється через систему прав, свобод і обов’язків, законодавчо встановлених і гарантованих державою” [106, с. 16–18].

Саблук С.А. пропонує визначення правового статусу дитини як об’єктивовані і формалізовані у праві можливості, необхідні особистості дитини для її всебічного розвитку, правовий стан, який відображає становище дитини у взаємодіях з іншими суб’єктами права. До елементів правового статусу дитини він відносить принципи правового положення дітей, правосуб’єктність дітей, громадянство дітей, права, свободи і обов’язки, гарантії права дитини, засоби і способи їх захисту, відповідальність дітей [161, с. 147].

На думку Лобанової Т.В., правовий статус дитини необхідно виділяти з правового статусу особистості. Це обумовлено особливостями її психічного й фізичного розвитку, відсутністю життєвого досвіду й, деякою мірою, залежного становища від дорослих. Також це необхідно зробити тому, що дитина не завжди може звернутися до відповідних органів по захист своїх прав і законних інтересів. Дитина не має всіх прав дорослих, наприклад, вона не має права обирати й бути обраною. І, навпаки, у жодному нормативно-правовому акті для

повнолітніх громадян не закріплені права: жити в родині, право на турботу з боку своїх батьків, на спільне проживання з ними. Але ці права передбачені чинним законодавством для дитини. У Великобританії (Англії) правовий статус дитини не розглядається в контексті правового статусу особи, завдяки чому він ретельно продуманий і деталізований. До того ж, Лобанова Т.В. підтримує думку про тотожність понять “правовий статус” і “правове положення” дитини і пропонує для них єдине визначення: правовий статус (положення) дитини – це особливі правомочності дитини з моменту її народження до 18 років, закріплені в загальновизнаних нормах і принципах міжнародного права, а також у національному законодавстві країни [101, с. 9–10].

У свою чергу, Крестовська Н.М. вважає, що правовий статус дитини (ювенальний статус) – це система виражених у цінностях природного права та нормах позитивного права, гарантованих суспільством і державою суб’єктивних юридичних прав, обов’язків і відповідальностей особливого суб’єкта права – дитини [90, с. 18–19]. Крім того, конституційно-правовий статус дитини визначають як сукупність прав, свобод, обов’язків дитини і гарантії їх реалізації, встановлені конституційним законодавством, а саме Конституцією, законами та іншими нормативними актами [199].

Враховуючи вказане, а також ґрунтуючись на власному дослідженні, пропонуємо під конституційно-правовим статусом дитини розуміти юридично закріплене становище дитини в суспільстві та державі, яке регулюється та охороняється системою норм і принципів права, що викладаються в Конституції України, міжнародних та інших конституційно-правових актах, і складається із правосуб’єктності, принципів, прав, свобод та обов’язків, а також гарантій їх реалізації.

З нашої точки зору, до елементів конституційно-правового статусу дитини можна віднести правосуб’єктність, принципи, права, свободи та обов’язки, гарантії їх реалізації. Згадані елементи конституційно-правового статусу дитини будуть нами розглянуті у цьому розділі дисертаційного дослідження.

При цьому, насамперед, хотілося б зазначити, що дискусійними, з нашої точки зору, є погляди деяких науковців щодо необхідності включення інституту громадянства та інституту відповідальності до складу конституційно-правового статусу дитини. Щодо громадянства, то хотілося б нагадати, що це певний політико-правовий стан, тобто передумова, яка зумовлює наявність правового статусу індивіда в повному об'ємі, без жодних винятків. Іноземці або особи без громадянства, які проживають в державі, можуть володіти обмеженим правовим статусом (такого типу обмеження визначаються Конституцією або законодавством). Ми вважаємо, що громадянство – це інститут, завдяки якому особою набуваються права, свободи та обов'язки. Наявність або відсутність громадянства є виключно формою щодо зміни змісту правового статусу людини, а саме об'єму правосуб'єктності. Таким чином, громадянство виступає основою для формування правового статусу людини, а не є самостійним його елементом, тобто належність або неналежність особи до громадянства іноземної держави визначає відповідно обсяг її прав, свобод та обов'язків, якими вона володіє та користується в державі. Крім того, для характеристики конституційно-правового статусу дитини питання громадянства потрібно розглядати у взаємозв'язку з особливостями юридичного зв'язку між дитиною і батьками чи особами, які їх заміняють. Це пов'язано з тим, що за загальним правилом, громадянство дітей встановлюється залежно від громадянства батьків чи осіб, які їх заміняють, згідно із Законом України “Про громадянство України” від 18 січня 2001 року.

У свою чергу, інститут відповідальності як елемент статусу дитини також викликає певні сумніви. Йдеться про те, що вчені-юристи не одностайні щодо необхідності виокремлення цього інституту як елементу статусу, що розглядається. Наприклад, Крестовська Н.М., Саблук С.А., Богданова Н.О., Витрук Н.В., Матузов Н.И. [90, с. 18–19; 161, с. 147; 5, с.14–17; 15, с. 10–11; 110, с. 81–88] та деякі інші вчені відносять його до елементів правового статусу дитини. Натомість такі вчені як Кравченко В.В., Фрицький О.Ф., Погорілко В.Ф., Рабінович П.М., Бутько О.В., Марковичева О.В., Середя Л.М.

[85, с. 107, 184, с. 120; 123, с. 203-204; 11, с. 6–7; 106, с. 16–18; 163, с. 5–6] не відносять відповідальність до елементів статусу дитини. У зв'язку з цим, обґрунтованою видається позиція Марцеляка О.В., який називає основні та додаткові елементи конституційно-правового статусу. До основних він відносить загальну правоздатність суб'єкта, його права та обов'язки, а також гарантії діяльності. У свою чергу, до додаткових відносить місце в системі органів держави, форми реалізації прав і обов'язків та прийняті акти чи вчинені дії, відповідальність [109, с. 86]. Вважаємо, що така позиція є слушною. Крім того, цей правовий інститут щодо неповнолітніх має певні особливості. При цьому вказані особливості безпосередньо пов'язуються з правоздатністю та дієздатністю дитини. Інакше кажучи, за певних обставин дитина може уникнути будь-якої відповідальності за свої вчинки. Саме тому, вважаємо, що інститут відповідальності не є обов'язковим елементом статусу дитини.

Одним з важливих елементів, який є складовою конституційно-правового статусу дитини, є правосуб'єктність, тобто її здатність бути учасником правовідносин. У свою чергу, правосуб'єктність включає в себе правоздатність і дієздатність. Зазначимо, що правоздатність дитини – це здатність мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки, які виникають з моменту народження і визнаються за кожною особою незалежно від її національності, громадянства, віку (крім випадків, у яких здатність мати окремі права, свободи та обов'язки пов'язується з досягненням людиною певного віку), статі, соціального стану, політичних чи релігійних переконань та інших ознак і припиняється з моментом смерті особи. Відповідно до ст.ст. 21 та 24 Конституції України передбачають рівний для всіх обсяг конституційної правоздатності.

Дієздатність дитини – це здатність своїми діями самостійно реалізовувати надані їм суб'єктивні права та виконувати юридичні обов'язки. Обсяг конституційної дієздатності визначається Конституцією України (ст. 64) і не може бути обмежений, крім випадків, передбачених нею ж. На дітей, як і на всіх інших, розповсюджується положення щодо визнання судом недієздатними.

При цьому, коли йдеться про правосуб'єктність, то варто зауважити про певну особливість, яка полягає в особливому статусі окремих категорій громадян і залежить від визначеного правовими актами їх спеціального статусу (наприклад, жінки, судді, військовослужбовці, прокурори, державні службовці). Тобто законодавчо визначений статус спеціальних суб'єктів, правове положення яких окремо врегульовується завдяки наявності особливостей професійного, статевого, посадового, вікового чи іншого характеру. Зміст правового поняття “спеціальний суб'єкт” надає можливість особі, яка наділена подібними особливостями користуватися додатковими правами або, навпаки, обмежена в них. Наприклад, Пашинський В.Й., досліджуючи конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні, дійшов висновку, що “конституційно-правовий статус військовослужбовців є спеціальним правовим статусом, в основі якого лежить конституційно-правовий статус особи. При цьому, на його думку, конституційно-правовий статус військовослужбовців – це юридично гарантоване їх становище у суспільстві, обумовлене сукупністю передбачених Конституцією України, загальним законодавством і спеціальним військовим законодавством прав, свобод і обов'язків, гарантій їх здійснення та відповідальності військовослужбовців. ...Він разом з іншими спеціальними статусами (депутата, судді, прокурора та інших) характеризується особливими рисами соціального, правового, службового положення, наявністю відповідно до нормативно-правових актів спеціальних, додаткових прав і обов'язків” [122, с. 8–9]. На думку Венедиктова В.С. та Іншина М.І., до основних елементів правового статусу державних службовців належать права і обов'язки, посадові обмеження, професійна компетентність, гарантії проходження служби, соціально-правовий захист державних службовців та їх юридична відповідальність за невиконання чи неналежне виконання своїх посадових обов'язків [13, с. 58].

Єгорова В.С. у своєму дисертаційному дослідженні сформулювала авторське визначення поняття конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції, згідно з яким “...це система загальних, основоположних

засад, за допомогою яких у Конституції та інших законах України визначається фактичне становище судді у державі та суспільстві”. А також визначила структуру конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції, що “...є внутрішньою побудовою правового статусу судді загальної юрисдикції, до структурних елементів якої належать: правосуб’єктність; права і обов’язки суддів; принципи діяльності суддів судів загальної юрисдикції; гарантії діяльності суддів судів загальної юрисдикції” [34, с. 5]. Колісник В.П. вважає, що правовий статус національних меншин включає в себе принципи правового статусу, основні права, основні обов’язки та гарантії реалізації прав [47, с. 177; 48, с. 95].

Залежно від типологічних або індивідуальних ознак, які мають індивіди як суб’єкти права, нормативно-правових актів, якими передбачаються статуси, спеціальний статус дитини закріплюється нормами відповідних галузей права (адміністративно-правовий, кримінально-правовий, цивільно-правовий, сімейно-правовий тощо) та міжнародними нормативно-правовими актами, що свідчить про розмаїття сфер суспільного життя, у яких беруть участь діти, а також умов, які впливають на їхнє правове становище. Саме тому особливий статус дитини, який виокремлює її як спеціального суб’єкта правовідносин, ґрунтується на віковій ознаці та значною мірою визначає її правосуб’єктність. Проте розуміння меж цієї вікової ознаки та, відповідно, правосуб’єктності, зумовило достатньо значні варіації в різних галузях права. Тобто в різних галузях права використовують декілька понять, які характеризують особу за віковою ознакою, а саме: дитина, малолітній, підліток, неповнолітній і у зв’язку з цим по-різному підходять до питання правосуб’єктності зазначених категорій осіб. Передовсім варто відзначити, що відповідно до ст. 1 Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше [54]. А Закон України “Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 року в ст. 1 визначає дитину як особу віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше [146]. У свою чергу, у ст. 6 Сімейного

кодексу України від 10 січня 2002 року визначено, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Крім того, малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. У зв'язку з цим, видається можливим проілюструвати питання правосуб'єктності дитини, враховуючи її вік. Зокрема, в Сімейному кодексі України від 10 січня 2002 року передбачаються деякі винятки зі встановлених вікових меж, зокрема, в ст. 23 зазначено, що шлюбний вік для чоловіків та жінок складає вісімнадцять років, однак, при цьому, за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам. У свою чергу, у ст. 156 цього Кодексу передбачається, що неповнолітні батьки мають такі ж права та обов'язки щодо дитини, як і повнолітні батьки, і можуть їх здійснювати самостійно. Неповнолітні батьки, які досягли чотирнадцяти років, мають право на звернення до суду по захист прав та інтересів своєї дитини (ст. 198). Крім того, якщо повнолітні дочка, син продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення двадцяти трьох років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу. Право на утримання припиняється у разі припинення навчання (ст. 199) [165].

До того ж, ст. 202 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року визначає підстави виникнення обов'язку повнолітніх дочки, сина утримувати батьків. Повнолітні дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги. А ст. 206 зазначеного Кодексу закріпила положення про стягнення з дитини витрат на догляд та лікування батьків. У виняткових випадках, якщо мати, батько є тяжкохворими, інвалідами, а дитина має достатній дохід (заробіток), суд може постановити рішення про стягнення з неї одноразово або протягом певного строку коштів на покриття витрат, пов'язаних з лікуванням та доглядом за ними. Найцікавіше, що відповідно до ст. 206 суд може зобов'язати своїм рішенням сплачувати за догляд та лікування батьків навіть малолітню особу. При цьому достатньо

дивно виглядає формулювання “дитина, яка має достатній дохід (заробіток)”. Постають питання: для кого дитина має достатній рівень, або хто визначає цей достатній рівень, чи достатній рівень з розрахунку на скількох осіб? Усі ці питання потребують відповіді, особливо в контексті ст. 1 Конституції України, яка проголошує Україну соціальною державою.

Також Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року в ст. 154 передбачив можливість батькам право на самозахист своєї дитини, повнолітніх дочки та сина. В цьому разі дитина та повнолітні син та дочка розрізняються за своєю правосуб’єктністю.

Підсумовуючи, варто зазначити, що Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року розрізняє деякі категорії дітей залежно від їхнього віку. Так, у Кодексі йдеться про малолітніх, неповнолітніх, повнолітніх сина та дочку. При цьому в основі розподілу на зазначені категорії є вік особи і ступінь родинних зв’язків (батьки та діти). Як наслідок, правоздатність та дієздатність дитини цілком залежить від того, до якої вікової категорії належить дитина.

Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року також передбачає деякі особливості щодо осіб за їх віковою ознакою при встановленні ступеня їх відповідальності, а також при захисті їхніх прав від протиправних посягань. Разом із посиленням кримінально-правового захисту неповнолітніх Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року передбачає специфіку вирішення цілої низки питань відповідальності за злочини, вчинені самими неповнолітніми. Необхідність виокремлення спеціальних норм про кримінальну відповідальність осіб, які не досягли повноліття, обумовлена принципами справедливості, гуманізму, економії кримінальної репресії. Особливості психології дітей, зокрема їх схильність до сприйняття стороннього впливу, з одного боку, спонукають максимально обмежувати їх спілкування з повнолітніми злочинцями, які розміщуються в окремих установах з відбування покарання, а з іншого, – дає змогу обмежитися щодо таких осіб порівняно більш м’якими заходами, достатніми для забезпечення їх виправлення і перевиховання. Особи, які вчинили злочин у віці від чотирнадцяти до

шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності за вчинення особливо тяжких злочинів, що несуть підвищену соціальну небезпеку. Наприклад, за вчинення умисного вбивства (ст. 115–117), бандитизму (ст. 257), зґвалтування (ст. 152), хуліганства (ст. 296) тощо [91].

Враховуючи біологічні, психологічні та соціальні особливості осіб, які не досягли повноліття, закон, по-перше, забезпечує їх посилену кримінально-правову охорону, по-друге, передбачає особливості притягнення їх до відповідальності, звільнення від відповідальності, призначення покарання, звільнення від покарання і його відбування. Норми, спрямовані на забезпечення нормального фізичного і психічного розвитку дитини, містяться в низці статей Загальної частини Кримінального кодексу України.

Коли йдеться про кримінальну відповідальність і покарання неповнолітніх, то має значення виокремлення серед них тих, які досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Кримінальне законодавство передбачає відповідальність осіб з 16-річного віку. У такому сенсі повнолітніми слід вважати осіб, які досягли 16-річного, а в ряді випадків 14-річного віку. Наприклад, за вчинення умисного вбивства (ст. 115–117), бандитизму (ст. 257), зґвалтування (ст. 152), хуліганства (ст. 296) тощо. Проте за деякі види злочинів особи можуть нести відповідальність виключно з 18 років, наприклад, ухилення від призову на строкову військову службу, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, спонукання неповнолітніх до застосування допінгу, схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (відповідно до ст.ст. 72, 208, 323, 324 Кримінального кодексу України) [91].

Отже, Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року диференціює суб'єктів вчинення злочинів за віковою ознакою. Зокрема, серед неповнолітніх в Кримінальному кодексі України від 5 квітня 2001 року виокремлюється ряд категорій осіб, таких як: новонароджені діти, малолітні, тобто ті, які не досягли 14-річного віку, діти, які не досягли 16-річного віку. З цим пов'язується

порядок встановлення кримінальної відповідальності та порядок звільнення від неї, пом'якшення відповідальності тощо.

Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року також передбачає певні особливості в справах за участю дітей. Зокрема, наприклад, повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття). У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу (ст. 34). Також повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю (ст. 35). Стаття 242 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року передбачає, що батьки (усиновлювачі) є законними представниками своїх малолітніх та неповнолітніх дітей. Зазначається, що фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітня особа), має право самостійно вчиняти дрібні побутові правочини та здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом. При цьому малолітня особа не несе відповідальності за завдану нею шкоду (ст. 31). Неповнолітня особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років має право: 1) самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; 2) самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом; 3) бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи; 4) самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку) тощо (ст. 32 Цивільного кодексу України) [189].

Також варто зазначити, що реалізація майнових прав за участю малолітніх і неповнолітніх осіб відбувається двома шляхами: самостійними діями самих малолітніх та неповнолітніх осіб; діями неповнолітніх осіб, які

вчиняються за згодою їхніх батьків або ж самими батьками. При цьому така згода має свої юридичні наслідки, які виражаються у покладенні додаткової відповідальності на батьків у випадку, якщо неповнолітня особа порушить умови правочину, на який вони давали згоду. Відповідно до чинного законодавства згода на вчинення правочину неповнолітньою особою може бути надана і органом опіки та піклування. Саме тому, якщо неповнолітня особа не може самостійно відшкодувати завдану шкоду, такий обов'язок може бути покладений на інших осіб, визначених законом, за умови наявності винної поведінки останніх [4, с. 24].

Для повноцінного розуміння проблеми, що аналізується, є сенс звернути увагу також на деякі положення окремих законів, які безпосередньо стосуються понять, що розглядаються. Зокрема, Закон України “Про загальний військовий обов'язок і військову службу” від 25 березня 1992 року передбачає, що на військову службу у добровільному порядку (за контрактом) приймаються особи, які відповідають вимогам військової служби віком від 17 до 23 років, в тому числі ті, які досягли сімнадцятирічного віку в рік початку військової служби, а на строкову військову службу в мирний час призиваються придатні до неї за станом здоров'я і віком громадяни, яким до дня відправки у військові частини виповнилося 18 років (ст. 20) [134]. Закон України “Про державну допомогу сім'ям з дітьми” від 21 листопада 1992 року (в редакції Закону від 01 лютого 2015 року) визначає дитину як особу віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом вона не набуває прав повнолітньої раніше [132]. А Європейська конвенція про громадянство від 6 листопада 1997 року визначає “дитину” як будь-яку особу, що не досягла 18 років, якщо за законодавством, яке застосовується до дітей, повноліття не настає раніше (ст. 2) [32].

Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (ст. 3) від 15 листопада 2000 року вказує, що “дитина” – це особа віком до 18 років,

стосовно якої розпорядження про контакт може бути видане або виконане в Договірній Державі [51].

Узагальнюючи викладене вище, можна стверджувати, що правосуб'єктність дитини як елемент конституційно-правового статусу знаходиться у взаємозв'язку з іншими елементами статусу і, в першу чергу, з конституційними правами, свободами та обов'язками в частині їх виникнення, існування та реалізації і безпосередньо пов'язана з віковою ознакою. Адже національне законодавство визначає різні категорії дітей: неповнолітні, малолітні, підлітки, новонароджені тощо. З нашої точки зору, поняття “дитина” повністю охоплює вказані категорії. Схожої позиції дотримується і Марцеляк О.В., який зазначає, що поняття “дитина” є ширшим, ніж поняття “неповнолітній”, оскільки воно містить характеристику важливого періоду життя людини, тоді як останнє активізує увагу на відсутність у людини певної риси, а саме: досягнення особою віку повноліття [108, с. 48]

Така наша позиція ґрунтується на тому, що на дитину, як і на всіх інших членів суспільства, розповсюджуються положення Конституції України та інших нормативно-правових актів повною мірою, за винятками, встановленими законодавством. Крім того, термін “дитина” характеризується універсальністю, оскільки він застосовується при характеристиці як особи, котра не досягла віку 18 років, так і особи, яка його цей віковий поріг. Зміст цього терміну не тільки визначає вікові межі в житті людини, але і позначає юридично визнані і значущі зв'язки з батьками або особами, що їх замінюють, оскільки для них дитина залишається такою незалежно від її віку. Також у певних випадках законодавство прирівнює до статусу дитини осіб, які досягли повноліття, тим самим забезпечуючи їх підвищену захищеність. Одним із прикладів можуть слугувати випадки, при яких батьки зобов'язані сплачувати аліменти на утримання своїх повнолітніх дітей. Згідно зі ст.ст. 198, 199 Сімейного кодексу України такий обов'язок виникає в двох випадках: 1) відносно непрацездатних дочки і (або) сина, які потребують матеріальної допомоги, за умови, що батьки можуть таку матеріальну допомогу надавати; 2) якщо повнолітня дитина

продовжує навчання і в зв'язку з цим потребує матеріальної допомоги, знову ж таки, за умови, що батьки можуть надавати таку допомогу (другий випадок – до досягнення двадцяти трьох років).

Таким чином, зважаючи на наявність великої кількості категорій осіб віком до 18 років (“малолітній”, “новонароджений”, “неповнолітній”, “підліток” та інші), у теорії права і в національному законодавстві вбачається доцільним використовувати тільки категорію “дитина”. Усі інші потрапляють під цю категорію, використану Конвенцією ООН про права дитини, адже це достатньо містке і універсальне поняття.

Розглядаючи конституційно-правовий статус дитини, надзвичайно важливо розглянути ті основоположні начала, на основі яких здійснюється використання людиною своїх прав та свобод і визначається її місце в державі та суспільстві. Звичайно, тут ідеться про принципи конституційно-правового статусу особи. У цьому випадку потрібно наголосити на важливості принципів конституційно-правового статусу дитини як сукупності науково-розроблених, апробованих практикою правил поведінки, що визначені в Конституції України, законах та інших нормативно-правових актах й визначають суть, зміст та гарантії реалізації відповідного статусу.

Принципи конституційно-правового статусу дитини є важливим елементом зазначеного статусу дитини, адже вони зумовлюються рівнем розвитку держави, а тому формують віддзеркалюючий погляд суспільства на систему прав дитини, межі право- та дієздатності, гарантії статусу та форми його захисту. Саме цим обґрунтовується важливість принципів як елементу конституційно-правового статусу дитини, які є його вихідними базовими засадами. В цілому ж поняття “принцип” (від латинського *principium*) розуміється як: начало, основа; основне вихідне положення; засада; переконання тощо. Принцип – це основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку, у нашому випадку система принципів статусу дитини в Україні [12, с. 941] На думку Колодія А.М., виражені в праві принципи “...нібито підносяться, віддаляються від свого

матеріального носія (норм права) і стають принципами правосвідомості, внутрішнім регулятором поведінки людини. Правові принципи – це наче “згустки” законодавчих норм” [50, с. 18]. Безперечно, що “усі принципи тісно взаємопов’язані і в сукупності становлять єдину систему. Кожний з них відіграє самостійну роль, характеризує галузь законодавства у цілому, але між ними існує взаємозв’язок і взаємодія, які визначаються єдністю мети і завдань. Дія одного принципу зумовлює дію інших. Кожний з принципів не може існувати відокремлено від принципів системи в цілому. Зміст окремих принципів визначається з урахуванням змісту інших принципів галузі права. Отже, ці принципи відображають сукупну дію як загальноправових, міжгалузевих, так і принципів цієї галузі” [50, с. 39]. У зв’язку з цим, принципи є узагальнюючим чинником, який узгоджує національне та міжнародне законодавство, юридичну практику, компетенцію органів державної влади, її органів і погляди вчених стосовно прав та свобод людини і громадянина, включаючи дитину. Більше того, при характеристиці системи принципів конституційно-правового статусу людини виокремлюються групи основних або “системоутворюючих” принципів, що складають його загальну структуру: принцип гарантованості конституційно-правового статусу людини, принцип невід’ємності прав і свобод людини, а також неможливості внесення державою обмежувальних змін до номенклатури конституційних прав та принцип поєднання конституційних прав з конституційними обов’язками при неможливості абсолютизації будь-якого з названих аспектів [183, с. 5–7].

Окремо варто зазначити те, що принципи покладені в основу будь-якого статусу (конституційно-правового, кримінально-правового, адміністративно-правового, цивільно-правового тощо), тобто вони є базисною передумовою для формування статусу. Як наслідок, принципи конституційно-правового статусу дитини можуть носити загальний характер, торкаючись і діяльності органів державної влади, на які покладається забезпечення цього статусу, і бути базовим поняттям, на якому ґрунтується вся система прав дитини як визначального елементу зазначеного статусу. Зокрема, Бутько О.В. вважає, що

принципи, відповідно до яких реалізуються відносини в сфері дитинства, мають загальний і галузевий характер. З урахуванням цього запропонована система принципів, що включає: а) принципи державної політики в сфері дитинства; б) принципи, встановлені світовим співтовариством для регулювання відносин за участю дітей; в) загальні принципи правового статусу; г) принципи мінімальних соціальних стандартів основних показників якості життя дітей; ґ) принципи освітнього права; д) принципи сімейного права; е) принципи гуманітарного права; є) принципи ювенальної юстиції; ж) принципи морально-етичні [11, с. 7]. Крім того, у деяких нормативних актах передбачаються принципи, які є фундаментальними з точки зору визначення статусу дитини. Зокрема, Загальнодержавна програма “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року в розділі І передбачила, що Україна як член міжнародного співтовариства бере участь у діяльності зі створення сприятливого для дітей середовища, у якому гідний розвиток і захист їх прав забезпечується з дотриманням принципів демократії, рівності, миру, соціальної справедливості з урахуванням моральних засад та традиційних цінностей українського суспільства, спрямованих на зміцнення сім’ї та морального здоров’я дітей в Україні [135]. Також Закон України “Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 року в ст. 3 визначив основні принципи охорони дитинства, зазначивши, що всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров’я та народження дітей і їх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин, мають рівні права і свободи, визначені зазначеним Законом та іншими нормативно-правовими актами. У порядку, встановленому законодавством, держава гарантує всім дітям рівний доступ до безоплатної юридичної допомоги, необхідної для забезпечення захисту їх прав [146].

Отже, враховуючи викладене, принципи конституційно-правового статусу дитини в Україні – це загальні, формально-визначені, нормативні, свідомо-вольові правила поведінки, які встановлюються Конституцією та

законами України і визначають зміст та соціальне призначення правового положення дитини. Відповідно, з урахуванням зазначеного вище, принципи конституційно-правового статусу дитини можна розподілити на загальні та спеціальні.

Загальні принципи впливають із відповідного статусу особи та стосуються дітей, як і всіх інших суспільних груп, а спеціальні принципи стосуються виключно дітей як окремої суспільної верстви.

До першої групи належать принципи:

– невідчужуваності та непорушності основних природних прав і свобод та належність їх від народження, який полягає в неможливості і неприпустимості позбавлення дитини цих прав і свобод. Зміст вказаного принципу знайшов своє відображення у ст. 21 Конституції України, згідно з якою “усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними”. Крім того, це положення посилюється ч. 2 та ч. 3 ст. 22 Конституції України про те, що “конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод” [79];

– природного характеру прав і свобод, який забезпечує визнання природного характеру прав дитини і є важливим ціннісним орієнтиром для законодавця, який у позитивному праві покликаний закріпити природні права особи. Конституція України підкреслює неможливість і неприпустимість позбавлення людини цих прав і свобод;

– рівності осіб та їх рівноправності передбачає, що закон однаковою мірою є обов’язковим для усіх його адресатів, у тому числі для дитини; однаковою мірою є доступним для всіх і суд в своїй діяльності з розгляду спорів повинен керуватися виключно законом. Цей принцип закріплений у ч. 1 ст. 24 Конституції України, яка передбачила, що “громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом”, а ст. 21 Конституції проголошує, що “усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах” [79];

– закріплення в національному законодавстві прав і свобод, встановлених нормами міжнародного права, що проявляється в нормах Конституції України, які втілюють моделі, апробовані світовою практикою конституціоналізму. Зокрема, ст. 9 Конституції України визначає, що “чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України”. Крім того, ст. 55 Конституції України закріпила, що кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних організацій, членом або учасницею яких є Україна [79];

– єдності прав і обов’язків, знаходить своє відображення у тому, що дитині як надаються права, так і покладаються обов’язки. Вказане положення відображене у ст. 23 Конституції України. При цьому змістом розглядуваного принципу є також те, що багато прав є водночас і обов’язками. Так, ст. 53 Конституції України передбачає право кожного на освіту, яке кореспондується з обов’язком здобуття повної загальної середньої освіти;

– невичерпності прав і свобод означає, що Конституція України може доповнюватися положеннями, у яких фіксуватимуться нові права і свободи особи. Розвиток суспільства обумовлює появу нових прав і свобод, які необхідні людині від народження або для участі громадянина в суспільному та державному житті;

– гарантованості прав та свобод означає, що вони мають бути забезпечені відповідними засобами, які сприяли б повній та ефективній реалізації праві і свобод кожною особою. Цей принцип спрямований на те, щоб права і свободи особи, задекларовані в юридичних нормах були реальними, а не фіктивними. На відміну від принципу рівності і принципу поваги до прав і свобод, розглядуваний принцип закріплений у вигляді конкуруючих юридичних гарантій, які покликані забезпечити захист суб’єктивних прав від порушень з боку приватних осіб і органів публічної влади, в тому числі наднаціональної.

У свою чергу, до другої групи належать принципи, які безпосередньо визначають конституційно-правовий статус дитини. Зокрема, відзначаючи

важливе практичне значення, ми вважаємо, що до таких принципів можна віднести:

– найкраще забезпечення інтересів дитини полягає в задоволенні індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності з урахуванням думки дитини. Враховуючи ключове положення Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, що дитині для її гармонійного розвитку необхідно зростати в сімейному оточенні в атмосфері щастя, любові і розуміння, виокремлюють два основні положення найкращого забезпечення інтересів дитини: 1) збереження цілісності родини та утримання від вилучення дитини з сім'ї; 2) забезпечення доцільної опіки над дитиною, що сприятиме її гармонійному розвитку (якщо дитина все ж вилучена з родини);

– загальнодоступність основних прав і свобод дитини означає, що конституційні права і свободи належать кожній дитині в Україні і вона може їх реалізовувати у повному обсязі за наявності законних для того підстав. Для володіння правами достатньо їх конституційного закріплення, а для користування – необхідні гарантії держави і активність самої дитини. Дитина з досягненням встановленого законом віку, за наявності інших вказаних в законі умов, має фактичну можливість користуватися правами і свободами;

– додержання дітьми Конституції та законів України, виконання інших обов'язків, передбачених законом, який передбачає неухильне дотримання дитиною визнаних у суспільстві норм, які визначають її необхідну поведінку із тими правами та свободами, які надаються кожній дитині як національним законодавством, так і міжнародними актами;

– надання дитині права притулку є важливим принципом, що регулюється нормами внутрідержавного права і нормами міжнародного права. Держава, спираючись на свій суверенітет, сама визначає умови надання притулку. У ч. 2 ст. 26 Конституції України визначено, що іноземним громадянам і особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року, зокрема, наголошує,

що права дітей, які шукають притулку, захищаються положеннями, викладеними у ній, незалежно від того, чи перебувають такі діти поза межами країни свого походження. У тих випадках, коли батьки або інші члени сім'ї не можуть бути знайдені, цій дитині надається такий самий захист, як і будь-якій іншій дитині, через якісь причини тимчасово або постійно позбавленій сімейного оточення;

– рівної відповідальності обох батьків і законних опікунів за виховання дитини забезпечується покладення юридичної відповідальності у випадку невиконання цього принципу. Згідно з ч. 1 ст. 18 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року “держави-учасниці докладають всіх можливих зусиль до того, щоб забезпечити визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини” [54]. Важливість зазначеного принципу обумовлено тим, що виховання дитини має спрямовуватися на розвиток її особистості, поваги до прав, свобод людини і громадянина, мови, історичних та культурних цінностей, підготовки дитини до свідомого життя у суспільстві у дусі миру, милосердя.

Оскільки турбота про майбутні покоління є одним з найголовніших завдань держави, проблеми, пов'язані з правами дітей, мають вирішуватись на найвищому конституційному рівні. Процес становлення прав дитини в Україні як об'єкта конституційно-правового регулювання – тривалий і складний, а процес визнання дитини носієм прав, свобод, обов'язків людини й громадянина незавершений й досі триває [197, с. 109].

Таким чином, особливість конституційно-правового статусу дитини викликана тим, що діти являють собою найбільш складну та вразливу категорію, адже, маючи рівні права з іншими, фактично володіють на порядок меншими можливостями для їх реалізації.

2.3. Права, свободи та обов'язки – центральний елемент конституційно-правового статусу дитини в Україні

Центральним елементом конституційно-правового статусу дитини є права, свободи та обов'язки, які безпосередньо визначають її становище в суспільстві, міру юридичної свободи і відповідальності. В юриспруденції під правами, які є у людини, розуміють надані їй законом можливості. Вони створюють необхідні умови для існування та всебічного розвитку особи, задоволення її інтересів та потреб [166, с. 172]. При цьому зміст і обсяг цих інтересів та потреб залежить насамперед від можливостей усього суспільства, головним чином від рівня економічного розвитку, адже права людини і громадянина – це явище соціальне, яке породжується суспільством. Інтерпретація змісту прав людини в сучасній науковій літературі досить розмаїта. Права людини включають в себе права осіб будь-якого віку, в тому числі і дітей.

Саме права та свободи людини й їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, їх утвердження й забезпечення є головним обов'язком держави, вона відповідає за свою діяльність перед людиною і дитиною, в тому числі (ст. 3 Конституції України) [79]. Це свідчить про те, що визнання та практичне здійснення прав та свобод людини і громадянина стало основним критерієм міри демократичності держави [130, с. 170].

Найбільш виразно права людини виявляються в її суб'єктивних правах. Суб'єктивне право – це закріплена в юридичних нормах можливість певної поведінки особи, спрямована на здійснення прав людини [157, с. 40]. Передумовою суб'єктивного права є правоздатність, тобто загальна здатність мати права. Суб'єктивне право – необхідний елемент конкретного правовідношення. Тому воно виникає як можливість самостійно здійснювати певні дії, так і можливість вимагати цього від іншої особи, оскільки така поведінка зумовлює реалізацію суб'єктивного права. Своїм загальним масштабом і рівною мірою право вимірює, “відміряє” і оформляє саме свободу

в людських взаємовідносинах, свободу індивіда. Свобода невіддільна від справедливості і становить її підставу. Свобода завжди є обмеженою конкретними рамками (мірою), які не допускають антигромадських актів “користування свободою” [167, с. 217]. У випадку порушення суб’єктивного права воно захищається законом у примусовому порядку шляхом пред’явлення у суді або іншому установленому державному органі вимог до порушника суб’єктивного права.

Важливість даного елементу визначається тим, що саме завдяки йому розкривається зміст цього статусу, тобто визначаються і встановлюються основи вільного розвитку людини, а також основоположні норми, що регулюють характер її взаємодії як з державою, так і з іншими членами суспільства [183, с. 16].

Отже, конституційні права людини та громадянина – це певні можливості суб’єкта конституційно-правових відносин, тобто юридичні можливості задоволення особистих потреб та інтересів відповідно до рівня розвитку суспільства й держави. Враховуючи вказане, можна стверджувати, що центральна роль серед усіх елементів конституційно-правового статусу людини та громадянина належить інститутіві прав і свобод.

З правової точки зору дитина виступає самостійним суб’єктом права. Саме тому на неї розповсюджується весь комплекс громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав людини. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року не стверджує беззастережно, що права людини поширюються на дітей. Але вперше в історії вона надає багато фундаментальних прав людини дітям (ст. 12–16). Це поширення фундаментальних прав людини на дітей є важливим новим елементом у дебатах про право дітей на самовизначення. Разом з тим, розглядаючи права дитини, необхідно звернути увагу на те, що на думку Абрамова В.І., права дитини визначаються як права людини стосовно дітей. Він вважає, що таке формулювання дозволить ознаки, які характерні для суб’єктивних прав особи в цілому, перенести на ознаки прав дитини з урахуванням вікового фактору –

неповноліття [1, с. 10]. Схожої думки дотримується і Шляхтун П.П., який вважає, що права дитини – це права людини стосовно дітей [194, с. 372–373]. Підтримує таку позицію і Скакун О.Ф., яка вважає, що складовою системи прав людини є система прав дитини. Дитина – неповнолітня людина, тобто така, яка не досягла 18 років, якщо законом не встановлено інше (Декларація прав дитини 1959 р., Конвенція про права дитини 1989 р.), а права дитини – можливості (свободи) неповнолітньої людини, необхідні для її існування, виховання і розвитку [168, с. 68].

Дискусія про відмінності між правами людини і правами дитини досі знаходиться на початковій стадії розвитку. Саме тому, з нашої точки зору, Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. – це лише початок вирішення і новий стратегічний фактор, який надає новий імпульс дискусії. Можна говорити, проте, що в загальному права людини “в принципі” поширюються і на дітей, але при цьому відсутня єдність щодо принципу дитячої правової компетенції. Іншими словами, неузгодженість між окремими правами дітей та загальними правами людини будуть ще продовжуватись.

На думку Шульц О.А., права дитини – це система соціальних, економічних, культурних та інших можливостей, які зумовлені особливостями фізичного, психологічного та розумового розвитку дитини, що визнаються та здійснюються у певний період життя людини – дитинства, виходить(дять) з принципів природного права, загальнолюдських цінностей, визнаних у міжнародному праві та національному законодавстві, гарантуються державою, суспільством, сім’єю та іншими суб’єктами права й мають особливий режим та механізм реалізації і захисту [196, с. 95]. Враховуючи зазначене вище, права дитини – це складова частина загального комплексу прав людини, який становить правовий статус будь-якої фізичної особи.

Таким чином, можна стверджувати, що права та свободи дитини – це системоутворюючий елемент, під яким необхідно розуміти сукупність громадянських (особистих), політичних, економічних, соціальних, культурних та інших можливостей, які забезпечують біологічне та соціальне існування,

необхідне виховання, навчання та розвиток дитини з метою формування її належного фізичного та морального стану, що найбільш наочно характеризує якість конституційно-правового статусу дитини з урахуванням особливостей її розвитку до повноліття.

З урахуванням попереднього матеріалу розглянемо класифікації прав дитини більш детально. Зокрема, Погорілко В.Ф. та Федоренко В.Л. виокремлюють за віковою приналежністю – права дитини, права молоді, права людей похилого віку, та за статевою приналежністю – права жінки і права чоловіка [65, с. 127]. Кравченко В.В. пропонує розподіляти права і свободи людини залежно від суб'єкта – на права людини і права громадянина; за генезисом – на природні (природжені) та похідні від природних; за ступенем їх абсолютизації – на такі, що підлягають обмеженню, і такі, що не підлягають законодавчому обмеженню; за характером утворення – на основні та додаткові. Можна також згадати класифікацію, за якою права людини поділяються на індивідуальні та колективні [85, с. 25, 142–144].

Крім того, за характером, способом здійснення права людини можна поділити на активні та пасивні; за значенням для носія – основні й неосновні [88, с. 84]. Рабінович П.М. пропонує поділяти права людини на фізичні (життєві), особисті, культурні (гуманітарні), економічні, політичні [158, с. 12–13]. Також Шаповал В.Н. запропонував класифікувати права і свободи людини: залежно від характеру правовідносин, що виникають у зв'язку з їх реалізацією – на особисті, політичні та соціально-економічні; за генерацією – права першої генерації, права другої генерації (або права першого і другого покоління). До першої генерації належать права і свободи, що сформульовані ще в період XVII-XVIII століття в Європі та Америці, – особисті та політичні. Такі права іноді називають негативними, позаяк їх реалізація, як правило, не потребує активних дій з боку держави. Правами другої генерації вважають соціально-економічні права. Ці права трактують як позитивні, як такі, що вимагають від держави не тільки створення юридичних гарантій, але й матеріальних передумов щодо їх реалізації [172, с. 233–234].

У свою чергу, Крестовська Н.М. запропонує класифікувати права дитини на загальнолюдські права і свободи особистості, адаптовані до особливого суб'єкта – дитини, та ювенальні (спеціальні) права і свободи, які постають як дозволені об'єктивним правом види поведінки, що встановлюються тільки для дітей. Вона вважає, що ці групи прав та свобод дитини у системі ювенального права становлять субінститути правового статусу дитини. У їх складі перебувають норми як природного, так і позитивного права [90, с. 18–19].

Слід зауважити, що і національні, і зарубіжні вчені-правники розподіляють права і свободи людини насамперед за сферою суспільних відносин на: громадянські (особистісні); соціальні; культурні (гуманітарні); економічні; політичні [3, с. 426].

У Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р. зазначається перелік прав дітей, до яких відносять: право на життя; ім'я і набуття громадянства; на вільне висловлювання своїх думок; на загальну й однакову відповідальність батьків за виховання й розвиток дитини; на користування найдосконалішими послугами системи охорони здоров'я; на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку; на освіту; на захист від усіх форм сексуальної експлуатації і сексуального розбещення; на застосування міжнародних норм гуманітарного права у період збройних конфліктів [126, с. 353]. Варто зазначити, що перелічені права можна розподілити за найбільш поширеною класифікацією, яка, фактично, і застосована у Конвенції ООН з прав дитини від 20 листопада 1989 р., відповідно до якої права можуть бути поділені на п'ять груп за аналогією з традиційною класифікацією прав людини: громадянські (особисті), політичні, економічні, соціальні і культурні [102, с. 609].

Враховуючи зазначене вище, вважаємо за доцільне умовно розділити права дитини на природні та набуті. Такий розподіл обумовлюється тим, що дитина як суб'єкт права в силу вікових обмежень володіє частковою або неповною дієздатністю, що обмежує її правосуб'єктність. Крім того, реалізація

прав дитини в певних випадках потребує відповідних дій третіх осіб (батьків, опікунів, піклувальників), тобто для реалізації того чи іншого права дитині потрібно втручання третіх осіб. У цьому разі реалізація прав дитини може носити активний та пасивний характер. При цьому, вважаємо, що виокремлення однієї основної класифікації прав дитини не є обов'язковим, адже в основу кожної з вказаних класифікацій покладені різноманітні теоретичні підходи, різні підстави чи принципи класифікацій. Вони не суперечать, не заперечують, а тільки, в переважній більшості, доповнюють одна одну. У зв'язку з цим, універсальної класифікації бути не може, адже чим більше класифікацій, тим багатограннішим видається зміст правового статусу дитини. Як наслідок, чим далі рухається суспільство, тим більше прав набувають його члени, та, відповідно, з'являються нові теоретичні підходи до класифікацій прав дитини.

Під природними правами дитини розуміються суб'єктивні права, які виникають з приводу благ, які не носять матеріального характеру та безпосередньо пов'язуються з особою дитини, виникають, як правило, з моменту народження. До природних, з нашої точки зору, варто віднести право на життя, право на ім'я, право на свободу та особисту недоторканність, право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право дитини на свободу думки і слова, на вільне висловлення своїх поглядів і переконань. Щодо набутих прав дитини, то їх варто розуміти як права, котрі надають можливість дитині користуватися матеріальними та нематеріальними благами для задоволення особистих потреб. У свою чергу, до набутих прав дитини можна віднести право на об'єднання в дитячі та молодіжні організації, право на працю, право дитини на заняття підприємницькою діяльністю, право на охорону здоров'я та медичну допомогу, право володіти, користуватися і розпоряджатися власністю, право на житло.

Розглянувши природу прав та свобод дитини, їх можливих класифікацій, перейдемо до аналізу їх змісту. При цьому зразу ж хотілося б зауважити, що детальний розгляд прав та свобод дитини не є предметом нашого дослідження,

а тому при характеристиці прав дитини ми зупинимося, з нашої точки зору, на найбільш важливих з них.

Найперше варто звернути увагу на те, що ст. 27 Конституції України проголошує право на життя дитини як невід'ємне право кожного індивіда. Воно впливає із положень теорії природного права, яка передбачає, що ніхто не має права свавільно позбавити життя іншого індивіда. Право на життя невід'ємна цінність кожного, яке забезпечує їй володіння та користування всіма правами та свободами. Конвенція ООН про права дитини 1989 р. встановлює, що держави-учасниці визнають, що кожна дитина має невід'ємне право на життя (ст. 6). Крім того, відповідно до Закону України “Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 року кожна дитина має право на життя з моменту визнання її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я (ст. 6).

Важливим аспектом, з нашої точки зору, є актуальна проблема сучасності, яка полягає у врегулюванні правового статусу ще не народженої дитини. Існують декілька основних підходів, основу розмежування яких складає правоздатність дитини. Адже в законодавстві є певні колізії. Наприклад, ч. 2 ст. 25 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року передбачає захист інтересів зачатої, але ще не народженої дитини, а ст. 1222 згаданого Кодексу передбачає серед спадкоємців також осіб, які були зачаті за життя спадкодавця. При цьому найбільш дискусійним є момент виникнення правоздатності особи. Переважна кількість вчених схиляється до думки, що правоздатність виникає з моменту народження [173, с. 38; 188, с. 82–83, 171, с. 91]. Так, на думку Шершеневича Г.Ф., “...не зародок, а народжена дитина здійснює вплив на юридичні відносини. Народження являє собою настільки необхідну умову для правоздатності, що поява мертвої дитини позбавлена юридичного значення...” [193, с. 62]. З іншого боку, існує думка, що зачату дитину варто прирівняти до суб'єктів права. Така точка зору з'явилася ще у Стародавньому Римі. Римські юристи вважали, що зачата дитина визнавалася умовно правоздатною, якщо це потрібно було для забезпечення її інтересів

(*infans conceptus pro nato habetur, quo ties commodis ejus agitur* - зачата дитина розглядається як така, що народилася, оскільки справа стосується її вигоди) [170, с. 106]. Також можна виокремити ще одну точку зору, згідно з якою ембріон людини є носієм суб'єктивного правового інтересу і наділений умовною правоздатністю. Це пояснюється тим, що блага життя та здоров'я виникають з моменту запліднення, а, відповідно, є інтереси та потреби, які забезпечують нормальні умови розвитку такого ембріону [155, с. 57].

Враховуючи вказане, висловимо власне бачення цієї проблеми, яке полягає у підтримці прихильників ембріональної концепції. Право особи на життя є гідне охорони від моменту зачаття. При цьому, зазначимо, що життя і здоров'я дитини потребує додаткової уваги ще до моменту її народження з боку відповідних зацікавлених осіб, таких як батьки, медичний персонал тощо. Це пов'язано з тим, що держава здійснює захист не тільки самої дитини, а й її матері в період вагітності та пологів. Додатково зазначимо, що початком права на життя можна вважати 6-тижневий термін від моменту зачаття, коли в ембріона можливо зняти енцефалограму мозку і визнати мінімальний рівень свідомості останнього. Для прикладу зазначимо, що Конституція Словаччини від 1 вересня 1992 р. передбачає, що життя людини охороняється ще до її народження (ч. 1 ст. 15) [78].

Крім того, держава зобов'язується захищати право людини на життя шляхом встановлення гарантій загального характеру, наприклад, гарантії реалізації права на життя закріплені в нормативних правових актах галузевого законодавства, зокрема кримінального. Так, відповідно до Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року злочини проти життя і здоров'я людини, за які передбачені різні покарання, у виняткових випадках – довічне ув'язнення (п. 2 ч. 2 ст. 115). Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року законодавство визнає вбивство жінки, яка для винного перебувала у стані вагітності обставиною, яка обтяжує покарання, і, навпаки, злочини, вчинені у стані вагітності, визнаються як такі, що пом'якшують провину (ст. 66, 67 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року відповідно).

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року містить положення про заборону виконання смертного вироку щодо осіб молодше вісімнадцяти років та вагітних жінок (ст. 6). У свою чергу, у Франції Кримінальний кодекс визнає обтяжувальною обставиною умисне вбивство новонародженої дитини та кваліфікує як таке, що вчинене щодо особливо вразливої особи в силу її віку, а також умисне вбивство неповнолітнього до 15 років карається довічним позбавленням волі (ст. 221-4) [178].

Підсумовуючи розгляд права дитини на життя як одного з фундаментальних прав людини, закріплених в Конституції України, вважаємо за доцільне звернути увагу на те, що право людини, у тому числі дитини, на життя носить надгалузевий характер, і свій подальший розвиток знаходить у нормах інших галузей права. Змістом цього права дитини ми схильні вважати: право бути народженою, право на захист від протиправних посягань на життя дітей з боку інших осіб, право на заборону кримінального покарання осіб, віком до 18 років, у вигляді довічного ув'язнення.

Поряд із правом на життя дитина з моменту народження має право на ім'я. Згідно зі ст. 8 Конвенції про права дитини 1998 р. вона має право на ім'я, прізвище, громадянство, що визначають її індивідуальність. Зазначається, що держави забезпечують здійснення цих прав згідно з їх національним законодавством та виконання їхніх зобов'язань за відповідними міжнародними документами у цій галузі, зокрема, у випадку, коли б інакше дитина не мала громадянства. Місце і порядок реєстрації народження дитини визначаються сімейним та цивільним законодавством, а підстави і порядок набуття та зміни громадянства визначаються Законом України "Про громадянство України" від 18 січня 2001 р.

Дитина реєструється відразу після народження і з моменту народження має право на ім'я, а також, наскільки це можливо, право знати своїх батьків і право на їх піклування. Ім'я дитини визначається за згодою батьків, а ім'я дитини, народженої жінкою, яка не перебуває у шлюбі, у разі відсутності добровільного визнання батьківства визначається матір'ю дитини (ст. 146

Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р.). При цьому варто говорити про те, що право на ім'я – це непорушне й невідчужуване особисте немайнове право людини. При цьому держава не дарує право на ім'я, а визнає та забезпечує його [201, с. 70]. Також зазначимо, що право батьків на визначення імені для дитини обумовлюється виключно їх уподобаннями. У разі відсутності спільних поглядів батьків щодо імені дитини спір може бути вирішено органом опіки та піклування чи судом. При цьому жодних об'єктивних критеріїв, щодо вирішення цього спору законодавець не встановлює. З огляду на вказане, достатньо суперечливою виглядає ініціатива деяких народних депутатів України врегулювати питання присвоєння власних імен дітям. Згідно їх законопроектом від 14 січня 2014 р. № 3881 “Про внесення змін до ст. 146 Сімейного кодексу України (щодо визначення імені дитини)”, пропонується частину 2 ст. 146 викласти в такій редакції: “... 2. Дитині може бути дано не більше двох імен, якщо інше не впливає зі звичаю національної меншини, до якої належать мати і (або) батько. Ім'я дитини повинно відповідати її статі. Дитині не може бути дано ім'я, що складається з назв неживих предметів, вигаданих персонажів, географічних назв, флори та фауни, титулів, хвороб, одночасним поєднанням букв, символів або (та) цифр, аббревіатур”. Абсолютна більшість розповсюджених в Україні імен є назвами неживих предметів, які були перекладені з латини, івриту чи давньогрецької мов. Наприклад, як відомо, Петро – «камінь»; Ірина – «мир, спокій»; Михайло – «подібний до Бога»; Вікторія – «перемога» тощо. Саме тому вважаємо таку ініціативу законотворців достатньо сумнівною і пропонуємо все ж залишити право вибору імені для дитини за її батьками.

У свою чергу, по-батькові дитини визначається за іменем батька. Якщо дитина народжена жінкою, яка не перебуває у шлюбі, то по-батькові дитини визначається зі слів матері [165]. Крім того, якщо батько змінив своє ім'я, то по-батькові може бути змінено за згодою дитини, яка досягла 14 років.

Щодо прізвища дитини, то варто зауважити про деякі можливі варіанти. Якщо батьки мають спільне прізвище, то воно надається і дитині, а якщо

прізвища різні, то за їх згодою. У крайньому випадку батьки, які мають різні прізвища, можуть присвоїти дитині подвійне прізвище, яке утворюється шляхом поєднання прізвищ батьків (ч. 2 ст. 145 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року). Також потрібно зазначити, що зміна прізвища у особи, яка не досягла 16 років, здійснюється за згодою батьків чи органу опіки й піклування, а в разі досягнення особою 16 років – змінюється тільки за її клопотанням на загальних засадах.

Підсумовуючи зазначене вище, наголосимо на окремих дискусійних аспектах розглядуваного права. Для зміни власного імені в Сімейному кодексі України від 10 січня 2002 р. не встановлено жодних вікових обмежень, при зміні прізвища дитини її думка враховується з 7 років, а при зміні імені по-батькові – з 14 років. Вважаємо, що зазначені вікові межі потребують окремих наукових обговорень та коригування з метою встановлення певних закономірностей чи об'єктивних критеріїв. Крім того, обрання імені дитини повинно враховувати її інтереси, хоча це положення не знайшло свого відображення в законодавстві.

Відповідно до Закону України “Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 р., кожній дитині гарантується право на свободу та особисту недоторканність (ст. 10) [146]. Зазначимо, що згідно з Конституцією України особиста недоторканність – це право дитини, яке полягає у тому, що ніхто не може бути арештований, відданий під варту або утримуватися під вартою інакше як за судовим рішенням. Ніхто не вправі проникати в житло проти волі проживаючих у ньому громадян інакше як у випадках, встановлених законом, або на підставі судового рішення. Затримання та арешт неповнолітніх застосовується як винятковий захід і тільки у випадках та порядку, встановлених законом. Про затримання дитини відповідні органи негайно повідомляють батьків чи осіб, які їх замінюють, а також органи прокуратури. Примусові заходи виховного характеру за вчинення дитиною злочину або в інших передбачених законом випадках застосовуються до неї лише судом.

Уся сфера сімейного життя, родинні й дружні відносини, інтимні та інші особисті зв'язки, прихильності, симпатії і антипатії охоплюються поняттям недоторканності особистого життя. Щодо права на приватне життя дитини, то воно виражається у свободі спілкування між людьми. Це право передбачає й гарантовану державою можливість контролювати інформацію про самого себе. При цьому ні держава, ні будь-який з державних органів чи інших осіб не має права втручатися в особисте життя кожної окремої особи. Проте варто зауважити, що фактично право на недоторканність приватного життя й таємницю кореспонденції обмежується з боку батьків або опікунів (піклувальників). Національне законодавство не містить тлумачення і, відповідно, гарантій захисту особистого життя дитини. У цьому випадку, і це важливо розуміти, першорядне значення мають інтереси дітей, які також багато в чому визначаються батьками або особами, що їх заміняють. При цьому законодавчо визначити ступінь втручання видається достатньо проблематичним.

Поряд з правом на свободу та особисту недоторканність дитині забезпечується право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, яке відповідно до Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року належить до особистих немайнових прав. Це право закріплене у ст. 33 Конституції України як невід'ємне право кожної людини. Відповідно до ст. 313 Цивільного кодексу України фізична особа, яка досягла 16 років, має право на вільний самостійний виїзд за межі України. Особа, яка не досягла 16 років, має право на виїзд за межі України лише за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальників та в їхньому супроводі або в супроводі осіб, які уповноважені ними. Одна з найбільш актуальних проблем, яка потребує негайного вирішення, – це проблема вивезення за межі території України чи пересування в межах території країни дитини одним з батьків. Ця проблема постає за відсутності згоди одного з батьків на вказані вище дії, особливо в разі розлучення батьків дитини. При цьому варто додати, що у порядку, встановленому законодавством України та відповідними міжнародними договорами, Україна вживає заходів

для боротьби з незаконним переміщенням, вивезенням та не поверненням дітей з-за кордону, їх викраденням, торгівлею та контрабандою ними. Вважаємо, що встановлення відповідальності, у тому числі для іноземців, та спеціальних процедур з урахуванням інтересів дитини, суттєво зменшить кількість випадків не повернення дітей до місця їх проживання.

У свою чергу, право на вільний вибір місця проживання гарантується Законом України “Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 р. (ч. 2 ст. 11) та передбачає, що кожна дитина має право на проживання в сім’ї разом з батьками або в сім’ї одного з них [146]. Крім того, згідно зі ст. 29 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року місцем проживання дитини у віці від десяти до чотирнадцяти років є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров’я тощо, у якому вона проживає, якщо інше місце проживання не встановлено за згодою між дитиною та батьками (усиновлювачами, опікуном) або організацією, яка виконує щодо неї функції опікуна. Місцем проживання дитини, яка не досягла десяти років, є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров’я, у якому вона проживає. Дитина, яка досягла чотирнадцяти років, вільно обирає собі місце проживання, за винятком обмежень, які встановлюються законом [189]. Також потрібно зауважити про один з важливих аспектів в реалізації права дитини на вільний вибір місця проживання, який тісно пов’язаний з правом дитини на свободу пересування. У разі, коли у громадянина України за кордоном народжується дитина й інший з батьків є громадянином країни перебування, далеко не завжди народження цієї дитини реєструється у дипломатичному представництві або консульській установі нашої держави. Це позбавляє дитину можливості користуватися правами громадянина України та захистом нашої держави. Як правило, питання набуття дитиною громадянства України постає лише тоді, коли виникає реальна загроза відібрання дитини одним з батьків, який є іноземцем. При цьому у спорах про

визначення місця проживання дитини з одним із батьків відповідні державні органи, зокрема суди країни перебування, стають цілком природно на бік своїх громадян. Отже, розглянуте право дитини може частково обмежуватися. У цьому випадку право вільно пересуватися та обирати місце проживання обмежується законом в інтересах безпеки й здоров'я дитини, а також в інтересах безпеки суспільства, охорони громадського порядку й здоров'я громадян. У свою чергу, потрібно констатувати, що зазначене право у дітей дещо звужене відносно інших осіб.

Право дитини на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань є достатньо важливим правом у житті сучасної людини, яке впливає на формування її внутрішнього світогляду. Так, відповідно до ст. 34 Конституції України кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір [79]. Згідно із Законом України “Про інформацію” від 2 жовтня 1992 р. всі громадяни України, юридичні особи і державні органи мають право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення та зберігання відомостей, необхідних їм для реалізації ними своїх прав, свобод та законних інтересів, здійснення завдань і функцій. Реалізація права на інформацію громадянами, юридичними особами і державою не повинна порушувати громадянські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб. Кожному громадянину забезпечується вільний доступ до інформації, яка стосується його особисто, крім випадків, передбачених законами України (ст. 9).

У свою чергу, ст. 9 Закону України “Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 року передбачає право дитини на вільне висловлення думки та отримання інформації. Кожна дитина має право на вільне висловлювання особистої думки, формування власних поглядів, розвиток власної суспільної активності, отримання інформації, що відповідає її віку [146]. Також це право включає свободу розшукувати, одержувати, використовувати, поширювати та

зберігати інформацію в усній, письмовій чи іншій формі, за допомогою творів мистецтва, літератури, засобів масової інформації, засобів зв'язку (комп'ютерної, телефонної мережі тощо) чи інших засобів на вибір дитини. Їй забезпечується доступ до інформації та матеріалів з різних національних і міжнародних джерел, особливо тих, які сприяють здоровому фізичному і психічному розвитку, соціальному, духовному та моральному благополуччю. Хоча в цій ситуації необхідно зауважити на деяких обмеженнях щодо доступу до окремих джерел, які містять інформацію з обмеженим доступом. Наприклад, законодавець передбачив такі обмеження щодо реклами. Зокрема, відповідно до ст. 7 Закону України “Про рекламу” від 11 липня 2003 року принципами реклами є: реклама не повинна містити інформації або зображень, які порушують етичні, гуманістичні, моральні норми, нехтують правилами пристойності; реклама повинна враховувати особливу чутливість дітей і не завдавати їм шкоди тощо. Також зазначається про заборону переривати з метою розміщення реклами трансляції релігійних служб, програм, передач для дітей та програм, передач новин (ст. 13 згаданого Закону). Інша актуальна проблема, яка стала нагальною з розвитком телекомунікаційних технологій – це можливість дитини отримувати будь-яку інформацію з відкритих джерел (в т.ч. мережі Internet). Зважаючи на це, вважаємо, що відповідні органи державної влади, місцевого самоврядування та спеціально утворені органи (наприклад, Національна рада з питань телебачення і радіомовлення) мають посилити роботу щодо недопущення отримання дітьми інформації, яка має відповідати їх віковим потребам, виконуючи законодавчу заборону на пропагування у засобах масової інформації культу насильства і жорстокості, розповсюдження порнографії та інформації, що зневажає людську гідність і завдає шкоди моральному благополуччю дитини (ст. 20 Закону України “Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 р.). Отже, жодна дитина не може бути покарана за те, що вона говорить, що думає. Думки та погляди кожної дитини мають бути вільними. Але при цьому, з нашої точки зору, дитина не повинна

спонукати до вчинення злочину, ображати та кривдити іншу людину, обмовляти когось.

Варто зазначити, що чинне національне законодавство визначає достатньо широке коло природних прав дитини, які значною мірою потребують налагодження механізму реалізації та фактичного впровадження у повсякденне життя як дітей, так і інших зацікавлених осіб (батьків, опікунів, піклувальників, органів соціального захисту населення, суду).

Наступною групою системи прав та свобод дитини є набуті права. Ця група прав дитини, як зазначалося, виділяється завдяки матеріальній основі, яка фактично сприяє забезпеченню інтересів та потреб дитини в Україні.

Згідно з Конституцією України (ст. 36) [79], Конвенцією про права дитини (ст. 15) [54] та Законом України “Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 р. (ст. 23) [146], передбачається право на об’єднання в дитячі та молодіжні організації. Діти мають право на об’єднання в самостійні дитячі та молодіжні громадські організації за умови, що їх діяльність не суперечить Конституції України та законам України, не порушує громадський порядок і безпеку держави, права і свободи інших осіб, не шкодить моралі та здоров’ю дітей та інших громадян.

Дитячі громадські організації можуть створювати свої об’єднання, встановлювати контакти з дитячими громадськими організаціями інших країн, вступати до міжнародних дитячих об’єднань. Створення дитячих організацій політичного та релігійного спрямування забороняється. Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування надають допомогу дитячим організаціям та об’єднанням, сприяють їх роботі (ст. 23 Закону України “Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 р.). Відповідно до Закону України “Про громадські об’єднання” від 22 березня 2012 року засновниками громадської організації можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, які досягли 18 років, а молодіжної та дитячої громадської організації – 14 років (ст. 7) [131].

Членами громадських організацій, крім молодіжних та дитячих, можуть бути особи, які досягли 14 років. Вік членів молодіжних та дитячих громадських організацій визначається їх статутами в межах, встановлених законами України. Відповідно до Закону України “Про молодіжні та дитячі громадські організації” від 1 грудня 1998 р., молодіжними громадським організаціями є об’єднання громадян віком від 14 до 35 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів. В той час як дитячі громадські організації – це об’єднання громадян віком від 6 до 18 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, та соціальне становлення як повноправних членів суспільства.

Аналіз кількості дитячих та молодіжних організацій свідчить про їх постійне зростання, хоча залишається низьким відсоток залучення дітей до їх діяльності. Однією з причин цього є недостатність фінансової та інформаційно-методичної державної підтримки таких організацій. Саме тому, з нашої точки зору, необхідно посилювати державну підтримку соціальної активності підростаючого покоління, залучати його до різноманітних форм громадських об’єднань, створювати умови для реалізації можливостей творчого потенціалу дітей, стимулювати різні форми учнівського та студентського самоврядування.

Конституція України гарантує кожному право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується (ст. 43). При цьому порядок застосування праці дітей визначається законодавством України про працю. Україною ратифіковано Конвенцію Міжнародної організації праці № 138 про мінімальний вік для прийому на роботу та Конвенцію Міжнародної організації праці № 182 про найгірші форми дитячої праці, які зобов’язують здійснювати політику, що має на меті забезпечення ефективної ліквідації дитячої праці й поступове

підвищення мінімального віку прийому на роботу до рівня, який відповідає найповнішому фізичному та розумовому розвитку підлітків.

Вік, з якого допускається прийняття дитини на роботу, становить 16 років. Діти, які досягли 15-річного віку, можуть прийматися на роботу, що не завдає шкоди їх здоров'ю і навчанню, за згодою одного з батьків або особи, яка замінює батьків. Для дітей, молодших 16 років, тривалість робочого часу обмежується відповідно до потреб їх розвитку та професійної підготовки. Час, витрачений дитиною за згодою власника або уповноваженого ним органу на професійну підготовку в межах встановленого законодавством робочого часу, зараховується як робочий час.

Натомість слід зазначити, що органами Міжнародної організації праці висловлювалися зауваження, які до цього часу Україною не реалізовані. Зокрема, це стосується того, що відповідно до параграфу 1 ст. 2 Конвенції Міжнародної організації праці № 138 ніякий інший мінімальний вік для роботи, крім визначеного, не може бути застосовано, з єдиною можливістю винятком для легких робіт, які відповідно до статті 7 цієї Конвенції можуть бути дозволені для осіб з 13 до 15 років та старше. При цьому законодавство України не дає чіткого визначення категорії легких робіт та не передбачає переліку видів таких робіт. Як наслідок, зазначена проблема має бути якнайшвидше врегульована шляхом внесення відповідних доповнень до переліку видів легкої роботи, на яку можуть прийматися діти від 13 до 15 років, у Кодексі законів про працю від 10 грудня 1971 р. Визначення категорії легких робіт має соціальне значення. Для підростаючого покоління праця, за умов дотримання чинного законодавства, може мати важливе виховне значення.

Діти приймаються на роботу лише після попереднього медичного огляду за наявності письмового медичного висновку про відсутність протипоказань для участі у трудовій діяльності та в подальшому до досягнення 21 року щорічно підлягають обов'язковим профілактичним медичним оглядам. Проте варто зазначити, що задеклароване у Конституції право кожного, у тому числі дитини, на працю фактично складно реалізувати. У Радянському Союзі однією

з гарантій реалізації цього права була бронь підприємств. У сучасних умовах вона втратила своє значення. Сприяти реалізації цього права може квотування робочих місць, у тому числі й для неповнолітніх працівників, здійснюване підприємствами за певні пільги. Однак повна реалізація права на працю в умовах вільного ринку можлива лише в разі законодавчо встановлених преференцій.

У зв'язку із вказаним вище, зазначимо, що існує нагальна необхідність запровадження дієвого механізму системного контролю за використанням дитячої праці. Одним з кроків за цим напрямом може вважатися запровадження системи моніторингу застосування дитячої праці на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності, згідно із Законом України “Про Загальнодержавну програму “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року” від 5 березня 2009 р. [135].

Право дитини на заняття підприємницькою діяльністю впливає з положень Конституції України, яка гарантує кожному можливість на здійснення підприємницької діяльності, яка не заборонена законом. Діти, які досягли 16-річного віку, мають право займатися підприємницькою діяльністю, можуть бути членами колективного сільськогосподарського підприємства та членами селянського (фермерського) господарства в порядку, встановленому законом (ст. 22 Закону України “Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 р.) [146].

Згідно зі ст. 41 Конституції України, кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися власністю [79]. Відповідно до цього положення дитина також з моменту народження може мати майно на праві власності. Кожна дитина, в тому числі й усиновлена, має право на одержання в установленому законом порядку в спадщину майна і грошових коштів батьків чи одного з них у разі їх смерті або визнання їх за рішенням суду померлими незалежно від місця проживання. При цьому, згідно зі ст. 173 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р., передбачається принцип роздільності майна батьків та дітей, зокрема тих, які проживають спільно з батьками та

можуть бути спільними власниками майна [165]. У свою чергу, цивільне законодавство передбачає підстави набуття права власності у дитини: спадкування, яке може бути здійснене як за законом, так і за заповітом; укладання договору дарування; одержання аліментів; одержання доходів, наприклад від дивідендів на банківські депозити; укладання договору дарування; придбання майна за власні кошти, в тому числі щодо договору купівлі-продажу чи викупу. Також майно, яке придбане батьками для розвитку, навчання чи виховання дитини, є власністю дитини. Таким чином, реалізація цього права дитини обмежується її віковими особливостями, адже розпоряджатися власністю неповнолітня особа може тільки при настанні достатнього обсягу дієздатності. Конституційною гарантією цього права є встановлення заборони на позбавлення майна, крім як за рішенням суду, а також те, що батьки або особи, які їх замінюють, не мають права без дозволу органів опіки і піклування укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню або спеціальній реєстрації, відмовлятися від належних дитині майнових прав, здійснювати розподіл, обмін, відчуження житла, зобов'язуватися від імені дитини порукою, видавати письмові зобов'язання.

Конституція України передбачає право кожного на житло (ст. 47 Конституції) [79]. Це право дитини гарантується так званим “житловим” законодавством. Держава забезпечує право дитини на проживання в таких санітарно-гігієнічних та побутових умовах, що не завдають шкоди її фізичному та розумовому розвитку. Діти – члени сім'ї наймача або власника жилого приміщення, мають право користуватися займаним приміщенням нарівні з власником або наймачем. Органи опіки та піклування зобов'язані здійснювати контроль за дотриманням батьками або особами, які їх замінюють, майнових та житлових прав дітей при відчуженні жилих приміщень та купівлі нового житла (ст. 18 Закону України “Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 р.) [146]. У зв'язку з особливостями становища дитини законодавець установив спеціальні правила, що захищають житлові права дітей в Україні. Зокрема, на вселення до батьків їх дітей згоди власника будинку (квартири) і всіх членів сім'ї, які

проживають з наймачем, непотрібно. Однією з важливих умов отримання дозволу на заміну проданої квартири є забезпечення дитини іншою квартирою, причому зменшення житлової площі, погіршення умов проживання дитини не допускається. Відповідно до ст. 46 Житлового кодексу України від 30 червня 1983 р. встановлюються категорії осіб, які мають право на позачергове отримання житлових приміщень. З-поміж інших, наприклад, передбачені діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, після завершення терміну перебування у сім'ї опікуна чи піклувальника, прийомній сім'ї, дитячому будинку сімейного типу, закладах для дітей-сиріт та діти, позбавлені батьківського піклування, а також сім'я, яка складається з 5 і більше дітей. При цьому варто наголосити на певній проблемі. У згаданій статті Житлового кодексу України від 30 червня 1983 р. зазначається, що вказані вище категорії дітей можуть претендувати на отримання житла лише "...у разі відсутності житла або неможливості повернення займаного раніше жилого приміщення в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України". При цьому чинне законодавство щодо дітей, позбавлених батьківського піклування, передбачає, що житло, у якому вони були зареєстровані до влаштування до державних закладів, має бути за ними збережене. А тому після здобуття освіти такі діти змушені повертатися до батьків, які пиячили, вживали наркотики, вчиняли злочини. У дітей немає жодної можливості навіть стати на квартирний облік. А так звані «батьки» після відбування покарання мають право повернутися і жити з родинами, навіть якщо вчинили насильство проти них. Саме тому при прийнятті нового Житлового кодексу України потрібно передбачити можливість позачергового отримання житла дітьми, позбавленими батьківського піклування, або особами з їх числа, які повернулися від піклувальника або інтернатного закладу і не мають можливості проживати разом з батьками, яких позбавили батьківських прав.

Невирішеним залишається питання захисту житлових та майнових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають на обліку в Автономній Республіці Крим та тимчасово переїхали в інші області

України. На жаль, чинне законодавство України передбачає отримання житла такими дітьми лише за місцем їх походження. Окрім того, за таких умов очікується збільшення сімей із дітьми та дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах і, відповідно, – у ситуації соціального сирітства. Як наслідок, можна очікувати зростання бездоглядності та безпритульності дітей, а також стрімке збільшення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Отже, необхідно адаптувати чинну нормативно-правову базу щодо влаштування дітей-сиріт у сімейні форми виховання, надання послуг сім'ям з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, відповідні до умов воєнного часу.

Кожна дитина має право на охорону її життя та здоров'я з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я. Держава зобов'язана забезпечити здоров'я своїх громадян, особливо на момент народження, а потім зобов'язана його охороняти. Медична допомога дітям надається за місцем перебування дитини на час звернення за медичною допомогою. Одна з нагальних проблем, яка полягає у забезпеченні фізичного здоров'я дітей, набула особливого значення через обмежене бюджетне фінансування закладів охорони здоров'я, невідповідності сучасним потребам рівня їх оснащеності медичним обладнанням та санітарним транспортом. Крім того, існує потреба у посиленні діагностичних та реабілітаційних можливостей педіатричної служби, надання спеціалізованої медичної допомоги хворим дітям, особливо дітям, що проживають у сільській місцевості.

Слід визнати, що чинне законодавство не забезпечує реалізації норм Конституції України в частині належного фінансування та створення умов для безоплатного і належного медичного обслуговування. Наслідки цього очевидні: стан здоров'я дітей до 17 років є незадовільним; зростає рівень розповсюдження венеричних захворювань та шкідливих для здоров'я звичок серед молоді; поверховими залишаються знання молоді щодо проблем ВІЛ. За даними Державної служби статистики, стан захворюваності дітей в Україні

склав у 2011 році – серед дітей віком до 17 років 11,5 млн. випадків, що на 26,1 % більше порівняно з 2000 роком. Також продовжують зростати масштаби епідемії ВІЛ-інфекції/СНІДу. Серед ВІЛ-інфікованих громадян 19,2 % – діти віком до 17 років. Зокрема, у 2012 році 4070 дітей віком до 14 років уперше в житті поставлені на диспансерний облік, 69 дітей – віком від 15 до 17 років [196, с. 170–171].

Дитині гарантоване право на охорону здоров'я, безоплатну кваліфіковану медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я. При цьому, громадянин, який досяг чотирнадцяти років і який звернувся по медичну допомогу, має право на вибір лікаря та методів лікування відповідно до його рекомендацій. Однак законодавство України закріплює право фізичної особи на отримання медичної інформації про стан свого здоров'я при досягненні 18 років (ст. 285 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року), а право дати згоду на медичне втручання та обрати методи лікування відповідно до медичних рекомендацій, як зазначалося, з 14 років (ст. 284 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року). Але при цьому потрібно врахувати той факт, що для обрання методів лікування та подачі згоди на них, пацієнт повинен мати повну інформацію про стан свого здоров'я. Отже, законодавство надає право на достовірну та повну інформацію про стан свого здоров'я лише повнолітній особі, а права осіб, які не досягли 18 років, згідно з ч. 2 та 3 ст. 284 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року, не можуть бути реалізовані в повній мірі. Аналогічно обмежуються права неповнолітніх осіб і положенням ч. 4 ст. 284 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року, у якому зафіксоване право на відмову від лікування тільки по досягненні особою 18 років. Саме тому вважаємо, що цю невідповідність потрібно усунути якомога скоріше.

Право дитини на участь у культурному й творчому житті суспільства (ст. 54 Конституції) передбачає сприяння соціальному, духовному, моральному благополуччю, всебічному здоровому розвитку дитини. Держава забезпечує їй безкоштовний доступ до національних духовних та історичних цінностей, досягнень світової культури шляхом надання можливості користування

бібліотечними фондами, виставковими залами, музеями тощо. Діти дошкільного віку, учні, студенти, пенсіонери, інваліди мають право на відвідування державних та комунальних закладів культури, позашкільних закладів освіти і культури на пільгових умовах, передбачених законодавством (ч. 2 ст. 8) [138]. З цією метою створюється мережа спеціальних дитячих закладів культури, закладів позашкільної освіти, діяльність яких спрямовується на сприяння розвитку індивідуальної та колективної творчості дітей.

Саме позашкільна освіта відіграє провідну роль у залученні дітей до культурної спадщини країни. Але залишаються неврегульованими питання належного фінансування позашкільних навчальних закладів, оновлення матеріально-технічної бази, забезпечення навчальними матеріалами. Безсумнівним, з нашої точки зору, є відродження системи позашкільної освіти та організація високого рівня виховання і розвитку дітей в Україні. У контексті зазначеного варто зауважити, що прийнятий Закон України “Про культуру” від 14 грудня 2010 року містить положення про те, що естетичне виховання дітей та юнацтва є пріоритетом розвитку культури. Також зазначається про підвищення доступності освіти у сфері культури для дітей та юнацтва, задоволення культурних потреб українського народу (ст. 3).

Характеризуючи конституційно-правовий статус дитини, варто вести мову не тільки про права і свободи дитини, а й про її обов’язки. Це пов’язано з тим, що конституційні права та конституційні обов’язки стосуються найважливіших сфер життєдіяльності особи, суспільства і держави. Конституційні обов’язки – це важливий структурний елемент конституційного статусу людини і громадянина, роль якого проявляється у таких основних функціях як гарантуюча, обмежувальна, сприяння розвитку особистості, виховна. Конституційні обов’язки людини і громадянина в Україні – це різновид юридичних обов’язків, визнана і встановлена (забезпечена) державою в інтересах усіх членів суспільства й кожної особи, заснована на нормах Міжнародної декларації прав людини та християнської моралі і закріплена в

Конституції України необхідність, що приписує кожному індивіду певні вид і міру поведінки [67, с. 15].

Обов'язки людини і громадянина тісно пов'язані з її правами та свободами, закріплюючи при цьому основи взаємодії між особою і державою. Аналіз Конституції України дозволяє стверджувати, що вона ґрунтується на принципові єдності прав та обов'язків. Важливо відзначити те, що відповідні обов'язки особа несе не тільки перед державою, але й перед суспільством. До того ж, зазначене правило зафіксоване у ст. 29 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р.: “Кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особистості” [38]. Завдяки цьому в суспільстві досягається компроміс, узгодження інтересів різних суб'єктів.

Аналогічні підходи відображені й у нормативних актах деяких зарубіжних країн. Зокрема, Конституція Литовської Республіки від 25 жовтня 1992 року до обов'язків дітей відносить – поважати батьків, піклуватися про них у старості, шанобливо ставитися до батьківської спадщини. У той же час зазначається про права та обов'язки батьків щодо дітей, зокрема, правом і обов'язком батьків є виховання дітей чесними людьми та вірними громадянами, утримання дітей до повноліття (ч. 6 ст. 38) [71]. Конституція Ірландії від 29 грудня 1937 р. передбачає гарантовану повагу до невід'ємного права та обов'язку батьків надавати своїм дітям релігійне, моральне, інтелектуальне, фізичне і соціальне виховання (ст. 42) [69]. У такий спосіб законодавець закріпив пріоритетність батьківської волі над свободою волі дитини, в окремих випадках держава виконує батьківські обов'язки. У Основному Законі Німеччини від 23 травня 1949 року (ст. 6) зазначається, що виховна діяльність контролюється громадськістю, передбачена можливість відокремлення дітей від сім'ї чи осіб, що їх виховують, якщо ці особи не виконують своїх обов'язків або існує загроза для дітей залишитися без нагляду [74]. Крім того, в деяких випадках конституційні норми про права людини загалом і права дитини зокрема забезпечуються прийнятими на основі

Конституції законами, більшість з яких, по суті, є рецепцією міжнародно-правових документів, серед яких Конвенція про права дитини. Зокрема, Конституція Фінляндії від 11 червня 1999 року передбачає, що діти набувають громадянство Фінляндії за народженням на основі громадянства батьків у відповідності з більш детальними приписами закону (§ 5) [80].

Також, аналізуючи обов'язки дитини, доцільно проаналізувати нормативно-правові акти деяких зарубіжних країн. Так, відповідно до статті 14 Закону Республіки Білорусь “Про права дитини” від 19 листопада 1993 року, дитина зобов'язана дотримуватись законів держави, піклуватися про батьків, поважати права та інтереси інших громадян, традиції і культурні цінності білоруського народу, інших націй та народностей, оволодівати знаннями та готуватися до самостійної трудової діяльності, з обережністю ставитися до навколишнього природного середовища, усіх видів власності. У свою чергу, відповідний Закон Азербайджану “Про права дитини” від 19 травня 1998 року передбачає, що дитина зобов'язана дотримуватись правил поведінки в суспільстві, знати державні атрибути Азербайджанської Республіки, оволодівати знаннями, готувати себе для корисної діяльності, з повагою ставитися до батьків, до прав та інтересів інших громадян, берегти пам'ятки історії та культури, оберігати навколишнє середовище, виконувати інші обов'язки, які передбачені законодавством Азербайджанської Республіки (ст. 16). Також відповідно до Закону Республіки Казахстан “Про права дитини” від 8 серпня 2002 року кожна дитина зобов'язана дотримуватись Конституції та законодавства Республіки Казахстан, поважати права, свободи, честь та гідність інших осіб, державні символи Республіки, піклуватися про непрацездатних батьків, зберігати історичну та культурну спадщину, оберігати пам'ятки історії та культури, берегти природу й обережно ставитися до природних багатств (ст. 20). Крім того, згідно з Законом Республіки Саха “Про права дитини” від 1 липня 1994 року (ст. 21), встановлено, що дитина зобов'язана займатися самовихованням і самоосвітою, піклуватися про своє здоров'я, розвивати свої найкращі природні задатки, навчитися застосовувати їх в житті, оволодівати

знаннями, готуватися до самостійної трудової діяльності, керувати своїми вчинками і поведінкою в сім'ї, в колі друзів і в суспільстві та нести моральну відповідальність за них.

У Конституції України прямо не передбачені обов'язки саме дітей, однак, враховуючи деякі конституційні та положення інших нормативних актів, можна виокремити систему обов'язків дитини в Україні. Умовно їх можна розподілити на обов'язки, які безпосередньо стосуються дітей в Україні, та обов'язки, які впливають із системи обов'язків людини та громадянина. До першої групи обов'язків дитини варто віднести обов'язок батьків стосовно утримання дітей до їх повноліття. І, навпаки, повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків (ст. 51 Конституції України). Крім того, згідно із Сімейним кодексом України від 10 січня 2002 року передбачено обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дітей (ст. 150), обов'язок утримувати своїх неповнолітніх дітей (ст. 180) і непрацездатних повнолітніх дітей, які потребують матеріальної допомоги (ст. 198). Водночас конституційним обов'язком є піклування повнолітніх дітей про своїх непрацездатних батьків. Утримання непрацездатних батьків, якими визнаються інваліди 1 і 2 групи та пенсіонери, які потребують допомоги, є обов'язком їх повнолітніх дітей, які досягли 18-річного віку. Цей обов'язок здійснюється добровільно. При потребі кошти на утримання батьків стягуються в судовому порядку.

Конституційна вимога, закріплена у ст. 53 Конституції України передбачає обов'язковість повної загальної середньої освіти [79]. Цей обов'язок зумовлюється важливістю отримання знань у процесі формування та розвитку особи, значущістю освіти для підростаючого покоління. В Україні обов'язок дитини отримувати загальну середню освіту доповнюється обов'язком держави в забезпеченні: доступності й безоплатності дошкільної, повної загальної середньої та професійної освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвитку дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної освіти (ст. 53 Конституції України). Відповідно до Закону України "Про освіту" від 23 березня 1996 року, обов'язкова початкова освіта

має забезпечуватися відповідно до державних освітніх стандартів [145]. Відповідно до ч. 3 ст. 150 Сімейного кодексу України батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя. Однак в реалізації цього обов'язку постають деякі проблеми. Наприклад, у 2011 навчальному році в Україні працювало 19874 загальноосвітні навчальні заклади, у 2012 – 19672, а у 2013 – 19126, у яких навчалася 4293 тис. учнів. Порівняно з 2000/2001 навчальним роком мережа зазначених закладів скоротилася на 10,5 %, а кількість учнів на 36,5 % [198]. Запроваджено оптимізацію системи навчальних закладів, а, фактично, – їх закриття, потребують вирішення супутніх проблем. До таких потрібно віднести: вирішення питання щодо організації доставки школярів, створення належної матеріально-технічної бази, укомплектування шкіл професійними кадрами.

У свою чергу, для забезпечення виконання свого обов'язку батьки повинні сприяти тому, щоб дитина оволодівала знаннями, вміннями, практичними навичками, підвищувала загальнокультурний рівень; дотримувалася вимог статуту, правил внутрішнього розпорядку; обережно ставилася до державного, громадського і особистого майна; дотримувалася законодавства, моральних, етичних норм; брала посильну участь у різних видах трудової діяльності, що не заборонені чинним законодавством.

До другої групи обов'язків дитини в Україні можна віднести передбачений обов'язок, яким в Україні встановлено загальний обов'язок захищати Вітчизну, її незалежність та територіальну цілісність, тобто захищати Україну від збройної агресії, що є найважливішою функцією держави і справою честі всього народу України (ст. 65) [79]. Кожен громадянин чоловічої статі зобов'язаний пройти військову службу. Особливість цього обов'язку полягає у тому, що саме віковий критерій покладений в основу його реалізації. На військову службу не призиваються особи, які не досягли 18 років. Однак для реалізації обов'язку щодо захисту Вітчизни юнаки зобов'язані (в період від 16 до 18 років): своєчасно здійснити приписку до призовних дільниць (особи, яким

виповнилося 16 років); відвідати лікувально-профілактичні та лікувальні заклади згідно з рішенням комісії із приписки для допризовників; дотримуватись правил військового обліку; дотримуватись порядку проходження підготовки до військової служби.

Відповідно до ст. 66 Конституції України на кожного члена суспільства покладений обов'язок не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані збитки. Так, Закон України "Про охорону навколишнього середовища" від 25 червня 1991 року зобов'язує громадян раціонально використовувати природні ресурси, здійснювати заходи щодо запобігання псуванню, забрудненню, виснаженню природних ресурсів, негативному впливу на стан навколишнього середовища. Дбати про збереження культурної спадщини зобов'язує громадян також ст. 11 Основ законодавства України про культуру. Щодо обов'язку, який розглядається, варто зауважити, що принципових особливостей у його реалізації дітьми немає. Дитина здатна усвідомити зміст цього обов'язку у випадку належного навчання та виховання. Адже повага до культурної спадщини, традицій народної культури, сприяння охороні пам'яток історії та культури, навколишнього природного середовища – це система цінностей, які мають бути закладені кожній людині з дошкільного періоду.

Стаття 67 Конституції України передбачає, що кожен, хто отримує доходи від трудової, інтелектуальної і творчої діяльності, а також з інших джерел, повинен брати участь у формуванні державного та місцевих бюджетів шляхом сплати податків і зборів [79]. Обов'язок, що розглядається, може стосуватись дітей у виключних випадках, а саме: у разі працевлаштування; у разі зайняття підприємницькою діяльністю; отримання у власність майна (шляхом дарування чи спадкування); вчинення інших дій, які підпадають під норми. Платниками податків визнаються фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом

оподаткування (ст. 15 Податкового кодексу України від 2 грудня 2010 року). Платником податку може бути тільки особа, яка наділена податковою правосуб'єктністю. Зміст податкової правосуб'єктності визначається, виходячи з: 1) податкової правоздатності; 2) податкової дієздатності; 3) податкової деліктоздатності.

В Україні чинне податкове законодавство, не містить відповіді на питання, з якого віку настає податкова дієздатність фізичної особи в нашій країні. У Податковому кодексі України від 2 грудня 2010 року, визначаючи платника податку на доходи фізичних осіб, законодавець не висуває жодних вікових вимог щодо них (ст. 162) та прямо називає неповнолітніх платниками податків (наприклад, в п. 179.4 ст. 179 Податкового кодексу України від 2 грудня 2010 року). Фізична особа стає фактично податкодієздатною з моменту, коли вона набуває здатності отримувати майно або доходи. Це відбувається, в першу чергу, тоді, коли особа вступає в трудові чи цивільні правовідносини. Тобто платник податку – це особа, наділена повною або частковою правосуб'єктністю.

Конституційна норма також передбачає неухильне дотримання Конституції і законів України, непосягання на права та свободи, честь і гідність інших людей. Даний обов'язок впливає зі ст. 68 Конституції України і носить загальний характер. Зміст цього обов'язку повною мірою розповсюджується на всіх осіб, які перебувають на території України, в тому числі і на дітей. Цей обов'язок тісно пов'язаний із поняттям юридичної відповідальності.

Отже, підсумовуючи, необхідно зазначити, що держава намагається максимально забезпечити права дитини, що знаходить своє відображення у нормах Конституції України. Держава охороняє дитинство і материнство і вживає законодавчих, адміністративних та інших заходів щодо забезпечення реалізації прав дитини. І все ж таки в Україні існує проблема дитинства. Насамперед тому, що законодавство України про охорону дитинства має декларативний характер і відсутній чіткий механізм забезпечення реалізації та контролю за виконанням норм законодавства про права дитини.

2.4. Гарантії конституційно-правового статусу дитини в Україні

Ефективність та дієвість конституційно-правового статусу дитини цілком залежить від законодавчо закріплених гарантій реалізації цього статусу. Саме гарантії, які будуть нами розглядатися, дають можливість забезпечити фактичне втілення конституційно-правового статусу дитини в Україні і, насамперед, прав, свобод та обов'язків дитини.

Можна з упевненістю стверджувати те, що поняття “гарантія” має широке коло застосування в різних сферах людської діяльності: в побуті, у професійній сфері, в окремих галузях знань тощо. Усе це багатоманіття тлумачення цього терміну повною мірою позначається на розмаїтті його існування в юридичній науці, яка далеко не завжди оперує цим поняттям у суто юридичному його значенні. Отож, в межах цього підрозділу дисертаційного дослідження і буде здійснено розгляд змісту та детальний аналіз гарантій конституційно-правового статусу дитини.

Будь-яке право може бути реалізоване тільки в тому випадку, коли йому відповідає обов'язок держави, юридичної чи фізичної особи, загалом інституту чи інституції, які здатні його забезпечити. Гарантії потрібні не самі по собі, а для можливого повного втілення в життя прав та свобод. А тому, щонайперше, зазначимо, що тлумачний словник Даля В.І. визначає слово “гарантія” (франц. *garantie*, від *garantir* – забезпечувати, охороняти) як “ручительство, забезпечення, запевнення” [23, с. 283]. Саме тому при дослідженні питання гарантій необхідно розглянути всю сукупність засобів, способів та умов, передбачених нормативно-правовими актами для створення високого рівня забезпеченості конституційно-правового статусу дитини.

В юридичній літературі правові гарантії визначають як встановлені законом засоби безпосереднього забезпечення, використання, додержання, виконання і правильного застосування, тобто реалізації норм права [126, с. 372]. У свою чергу, конституційні гарантії визначають як вид правових гарантій, що є механізмом забезпечення дотримання, виконання, використання і

застосування конституційних та інших норм права органами державної влади, місцевого самоврядування, їхніми посадовими особами, іншими фізичними і юридичними особами, які мають найвищу юридичну силу, є основою правових гарантій [200, с. 555]. У зв'язку з цим, закономірно, що Конституція України з огляду на міжнародний досвід, проголосила Україну демократичною, правовою, соціальною державою, закріпила принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу й судову, а також обумовила систему гарантій. До системи таких гарантій належить діяльність спеціальних державних органів, наприклад, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, Конституційного Суду України, прокуратури, органів внутрішніх справ тощо. Конституція гарантує кожному судовий захист його прав та свобод шляхом оскарження рішень і дій (бездіяльності) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, посадових осіб. Таким чином, конституційні гарантії – це правові засоби реалізації і захисту громадянами, у тому числі і дитиною, своїх прав та свобод.

При цьому Заворотченко Т.М. зазначає, що поняття гарантій прав та свобод людини і громадянина відрізняється від поняття конституційно-правових гарантій тим, що останні встановлюються Основним Законом держави та іншими законодавчими актами. Як зазначає науковець, конституційно-правові гарантії за своїм характером є юридичними нормами, які дають можливість реалізувати права та свободи людини і громадянина в житті. За своєю суттю конституційно-правові гарантії прав та свобод людини і громадянина – це умови, що зобов'язана створити держава для реалізації конституційних прав та свобод своїм громадянам. Роль і значення конституційно-правових гарантій прав та свобод особи визначаються тим, що вони є сукупністю різних факторів в економічній, політико-правовій, культурній та інших сферах життя суспільства, які створюють максимум можливих на цьому етапі розвитку суспільства і держави умов та передумов для реальної можливості здійснення прав та свобод особи [36, с. 95].

Конституційно-правовий статус особи значною мірою залежить від рівня забезпеченості її прав та свобод, тому що виключно наявність гарантій дозволяє вважати ті чи інші права чинними, включаючи їх до статусу людини і громадянина. Розглядаючи питання гарантій конституційно-правового статусу дитини, варто звернути увагу на те, як слушно з цього приводу зазначає Абрамов В.І., що "...гарантії – це прийняті державою на себе зобов'язання створювати необхідні умови й надавати відповідні засоби, що забезпечують фактичну реалізацію й всебічну охорону прав та свобод всіх і кожного (економічні, політичні, ідеологічні й правові гарантії)". Саме тому, з точки зору Абрамова В.І., гарантії, поряд з охороною й захистом, також є одним із способів забезпечення суб'єктивних прав [1, с. 23]. Таким чином, інститут гарантій є обов'язковим елементом загального конституційно-правового статусу дитини, а також людини в цілому за умови розбудови демократичної правової держави. Так, Марцеляк О.В., визначаючи основні та додаткові елементи конституційно-правового статусу Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, до основних відносить інститут гарантій [109, с. 86]. Тодика Ю.М. визначає такі елементи статусу людини як громадянство, правосуб'єктність, основні права, свободи, законні інтереси і обов'язки, правові принципи та гарантії правового статусу і юридичну відповідальність [66, с. 119]. Але при цьому він вважає, що до самого поняття гарантій конституційного статусу людини слід відносити як законодавчо визначені інститути й процедури захисту прав та свобод людини і громадянина та підтримання стабільних демократичних стосунків між державою та особою, так і загальні умови політичного, економічного, соціально-культурного та правового характеру, які узгоджують конституційні приписи з реальною практикою суспільних відносин [183, с. 14].

Отже, необхідно визнати, що гарантії як соціально-правові заходи матеріального, організаційного та іншого характеру всебічно відображають рівень економічного і політичного розвитку демократичності суспільства, суспільної та правової свідомості населення. А тому вважаємо, що гарантії

конституційно-правового статусу дитини в Україні – це сукупність формалізованих, взаємопов’язаних та послідовних, загальносоціальних та спеціально-правових, міжнародних та вітчизняних засобів, умов та способів, які призначені для забезпечення фактичного втілення конституційно-правового статусу дитини в суспільні відносини в Україні.

У юридичній літературі багато уваги приділяється класифікації гарантій прав та свобод особи. Це викликано тим, що гарантії пов’язують воєдино правове і фактичне положення людини в громадянському суспільстві і служать вираженням соціальної свободи та відповідальності громадян. Звідси і розподіл гарантій прав людини і громадянина з позиції системи, що включає різні критерії для класифікацій. У свою чергу, під системою гарантій, у більшості випадків, розуміють умови, засоби і способи, які забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод особи. Міхневич Л.В. вважає, що структурно система юридичних гарантій побудована за дворівневою схемою – міжнародного та внутрішньодержавного рівня, де міжнародно-правові гарантії виступають в комплексі глобальних і регіональних міжнародних конвенцій (рекомендацій) і забезпечуються діяльністю міждержавних об’єднань та їх органів. А тому, з точки зору автора, до міжнародного механізму гарантій прав дитини належать колективні заходи світового співтовариства економічного, політичного, ідеологічного, організаційного характеру, що забезпечують охорону і захист прав дитини. Ці заходи можуть включати, наприклад, формування міжнародно-правових стандартів у сфері захисту прав дитини, програми професійно-технічного навчання і підготовки, шляхи та методи культурного розвитку дитини. На думку Міхневич Л.В., зміст внутрішньодержавних гарантій вбачається у способах реалізації прав та свобод, їх захисті, що надається даною державою [114, с. 42–43]. Як наслідок, внутрішньодержавні гарантії являють собою систему соціально-економічних, політичних, моральних і правових засобів і умов, що забезпечують безпосередній захист прав дитини. Вони закріплюються насамперед в конституції країни або в актах, що мають конституційне значення.

З точки зору Колодія А.М. та Олійника А.Ю. до системи гарантій прав та свобод людини і громадянина включають передумови політичного, економічного, соціального, ідеологічного та правового характеру, що необхідні для їх реалізації, включаючи механізми їх охорони і захисту [49, с. 224].

Також необхідно зазначити, що практична реалізація конституційних прав та свобод, за переконанням окремих вчених, забезпечується двома категоріями гарантій: загальні гарантії та спеціальні гарантії. Загальні гарантії, за визначенням Фрицького О.Ф., охоплюють всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, спрямованих на практичне здійснення прав і свобод громадян, на усунення можливих причин і перешкод щодо їх неповного або неналежного здійснення, на захист прав від порушень. У свою чергу, до спеціальних гарантій відносять правові засоби і способи, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права і свободи громадян, усуваються порушення прав і свобод, поновлюються порушені права [184, с. 176]. Іншої точки зору з цього приводу дотримується Волинка К.Г., що розглядає гарантії як такі, що стосуються всіх або більшості прав і свобод, та такі, що стосуються окремих прав і свобод відповідно [18, с. 19]. Рабінович П.М. поділяє гарантії прав та свобод на загальносоціальні та спеціальні. До загальносоціальних належать: економічні, політичні, духовно-ідеологічні. Спеціальні – це встановлені державою юридичні норми, які спеціально спрямовані на забезпечення прав людини, а також практична діяльність із застосування цих норм та правозастосовуючі акти відповідних органів влади [156, с. 7–8]. На думку Вітрука М.В., гарантії прав та свобод людини включають: а) загальні гарантії – економічні, соціальні, духовні (до складу духовних входять ідеологічні гарантії); б) спеціальні – юридичні (вся система чинних правових норм); в) організаційна робота державних органів та громадських організацій [15, с. 38-40]. Сіренко В.Ф. в системі гарантій прав та свобод людини виділяє загальні (економічні, соціальні, політичні, ідеологічні) та спеціальні (юридичні) гарантії [164, с. 52–58]. Протилежної точки зору дотримуються Таранов А.П., Шукліна Н.Г., Тімченко І.А., які вважають, що

немає достатніх підстав для проведення класифікації гарантій на загальні та спеціальні – з тієї причини, що загальні гарантії, відображаючи ступінь розвитку економіки, характеризуючи політику, ідеологію та рівень діяльності органів, посадових осіб і організацій, належать до сфери факту, тоді як спеціальні – до сфери права. Адже до сфери факту належать і спеціальні, тобто юридичні гарантії, але тільки до сфери юридичного факту, за наявності якого можливе здійснення конкретного права громадянина або виконання обов'язків [60, с. 111–112].

Враховуючи вказане, вважаємо, що відповідні здобутки вчених-юристів стосовно системи конституційно-правових гарантій доцільно розглядати у розрізі загальносоціальних гарантій та спеціально-юридичних гарантій відповідного статусу дитини.

Специфіка гарантій конституційно-правового статусу дитини полягає в тому, що вони функціонують через систему різноманітних факторів, які об'єднуються категорією механізму забезпечення прав дитини. Залежно від сфер життєдіяльності суспільства вказані гарантії поділяються на політичні, економічні, соціальні, ідеологічні та юридичні гарантії. Отже, загальносоціальні гарантії конституційно-правового статусу дитини в Україні – це сукупність формалізованих, взаємопов'язаних та послідовних засобів, умов та способів, що забезпечують фактичне втілення конституційно-правового статусу дитини в окремих сферах суспільного життя (політичній, економічній, соціальній, культурній та ін.). А спеціально-юридичні гарантії – це сукупність формалізованих, взаємопов'язаних та послідовних засобів, умов та способів, що забезпечують фактичне втілення конституційно-правового статусу дитини у сфері права та інших сферах суспільного життя, які регулюються та охороняються правом. Спеціально-юридичні гарантії стосовно їх дії у просторі, суттєво відрізняються від загальносоціальних. На відміну від останніх, які поширюються на політичні, економічні, соціальні та культурні права дітей, дія спеціально-юридичних гарантій розповсюджується однаковою мірою на всі, без винятку, права, свободи та обов'язки. Проте не слід говорити про

спеціально-юридичні гарантії як про домінантні. Адже лише у комплексному застосуванні двох категорій гарантій (загальносоціальних, спеціально-юридичних) досягається ефективний захист прав, свобод та обов'язків дитини в Україні.

Як зазначає Волинка К.Г., “гарантування прав та свобод особи не може бути достатньо ефективним за відсутності належних економічних, соціальних, політичних, культурних та інших умов, які визначають дієвість суто юридичного забезпечення прав та свобод особи. Загальносоціальні умови як об'єктивні умови суспільної життєдіяльності виступають “матеріальною”, фактичною основою забезпечення прав та свобод особи. У своїй сукупності вони складають макросередовище існування, функціонування та розвитку інших елементів механізму забезпечення прав та свобод особи, обумовлюють можливість фактичного здійснення прав і свобод та відображають повноту задоволення опосередкованих ними інтересів і потреб” [17, с. 12].

Розглядаючи політичні гарантії, потрібно зазначити, що на сучасному етапі вони передбачають розвиток і вдосконалення демократичних підвалин суспільства, формування правової держави, поділ влади і їхнє співробітництво між собою, плюралізм думок та ідеологічне різноманіття, забезпечення багатопартійності, вільного розвитку громадських організацій і гласності, впровадження ідей парламентаризму тощо.

При цьому необхідно зауважити на тому, що незважаючи на відсутність явного прямого зв'язку між забезпеченням прав дитини й перерахованими вище позиціями, безсумнівно, що політика будь-якої держави безпосередньо позначається на всіх, без винятку, сферах суспільних відносин, у тому числі й на інституті захисту материнства і дитинства. При стабільній політичній системі підготовка зростаючого покоління, включаючи його політичну орієнтацію й виховання громадянських якостей, забезпечує порівняно гармонійну передачу від покоління до покоління основних політичних цінностей, освоєння яких дозволяє дітям і молоді сприймати існуючу політичну владу й політичну систему в цілому.

Загалом під політичними гарантіями розуміють відповідним чином орієнтовану політику держави, її спрямованість на формування умов із забезпечення належного рівня життя людини; стабільність політичних структур; належний рівень політичної культури в суспільстві [87, с. 101]. В свою чергу, Тацій В.Я., Погорілко В.Ф. та Тодика Ю.М. вказують, що політичні гарантії – це, відповідна політика держави, спрямована на створення умов, що забезпечують необхідний рівень розвитку людини в державі та суспільстві [63, с. 143]. Крім того, Рабінович П.М. до політичних гарантій відносить демократичний устрій суспільства; плюралістичну, відкриту політичну систему; наявність розгалуженої мережі громадських об'єднань, у тому числі різних осередків суспільства; демократичну виборчу систему та ін. [156, с. 8].

Враховуючи позиції науковців, розгляд конституційних політичних гарантій статусу дитини в Україні варто розпочати з Конституції України. Адже саме Конституція України у ст. 36 гарантує право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, можливість кожному для здійснення та захисту своїх прав та свобод брати участь у діяльності політичних партій і громадських організацій, включаючи профспілки. Ст. 40 Конституції України надає та гарантує можливість кожного безпосередньо звертатися, направляти індивідуально і колективно письмові звернення до державних органів, органів місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб. Дана гарантія є важливим засобом виявлення і виправлення порушень закону, допомоги щодо їх усунення і попередження, здійснення інших прав та свобод [79].

Крім того, конституційні політичні гарантії знаходять своє подальше втілення в життя через низку положень галузевого законодавства, яке сприяє здійсненню тієї чи іншої конституційної гарантії. Зокрема, основними актами, які деталізують та конкретизують питання створення і діяльності об'єднань громадян, визначають їх права, встановлюють порядок нагляду та контролю за їх діяльністю тощо, є Закони України “Про молодіжні та дитячі громадські організації” від 1 грудня 1998 року [141], “Про громадські об'єднання” від 22 березня 2012 року [131], “Про політичні партії в Україні” від 5 квітня 2001 року

[147]. Вказані Закони визначають порядок утворення та функціонування дитячих, молодіжних та інших громадських організацій, політичних партій, створення яких спрямоване на задоволення та захист своїх прав та свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству.

Також варто зазначити, що Закон України “Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 року, у ст. 9 передбачає можливість дитини звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, засобів масової інформації та їх посадових осіб із зауваженнями та пропозиціями стосовно їхньої діяльності, заявами та клопотаннями щодо реалізації своїх прав і законних інтересів та скаргами про їх порушення [146].

Узагальнюючи, зазначимо, що політичні гарантії конституційно-правового статусу дитини – це відповідна політика держави, яка спрямована на формування умов для реалізації прав, свобод та інтересів дитини, забезпечення належного рівня її життя та політичної культури в суспільстві.

Економічні гарантії статусу дитини утворюють достатньо важливу групу гарантій. Визначальним критерієм реального здійснення прав людини та громадянина, у тому числі і дитини, є наявність у них необхідних для цього матеріальних благ, які не тільки забезпечують фізичне існування та духовний розвиток людини, але й можливість вибору нею, у тих чи інших межах, певного варіанту поведінки. Значення цієї групи гарантій посилюється у зв’язку з необхідністю створення матеріальної основи життя суспільства. Саме матеріальні умови (житло, медичне забезпечення, соціальні виплати, освіта, працевлаштування тощо) значною мірою визначають якість та спосіб життя сучасної людини. У деяких випадках без цих гарантій значною мірою втрачають сенс багато інших прав, наприклад, політичних, особистих, культурних. З цього приводу Костицький В.В вірно зауважує про відсутність будь-якого сенсу у праві на недоторканність житла або таємниці телефонних розмов, якщо в людини немає ні свого житла, ні телефону [83, с. 17].

Серед науковців з приводу економічних та соціальних гарантій також відсутнє єдине розуміння, що пов'язано з діалектичним зв'язком цих груп гарантій. В одних випадках вчені-юристи об'єднують ці групи гарантій як взаємодоповнюючі. Зокрема, Кравченко В.В. об'єднує економічні і соціальні гарантії в одну групу. Соціально-економічні гарантії передбачають наявність відповідного середовища і матеріальної основи, які б забезпечили реалізацію прав, свобод та обов'язків, наприклад, соціальної стабільності, динамічної економіки, відповідних виробничих потужностей, належної інфраструктури [86, с. 101].

В інших випадках вчені виокремлюють окремі групи соціальних та економічних гарантій. Наприклад, Погорілко В.Ф. розглядає економічні гарантії прав та свобод громадян України як: спосіб виробництва; економічну свободу громадян та їхніх об'єднань у виборі форм власності та здійсненні підприємницької діяльності; економічний лад суспільства, який має забезпечувати неухильне зростання продуктивних сил на основі визнання й захисту різних форм власності на засоби виробництва; соціально-орієнтовану ринкову економіку [62, с. 221]. У свою чергу, Кушніренко О.Г. і Слінько Т.М. під економічними гарантіями прав та свобод розуміють: економічний лад суспільства, який має забезпечувати неухильне зростання і розвиток різних форм власності на засоби виробництва; спосіб виробництва; економічну свободу громадян та їх об'єднань у виборі форм здійснення підприємницької діяльності; соціально орієнтовану ринкову економіку та ін. [98, с. 117]. Тодика Ю.М. і Тацій В.Я. до економічних та соціальних гарантій відносять матеріальні умови і соціальне середовище, що забезпечують вільне використання людиною прав та свобод [63, с. 144].

Зважаючи на вказані підходи, вважаємо слушною позицію вчених, які розділяють ці гарантії на дві самостійні групи та зазначимо, що становлення інституту соціальних гарантій прав та свобод зумовлюється звичаями, національними традиціями, особливостями взаємовідносин між державою та її громадянами. У свою чергу, гарантії прав дитини, які стосуються групи

економічних передумов визначаються, по-перше, закріпленням та охороною приватної власності, що має безпосередній стосунок до інституту спадкування та, по-друге, свободою приватного підприємництва, яке відповідно до закону може здійснювати неповнолітня особа.

Як уже зазначалося, конституційними гарантіями права власності дитини є положення ст. 41 Конституції України, згідно з якими ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Конфіскація майна може бути застосована тільки за рішенням суду у випадках, обсязі й порядку, встановленому законом. При цьому кожна дитина має право на одержання в установленому законом порядку в спадщину майна і грошових коштів батьків чи одного з них у разі їх смерті або визнання їх за рішенням суду померлими незалежно від місця проживання (ст. 17 Закону України “Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 року). Примусове відчуження об’єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановленому законом, та за умови попереднього й повного відшкодування їхньої вартості.

У свою чергу, до гарантій непорушності права приватної власності (в т.ч. права на житло) можна віднести: а) кримінально-правові. Так, Кримінальний кодекс України передбачає кримінальну відповідальність за ряд суспільно небезпечних діянь, що посягають на власність (крадіжка – ст. 185, грабіж – ст. 186, розбій – ст. 187, вимагання – ст. 189, шахрайство – ст. 190 та ін.) [35]; б) цивільно-процесуальні, адже Цивільним процесуальним кодексом визначено порядок захисту людиною свого права на власність (порядок пред’явлення позову, провадження у справі, забезпечення позову, судового розгляду, виконання рішення суду тощо) [189].

Конституція України гарантує, що кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42). Діти, які досягли 16-річного віку, мають право займатися підприємницькою діяльністю, можуть бути членами колективного сільськогосподарського підприємства та членами селянського

(фермерського) господарства в порядку, встановленому законом. Отже, суб'єктами підприємницької діяльності, виходячи зі змісту ст. 42 Основного Закону, можуть бути особи, що не обмежені законом у правоздатності або дієздатності, безпосередньо або через створені ними юридичні особи. При цьому особа може займатися підприємницькою діяльністю з 14 років за згоди батьків (ст. 22 Закону України “Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 року).

Соціальні гарантії прямо залежать від попередніх – політичних та економічних. Відповідно до ст. 1 Конституції, Україна є соціальною державою. На думку Кутафін О.Е., основне завдання соціальної держави – “... досягнення такого суспільного прогресу, що ґрунтується на закріплених правом принципах соціальної рівності, загальної солідарності та взаємній відповідальності. Соціальна держава покликана допомагати слабким, впливати на розподіл економічних благ виходячи із принципу справедливості, щоб забезпечити кожному гідне існування”. Саме тому соціальні гарантії – це матеріальні і юридичні засоби, які забезпечують реалізацію соціальних прав членів суспільства: права на працю, відпочинок, житло, безоплатну освіту і безоплатну медичну допомогу, на матеріальне забезпечення в старості та у випадку непрацездатності тощо. Матеріальною основою більшості видів соціальних гарантій виступають фонди держави і підприємств – частина національного фонду, яка направляється на соціальне забезпечення і на задоволення на безоплатній або пільговій основі соціально-пріоритетних потреб членів суспільства [125, с. 57].

Відповідно до положень Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року (ст. 25), до основних міжнародних стандартів соціального призначення держав можна віднести: 1) кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний огляд і необхідне соціальне обслуговування, які необхідні для підтримання здоров'я і добробуту її самої і її сім'ї та право на забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування,

з незалежних від неї причин; 2) материнство і дитинство дають право на особливе піклування та допомогу. Усі діти, які народилися в шлюбі чи поза шлюбом, повинні користуватись однаковим соціальним захистом [128, с. 11].

У складних умовах соціально-економічних перетворень в Україні, які відбуваються зі здобуттям незалежності нашою країною, однією з найбільш вразливих груп населення стали діти. Важливу роль у досягненні необхідних умов нормального розвитку дітей відіграє вдосконалення і розвиток українського законодавства з метою найкращого забезпечення інтересів і прав дитини, особливої уваги до дитини, яка перебуває у важких життєвих обставинах. Саме тому з метою створення належних матеріальних умов для виховання дітей у сім'ях держава надає батькам або особам, які їх замінюють, соціальну допомогу, передбачену Законом України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" від 21 листопада 1992 року [132] та іншими законами України.

Особливості сучасного становища дітей в Україні потребують послідовної реалізації державної політики із забезпечення достатнього життєвого рівня, який є необхідним для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку кожної дитини; зі збереження і розширення дошкільного виховання і шкільної освіти, із забезпечення здоров'я матері і дитини шляхом стабільного бюджетного фінансування і координації зусиль державних і недержавних організацій.

Отже, з нашої точки зору, соціальні гарантії – це основні умови, способи і засоби соціального характеру в державі, які спрямовані на створення відповідного середовища, у якому зростає дитина, соціальну стабільність у суспільстві, достатній життєвий рівень, сімейне виховання, широку систему закладів охорони здоров'я, систему закладів освіти.

Ідеологічні гарантії статусу дитини передбачають, перш за все, створення в суспільстві високого рівня правової культури, заснованого на повазі до закону, на внутрішній згоді особи з нормативними приписами. До них належать розвиток правосвідомості, широка пропаганда й поширення серед дітей (починаючи вже з дошкільних закладів) правових знань, формування звички,

внутрішньої потреби дотримуватися закону, навичок і вміння використовувати правові норми в повсякденному житті.

Ми вважаємо, що виховання у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості і виключають приниження честі та гідності дитини. При цьому завданням держави має бути створення належних умов, які б передбачали захист дитини від: усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють; втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин; залучення до екстремістських релігійних психокультових угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо.

Особливе місце в системі ідеологічних гарантій статусу дитини належить органам опіки і піклування, службам у справах неповнолітніх, центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді тощо. Саме на ці органи покладаються повноваження щодо надання дитині та особам, які піклуються про неї, необхідної допомоги у запобіганні та виявленні випадків жорстокого поводження з дитиною, передачі інформації про ці випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства. Законодавством передбачено можливість дитині особисто звернутися до органу опіки та піклування, служби у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, інших уповноважених органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів.

Важливе місце в системі гарантій конституційно-правового статусу дитини займають спеціально-юридичні гарантії. Нормативно-правові засоби забезпечення прав і свобод особи (юридичні гарантії) безпосередньо створюють належні юридичні можливості для ефективного здійснення, охорони і захисту

прав та свобод особи. Головне їх призначення полягає в наданні всім і кожному рівних правових можливостей для набуття, реалізації, охорони і захисту прав та свобод, у створенні необхідних юридичних умов для перетворення закріплених в нормативно-правових актах прав та свобод з потенційних можливостей в реальність [17, с. 11]. Відмінність юридичних гарантій від інших видів полягає у тому, що якщо політичні, економічні, соціальні чи ідеологічні гарантії є передумовою реалізації прав, свобод та обов'язків дитини, то юридичні гарантії спрямовані на їх безпосереднє здійснення та охорону від протиправних посягань і порушень.

Крім того, Погорілко В.Ф. зазначає, що юридичні гарантії – це надання державою формальної (юридичної) загальнообов'язковості тим умовам, які необхідні для того, щоб кожна людина могла скористатися своїми конституційними правами та свободами. Юридичні гарантії встановлюються державою в Конституції, нормах поточного законодавства. Їх метою є реальне забезпечення правовими засобами максимального здійснення, охорони й захисту прав та свобод громадян [62, с. 222]. У свою чергу, Мамонов В.В. під юридичними гарантіями розуміє закріплені правовими нормами права та свободи громадян, а також способи їх захисту. Юридичні гарантії фіксуються в правових актах, які видаються уповноваженими органами, на першому місці серед яких є Конституція [104, с. 65].

Малеїн М.С. вважає, що юридичні гарантії – це норми права, які передбачають у своїй сукупності правовий механізм, покликаний сприяти реалізації законів. Якісна характеристика юридичних гарантій передбачає оцінку всієї чинної системи права загалом, з точки зору повноти охоплення правовим інструментарієм усіх найбільш важливих взаємовідносин державних органів та громадян, а також громадян між собою [103, с. 43]. На думку Уманського Я.Н., Міцкевича А.В., особливістю юридичних гарантій прав та свобод особи є те, що функції, які вони виконують, охоплюють всі стадії здійснення законних прав та свобод громадян, а не тільки охорону і захист прав та свобод [180, с. 17; 113, с. 16].

Таким чином, функціональне призначення юридичних гарантій вбачається в тому, що вони покликані забезпечити при здійсненні законних прав та свобод особи їх реалізацію, охорону та захист. У загальному значенні спеціальні юридичні гарантії конституційно-правового статусу дитини – це сукупність встановлених законом способів і засобів, спрямованих на попередження, усунення й припинення правопорушень, охорону і захист прав та свобод дитини, які включають:

- вичерпне й ефективне регулювання правовими засобами правовідносин, пов’язаних з реалізацією прав дитини в дійсності;

- поліпшення якості законодавчої та в цілому нормативно-правової бази в даній сфері правового регулювання, її удосконалення;

- ретельну розробку процесуальних норм при розгляді кримінальних, цивільних та інших справ, прямо або побічно дотичних до прав і інтересів дитини;

- встановлення заходів відповідальності (юридичних санкцій) за порушення прав дитини, а в ряді випадків – більш суворих порівняно із зазіханнями на аналогічні права дорослих суб’єктів (наприклад, на життя й здоров’я, особисту недоторканність дітей);

- чітку й ефективну діяльність правоохоронних органів (суду, прокуратури, поліції, спеціальних інспекцій) та інших фізичних і юридичних осіб (органів опіки й піклування, освітніх установ, установ культури й ін.), спрямовану на попередження й припинення злочинів і інших правопорушень стосовно дітей;

- притягнення винних до відповідальності та їхнє покарання;

- контрольно-наглядову діяльність спеціальних органів (суду, прокуратури, слідчих органів); контролю державних органів за підвідомчими підрозділами; удосконалення юридичної служби державних, приватних та інших установ і організацій.

Враховуючи вказане вище, з нашої точки зору, постає потреба у зміцненні конституційно-правового статусу дитини. А тому вважаємо за необхідне запропонувати:

- розширити правову базу, яка регламентує можливості самостійного захисту своїх прав дитиною відповідно до рівня її вікового розвитку, що сприятиме забезпеченню фактичної можливості щодо втілення принципу рівноправності дитини у відносинах з іншими суб'єктами права;

- необхідна розробка механізму захисту своїх прав дитиною відповідно до її вікових можливостей з урахуванням аналізу певного історичного досвіду та сучасних реалій з метою його впровадження в культурно-освітню, дозвільну сфери життя дітей. Зокрема, наприклад, впродовж 60–70-х років XX століття у країні під егідою ЦК ВЛКСМ був розгорнутий рух юних друзів міліції. Очевидно, цьому сприяло правильне розуміння цілей і завдань цих формувань і вміле керівництво ними з боку співробітників органів внутрішніх справ.

Підбиваючи певні підсумки розгляду проблеми гарантованості і реального забезпечення прав дитини в сучасний період в Україні, хотілося б зазначити, що основний акцент варто зробити на відсутності реально працюючого механізму захисту, а не на відсутності правових положень. Нерозробленість механізму забезпечення й реалізації вже існуючих, у тому числі конституційно визначених, прав і свобод дитини є першочерговою проблемою, що вимагає негайного вирішення. Правозастосовна практика сфери суспільних відносин, що нами досліджується, на сучасному етапі являє собою найбільш складний, відірваний від правових гарантій інститут. Крім того, бюрократичний підхід до питань чинної забезпеченості прав дитини відповідно до міжнародних і національних правових стандартів породжує “тупикові” ситуації навіть тоді, коли необхідна й цілком достатня юридично грамотна реалізація вимог уже існуючої правової бази. Наведені негативні тенденції становища дитини в Україні потребують розробки кардинальних заходів по забезпеченню потреб, інтересів і прав дитини. Одним з найбільш важливих видів таких заходів є законодавче забезпечення охорони інтересів та прав

дитини. Ці заходи повинні поєднуватися з великою організаційною роботою щодо підвищення життєвого рівня кожної родини, зниження смертності серед дітей, збереження генофонду України, соціально-економічного і медичного забезпечення процесу розширеного відтворення населення, надання кожній дитині належного харчування, одягу, виховання і освіти. На наш погляд, саме законодавче закріплення прав та інтересів дитини є першим кроком у позитивних змінах політики України зі збереження і виховання майбутніх поколінь українського народу.

Висновки до розділу 2

Дослідження методології, поняття, правосуб'єктності, принципів, прав, свобод та обов'язків, гарантій конституційно-правового статусу дитини в Україні дає підстави сформулювати ряд висновків, пропозицій та рекомендацій.

1. Методологічною основою дослідження є сучасний методологічний інструментарій та концептуальні підходи до конституційно-правового статусу дитини, вироблені сучасною юридичною наукою. Саме тому проблема конституційно-правового статусу дитини досліджувалася на основі таких філософських методів як діалектичний, антропоцентричний, аксіологічний, герменевтичний; загальнонаукових методів, зокрема: системного, синергетичного, формально-логічного та історичного; спеціально-наукових методів, таких як порівняльно-правовий, функціонально-правовий, структурно-функціональний, формально-юридичний. Таким чином, зазначене свідчить про те, що проблема дослідження предмета цієї дисертаційної роботи виходить поза межі науки конституційного права і потребує використання міждисциплінарного підходу, який надасть можливість забезпечити процес взаємного доповнення методологією інших галузевих юридичних наук.

2. Під конституційно-правовим статусом дитини необхідно розуміти юридично закріплене становище дитини в суспільстві та державі, яке регулюється та охороняється системою норм і принципів права, що викладаються в Конституції України, міжнародних та інших конституційно-правових актах і складається із правосуб'єктності, принципів, прав, свобод та обов'язків, а також гарантій їх реалізації.

3. До елементів конституційно-правового статусу дитини можна віднести: 1) правосуб'єктність; 2) принципи; 3) права, свободи та обов'язки; 4) гарантії їх реалізації. Громадянство виступає основою для формування правового статусу людини, а не є самотійним його елементом, а тому воно не належить і до елементів конституційно-правового статусу дитини. Враховуючи те, що за певних обставин дитина може уникнути будь-якої відповідальності за свої

вчинки, вона також не може розглядатися як елемент конституційно-правового статусу дитини.

4. Правосуб'єктність дитини як елемент конституційно-правового статусу знаходиться у взаємозв'язку з іншими елементами статусу і, у першу чергу, з конституційними правами, свободами та обов'язками в частині їх виникнення, існування та реалізації і безпосередньо пов'язана з віковою ознакою. Адже національне законодавство визначає різні категорії дітей: неповнолітні, малолітні, підлітки, новонароджені тощо. З нашої точки зору, поняття “дитина” повністю охоплює вказані категорії.

5. Принципи конституційно-правового статусу дитини є важливим елементом зазначеного статусу дитини, адже вони зумовлюються рівнем розвитку держави, а тому формують віддзеркалюючий погляд суспільства на систему прав дитини, межі право- та дієздатності, гарантії статусу та форми його захисту. Принципами конституційно-правового статусу дитини в Україні є загальні, формально-визначені, нормативні, свідомо-вольові правила поведінки, які встановлюються Конституцією та законами України і визначають зміст та соціальне призначення правового положення дитини. З нашої точки зору, принципи конституційно-правового статусу дитини можна розподілити на загальні та спеціальні.

6. Загальні принципи впливають із відповідного статусу особи та стосуються дітей, як і всіх інших суспільних груп, а спеціальні принципи стосуються виключно дітей як окремої суспільної верстви. До першої групи належать принципи: невідчужуваності та непорушності основних природних прав і свобод та належність їх від народження; рівності осіб та їх рівноправності; природного характеру прав і свобод; закріплення в національному законодавстві прав і свобод, встановлених нормами міжнародного права; єдності прав і обов'язків; невичерпності прав і свобод; гарантованості прав та свобод. У свою чергу, до другої групи належать принципи, які безпосередньо визначають конституційно-правовий статус дитини. Зокрема, відзначаючи важливе практичне значення, ми вважаємо, що

до таких принципів можна віднести: найкраще забезпечення інтересів дитини; загальнодоступності основних прав і свобод дитини; додержання дітьми Конституції та законів України, виконання інших обов'язків, передбачених законом; надання дитині права притулку; рівної відповідальності обох батьків і законних опікунів за виховання дитини.

7. Права та свободи дитини – це системоутворюючий елемент, під яким необхідно розуміти сукупність громадянських (особистих), політичних, економічних, соціальних, культурних та інших можливостей, які забезпечують біологічне та соціальне існування, необхідне виховання, навчання та розвиток дитини з метою формування її належного фізичного та морального стану, що найбільш наочно характеризує якість конституційно-правового статусу дитини з урахуванням особливостей її розвитку до повноліття.

8. Права дитини доцільно поділити на природні та набуті. Такий розподіл обумовлюється тим, що дитина як суб'єкт права в силу вікових обмежень володіє частковою або неповною дієздатністю, що обмежує її правоздатність. Крім того, реалізація прав дитини в певних випадках потребує відповідних дій третіх осіб (батьків, опікунів, піклувальників), тобто для реалізації того чи іншого права дитині потрібно втручання третіх осіб. У цьому разі реалізація прав дитини може носити активний та пасивний характер.

9. Підтримуємо прихильників ембріональної концепції, згідно з якою право особи на життя є гідне охорони від моменту зачаття, адже життя і здоров'я дитини потребує додаткової уваги ще до моменту її народження з боку відповідних зацікавлених осіб, таких як батьки, медичний персонал тощо. Початком права на життя можна вважати 6-тижневий термін від моменту зачаття, коли в ембріона можна зняти енцефалограму мозку і визнати мінімальний рівень свідомості останнього. Як приклад зазначимо, що Конституція Словаччини від 1 вересня 1992 р. передбачає, що життя людини охороняється ще до її народження (ч. 1 ст. 15).

10. Достатньо суперечливою видається ініціатива деяких народних депутатів України врегулювати питання присвоєння власних імен дітям. Так,

згідно із законопроектом від 14 січня 2014 р. № 3881 “Про внесення змін до ст. 146 Сімейного кодексу України (щодо визначення імені дитини)” пропонується частину 2 ст. 146 викласти в такій редакції: “... 2. Дитині може бути дано не більше двох імен, якщо інше не випливає зі звичаю національної меншини, до якої належать мати і (або) батько. Ім’я дитини повинно відповідати її статі. Дитині не може бути дано ім’я, що складається з назв неживих предметів, вигаданих персонажів, географічних назв, флори та фауни, титулів, хвороб, утворене одночасним поєднанням букв, символів або (та) цифр, аббревіатур”.

11. Враховуючи те, що для зміни власного імені в Сімейному кодексі України від 10 січня 2002 р. не встановлено жодних вікових обмежень, при зміні прізвища дитини її думка враховується з 7 років, а при зміні імені по-батькові – з 14 років, вважаємо, що зазначені вікові межі потребують окремих наукових обговорень та коригування з метою встановлення певних закономірностей чи об’єктивних критеріїв. Крім того, обрання імені дитини повинно враховувати її інтереси, хоча це положення не знайшло свого відображення в законодавстві.

12. Аналіз права на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, яке закріплене у ст. 33 Конституції України, переконує, що однією з найбільш актуальних проблем, яка потребує негайного вирішення, є проблема вивезення за межі території України чи пересування в межах території країни дитини одним з батьків. Ця проблема постає за відсутності згоди одного з батьків на вказані вище дії, особливо в разі розлучення батьків дитини. До того ж, вважаємо, що встановлення відповідальності, в тому числі для іноземців, та спеціальних процедур з урахуванням інтересів дитини, суттєво зменшить кількість випадків неповернення дітей до місця їх проживання.

13. Для реалізації конституційного права дітей на працю, що передбачене ст. 43 Конституції України, та приведення його у відповідність до ст. 7 Конвенції Міжнародної організації праці № 138, до Кодексу законів про працю від 10 грудня 1971 р., є сенс внести відповідні доповнення до переліку видів легкої роботи, на яку можуть прийматися діти від 13 до 15 років. Сприяти

реалізації цього права може також квотування робочих місць, у тому числі й для неповнолітніх працівників, здійснюване підприємствами за певні пільги. Однак повна реалізація права на працю в умовах вільного ринку можлива лише в разі законодавчо встановлених преференцій. А для запровадження дієвого механізму системного контролю за використанням дитячої праці необхідне запровадження системи моніторингу застосування дитячої праці на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності.

14. Оскільки Конституція України передбачає право кожного на житло (ст. 47), необхідно при прийнятті нового Житлового кодексу України передбачити можливість позачергового отримання житла дітьми, позбавленими батьківського піклування, або особами з їх числа, які повернулися від піклувальника або інтернатного закладу і не мають можливості проживати разом з батьками, яких позбавили батьківських прав.

15. Конституція України ґрунтується на принципі єдності прав та обов'язків, у тому числі і дитини. Зазначене правило зафіксоване і у Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. (ст. 29), Конституціях: Литовської Республіки від 25 жовтня 1992 року (ч. 6 ст. 38); Ірландії від 29 грудня 1937 р. (ст. 42); ФРН від 23 травня 1949 р. (ст. 6); Фінляндії від 11 червня 1999 р. (§ 5); Законах: Республіки Білорусь “Про права дитини” від 19 листопада 1993 р. (ст. 14); Азербайджану “Про права дитини” від 19 травня 1998 р. (ст. 16); Республіки Казахстан “Про права дитини” від 8 серпня 2002 р. (ст. 20); Республіки Саха “Про права дитини” від 1 липня 1994 р. (ст. 21).

16. Гарантії конституційно-правового статусу дитини в Україні – це сукупність формалізованих, взаємопов'язаних та послідовних, загальносоціальних та спеціально-правових, міжнародних та вітчизняних засобів, умов та способів, які призначені для забезпечення фактичного втілення конституційно-правового статусу дитини в суспільні відносини в Україні.

17. Слід розрізняти загальносоціальні та спеціально-юридичні гарантії конституційно-правового статусу дитини в Україні. Загальносоціальні гарантії конституційно-правового статусу дитини в Україні – це сукупність

формалізованих, взаємопов'язаних та послідовних засобів, умов та способів, що забезпечують фактичне втілення конституційно-правового статусу дитини в окремих сферах суспільного життя (політичній, економічній, соціальній, культурній та ін.). А спеціально-юридичні гарантії – це сукупність формалізованих, взаємопов'язаних та послідовних засобів, умов та способів, що забезпечують фактичне втілення конституційно-правового статусу дитини у сфері права та інших сферах суспільного життя, які регулюються та охороняються правом. Спеціально-юридичні гарантії стосовно їх дії у просторі, суттєво відрізняються від загальносоціальних. На відміну від останніх, які поширюються на політичні, економічні, соціальні та культурні права дітей, дія спеціально-юридичних гарантії розповсюджується однаковою мірою на всі, без винятку, права, свободи та обов'язки.

18. Для вдосконалення гарантій конституційно-правового статусу дитини в Україні вважаємо за необхідне:

- розширити правову базу, яка регламентує можливості самостійного захисту своїх прав дитиною відповідно до рівня її вікового розвитку, що сприятиме забезпеченню фактичної можливості щодо втілення принципу рівноправності дитини у відносинах з іншими суб'єктами права;

- необхідна розробка механізму захисту своїх прав дитиною відповідно до її вікових можливостей з урахуванням аналізу певного історичного досвіду та сучасних реалій з метою його впровадження в культурно-освітню, дозвільну сфери життя дітей. Основний акцент варто зробити на відсутності реально працюючого механізму захисту, а не на відсутності правових положень. Нерозробленість механізму забезпечення й реалізації вже існуючих, у тому числі конституційно визначених, прав і свобод дитини є першочерговою проблемою, що вимагає негайного вирішення.

РОЗДІЛ 3

ЗАХИСТ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДИТИНИ В УКРАЇНІ

3.1 Правові форми захисту конституційно-правового статусу дитини в Україні

Захист конституційно-правового статусу дитини в Україні є однією з актуальних та складних суспільних та державно-правових проблем. Разом з тим, здійснюючи захист правового статусу дитини, його суб'єкти у недавньому минулому були змушені використовувати або найбільш абстрактні норми міжнародного права, або загальні норми національного права, що не відображали особливостей правового статусу дитини. У переважній більшості причиною цього була специфіка розвитку законодавства, яке стосувалося правового статусу дитини, оскільки донедавна цей статус розглядався винятково в контексті сімейних відносин, де він був частково охоплений правовим статусом батьків дитини.

Саме тому в основу сучасної політики України стосовно захисту конституційно-правового статусу дитини мають бути покладені гуманістичні принципи і вимоги міжнародних актів та аналогічні їм положення Конституції України й інших правових актах. Однак в Україні ще не створений механізм запровадження в життя держави й суспільства міжнародно-правових зобов'язань, передбачених Конвенцією про права дитини від 20 листопада 1989 року. Як наслідок, виявляється, що переважна більшість законів (закони України “Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 року, “Про попередження насильства в сім'ї” від 15 листопада 2001 року тощо), які спрямовані на захист конституційно-правового статусу дитини, переважно мають декларативний характер.

Розглядаючи поняття захисту, зазначимо, що це поняття відповідно до сучасного тлумачного словника української мови має одне з таких значень “заступництво, охорона, підтримка” [12, с. 339]. У свою чергу, з юридичної

точки зору, захист – це комплексна система заходів, які застосовуються для забезпечення вільної й належної реалізації суб'єктивних прав, що включає судовий захист, законодавчі, економічні, організаційно-технічні й інші засоби й заходи, а також самозахист громадянських прав. Разом з тим і охорона, і захист є способами забезпечення суб'єктивних прав [1, с. 23].

На нашу думку, на особливу увагу заслуговує підхід Мархгейм М.В. щодо визначення конституційної системи захисту прав та свобод людини і громадянина, яка розуміється автором як “цілісна конституційно зумовлена упорядкована сукупність взаємодіючих ланок правового механізму, діяльність якого спрямована на захист прав та свобод людини і громадянина від посягань і порушень, а також на досягнення в країні стану їх реальної захищеності” [107, с. 157]. Такий підхід обумовлений тим, що дозволяє домогтися основної мети – реального захисту всіх громадян. При цьому, з нашої точки зору, у дослідженнях, присвячених захисту прав та законних інтересів дітей, приділяється недостатньо уваги проблемам конституційно-правового захисту дитини як самостійного суб'єкта права. Аналіз існуючих точок зору дозволяє виділити різні підходи щодо вказаної проблеми. Так, Кузнецова О.В. визначає сутність конституційно-правового захисту сім'ї, материнства, батьківства і дитинства як сукупність правових норм, закріплених у Конституції, конституціях (статутах), законах суб'єктів федерації, міжнародно-правових актах, що регулюють і охороняють суспільні відносини, пов'язані із захистом сім'ї, материнства, батьківства і дитинства [96, с. 10]. Снежко О.А. розглядає конституційно-правовий захист сім'ї як сукупність відповідних дій (діяльності) компетентних органів, посадових осіб та самих громадян [169, с. 65]. Підхід Дегтярьової Л.Н. до розуміння конституційно-правового захисту неповнолітніх будується з “ювенальної” позиції. Автор виходить зі сформованих на цей час тенденцій розвитку ювенальної юстиції, яка є одним з елементів механізму конституційно-правового захисту дитини [24, с. 15–22].

На думку Головченка В.В., захист прав дітей слід розглядати як особливий самостійний інститут у системі правового захисту прав дитини, а

права і свободи дітей – як самостійний об’єкт правового захисту [19, с. 89]. У свою чергу, Кантемирова З.Е. виокремлює конституційно-правові засоби захисту прав дитини, під якими розуміє закріплені в Конституції й законодавстві форми діяльності, що застосовуються відповідними органами державної влади, органами місцевого самоврядування і їхніми посадовими особами у випадку, якщо є факт порушення прав дитини та існує необхідність відновлення порушеного права, тобто сукупність установлених законодавством юридичних інструментів, спрямованих на припинення порушень прав дитини і їхнє відновлення [41, с. 8].

Із зазначеного стає зрозумілим, що дослідники широко трактують захист конституційно-правового статусу дитини. Причиною цього є специфіка розвитку вітчизняного законодавства, присвяченого правовому статусу дитини, оскільки, як уже стверджувалося, дитина не розглядалася як самостійний суб’єкт права. Підсумовуючи, можна зробити висновок, що в наукових дослідженнях не наводиться чіткого визначення захисту конституційно-правового статусу дитини. Саме тому, з нашої точки зору, “захист” повинен охоплювати всі сфери життєдіяльності дитини: виховання, навчання, медичне обслуговування, трудову зайнятість, соціальне забезпечення, дозвілля тощо.

Враховуючи викладене, ми пропонуємо визначити захист конституційно-правового статусу дитини як комплексну та послідовну систему заходів нормативного та інституційного характеру, що застосовуються для забезпечення ефективної його реалізації, шляхом усунення усього того, що може негативно впливати на дитину, встановлення об’єктивної істини у справах про порушення статусу дитини, осіб, що їх скоїли, та виконання щодо них покарань.

Коментуючи зазначене визначення, важливо зазначити, що захист, на відміну від охорони, яка, насамперед, передбачає здійснення профілактичної діяльності, має місце у випадках порушення прав, свобод та обов’язків, статусу фізичних та юридичних осіб і передбачає встановлення об’єктивної істини, осіб, що скоїли порушення, та виконання щодо них покарань. Хоча слід

визнати, що дуже часто у вітчизняній юридичній науці охорона і захист ототожнюються. Ми ж ґрунтуємося на так званому широкому розумінні захисту, який охоплює, у тому числі, і охорону, що і буде продемонстровано у цьому та наступному підрозділі дисертаційного дослідження.

Враховуючи це, можна стверджувати, що захист конституційно-правового статусу дитини складається із двох взаємодоповнюючих складових: нормативної (правові норми й принципи) та інституційної (сукупність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадських організацій, утворених для захисту статусу дитини). Як наслідок, у своїй сукупності нормативна та інституційна складові захисту конституційно-правового статусу дитини містять такі елементи: по-перше, правові норми, що закріплюють статус і можливість його захисту, систематизовані в правові інститути різних галузей права та спеціальні юридичні процедури, що дозволяють фактично реалізовувати конституційно-правовий статус дитини або захистити його. По-друге, органи загальної компетенції, які в межах своїх повноважень ухвалюють рішення щодо будь-яких питань, у тому числі й з питань захисту статусу дитини (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи правосуддя) і спеціально уповноважені органи, чия діяльність безпосередньо спрямована на забезпечення державних гарантій захисту, відновлення порушених прав неповнолітніх осіб і профілактику їхньої девіантної поведінки (спеціалізовані підрозділи правоохоронних органів; комісії зі справ неповнолітніх і захисту їхніх прав тощо).

Основою нормативної складової захисту конституційно-правового статусу дитини виступає Конституція України, яка визначила коло прав та свобод людини і громадянина, у тому числі й дитини. Ст. 52 Конституції України закріплює важливий принцип рівності прав дітей, згідно з яким всі діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним, який також проголошений у ст. 2 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року. Разом з нормою ст. 24 Конституції

України про рівність конституційних прав та свобод громадян і їх рівність перед законом незалежно від будь-яких ознак наведені положення відповідають міжнародному стандарту, передбаченому Конвенцією про права дитини від 20 листопада 1989 року [79].

Оскільки у Конституції України не передбачено заходів щодо забезпечення захисту дитини від будь-яких форм дискримінації, як це регламентовано в п. 2 ст. 2 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, то такі заходи, з нашої точки зору, у зв'язку з неможливістю термінового їх викладення в Конституції України, треба запровадити в законі про правовий статус дитини, що буде сприяти посиленню захисту конституційно-правового статусу дитини в Україні.

Крім того, варто визнати, що в Основному Законі України відсутнє закріплення такого важливого принципу найкращого забезпечення інтересів дітей, який проголошено в п. 1 ст. 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, відповідно до якого в усіх діях щодо дітей першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами. Так, наприклад, п. 5 ст. 16 Конституції Киргизької Республіки від 27 червня 2010 року передбачає норму, згідно з якою “у Киргизькій Республіці діє принцип забезпечення найкращих інтересів дитини” [72]. Вважаємо, що Конституцію України, а саме статтю 52, треба доповнити частиною 4, виклавши її в такій редакції: “Пріоритетом державної політики є найкраще забезпечення інтересів дитини”.

Відсутність в українському законодавстві наведеного вище принципу призводить до того, що в нашій країні не враховується визнаний в усьому світі новий підхід до статусу дитини у суспільстві як до рівноправного члена, дорослого в майбутньому, який, проте, до досягнення повноліття залишається об'єктом піклування. Прикладом зазначеного є Конституція України, у якій закріплено положення щодо загальних засад захисту дитинства, але не йдеться безпосередньо про захист статусу дитини чи її окремих прав. Так, у ст. 51

передбачено, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. При цьому, міжнародні стандарти прав дитини, закріплені у ст.ст. 23 і 24 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року та ст. 10 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 року, які є обов'язковими для України внаслідок їх ратифікації, як і відповідні положення Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, вимагають захисту не дитинства, а саме прав та інтересів дитини. Враховуючи вказане вище, вважаємо, що зазначені пропозиції мають стати основою для розробки закону саме про права дитини, а не закону про захист дитинства, з метою виконання Україною своїх міжнародно-правових зобов'язань і дотримання міжнародних стандартів у сфері захисту прав дитини. Переконані, що зміст міжнародних стандартів у сфері прав дитини свідчить про необхідність доповнення і розширення конституційних положень за рахунок включення гарантій захисту дитини від будь-якої дискримінації і принципу найкращого забезпечення інтересів дітей.

У контексті дослідження нормативної складової захисту конституційно-правового статусу дитини варто згадати ст. 52 Конституції України, у якій закріплено заборону насильства над дитиною. Згадана стаття передбачає, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом. Але це положення відрізняється від міжнародного стандарту, сформульованого в ст. 19 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, і не враховує особливостей статусу дитини, визнаних у світі. У міжнародному стандарті передбачається вжиття всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка піклується про дитину. При цьому заходи із захисту передбачають розроблення соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині і особам, які піклуються про неї, а також інші форми запобігання, виявлення, повідомлення,

передачі на розгляд, розслідування, лікування та інші заходи у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною. Вважаємо, що для захисту дитини від насильства важливо визначити в законодавстві поняття насильства, його види або форми прояву (може мати фізичну та психічну форму; здійснюватися у вигляді образи або відсутності піклування, брутального поводження і експлуатації, включаючи сексуальні посягання). У цьому випадку суб'єктом насильства виступають не просто фізичні особи, а батьки, законні опікуни чи будь-які особи, які піклуються про дитину. В країні зростає кількість проявів жорстокого поводження в сім'ї. Зокрема, згідно зі Стратегічним планом діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини на 2013–2017 роки зокрема виділяється комплекс проблем, пов'язаних із насильством в сім'ї щодо дітей, що не може залишатися поза увагою суспільства та держави. В умовах недостатності механізмів виявлення випадків насильства в сім'ї масштаби цього ганебного явища залишаються латентними. Доречно зауважити, що в деяких сучасних конституціях особлива державна матеріальна чи нематеріальна турбота гарантується дітям-інвалідам; дітям, які залишились без батьківського піклування або постраждали від насильства (конституції Латвії, Ісландії, Ірландії, ФРН, Польщі та ін.) [61, 58, 59].

Отож, з нашої точки зору, Конституція України має бути доповнена відповідними положеннями, які б формалізували особливу турботу держави про дітей, що стали жертвами насилля в сім'ї. Зокрема, ч. 2 ст. 52 Конституції України доцільно змінити, виклавши її в такій редакції: “Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Кожному забезпечується право звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування щодо захисту дитини від жорстокого поводження та експлуатації”. Аргументуючи цю зміну, хотілося б наголосити на тому, що захист дитини від насильства з боку батьків та інших осіб, які піклуються про неї, є важливою складовою захисту статусу дитини, на чому, до речі, ґрунтуються міжнародні стандарти.

Вважаємо, що закріплений в Конституції України важливий міжнародний стандарт про те, що дитина, яка постійно позбавлена сімейного оточення або яка, з огляду на її інтереси, не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу держави (ч. 3, ст. 52), також є частиною нормативної складової захисту конституційно-правового статусу дитини. Цей стандарт, проголошений у п. 1 ст. 20 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, має велике значення для України, де набуло поширення соціальне сирітство. Станом на 1 січня 2013 в Україні загальна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебували на первинному обліку, становила 92865 осіб [124]. Переважну більшість сиріт складають діти, покинуті батьками, діти, батьки яких за рішенням суду позбавлені батьківських прав, перебувають на лікуванні або в установах виконання покарання. Конституційне закріплення зазначеного міжнародного стандарту дає можливість не тільки розробити відповідне законодавство, але і втілити в життя комплекс соціально-економічних заходів щодо забезпечення прав дітей-сиріт і дітей, які залишилися без нагляду, незважаючи на складну соціально-економічну ситуацію в Україні. До того ж, конституційне закріплення зазначеного міжнародного стандарту актуалізується з огляду на проведення Антитерористичної операції в Україні.

Продовжуючи розгляд захисту конституційно-правового статусу дитини, потрібно зупинитися на важливому міжнародному стандарті, який передбачає право дитини на освіту і який закріплений у ст.ст. 28, 29 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, а також проголошений у Загальній декларації прав дитини від 20 листопада 1959 року, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 року і в інших актах. Згаданий стандарт набув закріплення в ст. 53 Конституції України та деяких інших законодавчих актах. Але навіть щодо такого важливого права, яке в Україні здійснюється протягом багатьох років і щодо якого саме наша держава виступила в ООН ще в 1947 році з пропозицією про початок всесвітньої кампанії боротьби з неписьменністю, в українському законодавстві

є відхилення. Конституційні положення закріплюють тільки чотири аспекти цього права: обов'язковість повної загальної середньої освіти; безоплатність вищої освіти і здобування її на конкурсній основі в державних і комунальних навчальних закладах; забезпечення державою доступності і безоплатності всіх ступенів і видів освіти; гарантування представникам національних меншин права на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови. Закон України "Про освіту" від 23 травня 1991 року наводить основні принципи освіти і передбачає державні стандарти освіти [145]. Проте в українському законодавстві не враховано таких важливих складових права на освіту, які передбачені в ст. 28 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1959 року, наприклад, відсутні в українському законодавстві норми, які закріплюють зобов'язання держави вжити всіх необхідних заходів для забезпечення шкільної дисципліни методами, заснованими на повазі людської гідності дитини, та такими, які відповідають положенням Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року (п. 2 ст. 28). Також відсутні зобов'язання держави вживати заходів щодо сприяння регулярному відвіданню шкіл і зниженню кількості учнів, які залишили школу. Відсутність такої норми в українському законодавстві та відповідної діяльності органів освіти є однією з причин того, що значна частина випускників 9 класів одержує лише довідку про закінчення неповної середньої школи. Це саме стосується і зобов'язань щодо заохочення і розвитку міжнародного співробітництва з питань освіти (п. 3 ст. 28 Конвенції). Відсутнє у національному законодавстві і посилення на те, що освіта має бути спрямована на виховання поваги до прав людини і принципів Статуту ООН (п. 1 в ст. 29 Конвенції). Аналогічним чином Закон України "Про освіту" від 23 травня 1991 року не містить принципу врахування думки дитини, яким передбачено те, що "учні, студенти, працівники освіти можуть створювати у навчальних закладах первинні осередки громадських організацій, членами яких вони є".

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що деякі міжнародні стандарти, які спрямовані на захист правового статусу, знайшли своє

відображення у національних конституційних нормах, але ще значна частина з них, як і сам загальний принцип підходу до дитини як до рівного члена суспільства, не закріплений в українському законодавстві. На жаль, такий підхід притаманний і подальшому розвитку нормативного регулювання захисту статусу дитини в Україні. З одного боку, враховуються міжнародні стандарти, а з іншого, – чимало інтересів і прав дитини залишається поза увагою законодавців.

Попередньо зазначалося, що текст Конституції України містить обмежене коло правових норм, які безпосередньо стосуються статусу дитини. При цьому, конституційні норми мають на меті загальну, універсальну регламентацію статусу особи, в узагальненому вигляді виражають найбільш істотні риси її правового положення. У свою чергу, поняття конституційно-правового статусу включає норми не тільки Конституції, але й інших джерел конституційного права. Такий статус враховує родові ознаки суб'єкта, і тому йому не властива однотипність та уніфікація. Теоретично він складається з положень Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, норм Конституції України, галузевого законодавства, що його конкретизує. Саме тому варто говорити про особливий нормативний елемент захисту правового статусу, яким виступає юридична відповідальність. Зазначимо, що йдеться, передусім, про юридичну відповідальність, яка являє собою закріплену в нормах права соціальну відповідальність. Залежно від галузевої структури права розрізняють такі види юридичної відповідальності: конституційно-правова відповідальність, що настає за вчинення конституційних правопорушень (порушення конституційної заборони; вчинення дій, що суперечать загальним принципам і змісту Конституції), спрямована на припинення зловживання владою, проведення профілактики її діяльності; адміністративна відповідальність, що настає за вчинення адміністративних правопорушень (суб'єкти притягнення: 1) індивідуальні (суддя, посадова особа відповідних органів); 2) колегіальні шляхом голосування (адміністративні комісії та інспекції при виконавчих комітетах), щодо осіб, які не підпорядковані їм по службі; кримінальна

відповідальність, передбачену за вчинення кримінальних правопорушень, що зазначені в Кримінальному кодексі України від 5 квітня 2001 року, яка реалізується виключно в судовому порядку [91]; цивільна відповідальність, що настає за невиконання чи неналежне виконання цивільно-правових угод та накладається судом або адміністративними органами держави; дисциплінарна відповідальність, яка передбачена за вчинення трудового правопорушення: невиконання або неналежне виконання службових обов'язків, порушення правил внутрішнього розпорядку та накладається адміністрацією підприємств, установ, організацій; матеріальна відповідальність, що настає за вчинення майнового правопорушення, шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації робітниками та службовцями при виконанні ними своїх трудових обов'язків, та накладається адміністрацією підприємства [167, с. 476–479].

Вирізнивши основні види юридичної відповідальності, зазначимо, що захист від найбільш небезпечних порушень правового статусу дитини забезпечує Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року [91]. Питання захисту правового статусу дитини кримінальним законом, з огляду на його важливе теоретичне і практичне значення, активно досліджується в українській юридичній науці, що підкреслює його актуальність. Це пов'язано з тим, що процес формування системи кримінально-правового захисту статусу дитини триває, а сама система потребує удосконалення. Саме тому нами буде здійснено аналіз Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року порівняно з його деякими зарубіжними аналогами.

Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року містить як загальні норми, що захищають всіх громадян від жорстокого поводження, так і норми, безпосередньо спрямовані на захист життя, здоров'я та недоторканності дитини [91]. Загалом захист правового статусу дитини в Україні здійснюється такими кримінально-правовими засобами як диференціація та індивідуалізація кримінальної відповідальності покарання осіб, які не досягли повноліття, а також застосування більш суворих санкцій до осіб, які вчинили злочин проти дітей.

Як попередньо зазначалося, законодавство України встановлює правовий статус дитини як особи, яка не досягла повноліття; при цьому до досягнення чотирнадцятирічного віку дитину вважають малолітньою, а у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років – неповнолітньою (ст. 6 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року) [165]. У Кримінальному кодексі України від 5 квітня 2001 року встановлено: загальний вік, з якого особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності – 16 років (ч. 1, ст. 22), а за злочини, передбачені частиною 2 цієї ж статті, – з 14 років. Перелік злочинів, за вчинення яких кримінальній відповідальності підлягають особи віком від 14 років, є вичерпним і містить тільки умисні злочини. Як зазначалося, при обмеженні мінімального віку кримінальної відповідальності законодавець виходив із того, що з досягненням 14-річного віку особа повною мірою здатна розуміти й оцінювати свої вчинки і сприймати застосовувані до неї заходи. Юристи-правознавці підкреслюють, що “Кримінальний кодекс виключає можливість притягнення до кримінальної відповідальності, починаючи з 14 років, за злочини, вчинені з необережності, тому що відсутність життєвого досвіду і особливості розвитку мислення не дозволяють підліткам передбачити однакові з дорослими особами заходи перестороги. Разом з тим значно розширений перелік злочинів, відповідальність за вчинення яких може наставати з 14 років (наприклад, за диверсію, бандитизм, терористичний акт, захоплення заручників тощо)” [175, с. 5]. Загальна частина Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року містить низку норм, що забезпечують нормальний фізичний і психічний розвиток неповнолітніх: вчинення злочину неповнолітнім є обставиною, що пом’якшує кримінальне покарання (п. 3 ч. 1 ст. 66); до осіб, які вчинили злочин у віці до 18 років, не застосовується довічного позбавлення волі (ч. 2 ст. 64) [91].

В Особливій частині Кримінального кодексу від 5 квітня 2001 року є значна кількість норм про злочини, потерпілими від яких можуть бути виключно діти (чи окремі їх категорії), або ж караність яких посилюється при вчиненні їх щодо дітей [115, с. 222]. Зокрема, варто зазначити, що

кримінальний закон охороняє дитину і до народження: вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, обтяжує кримінальне покарання (п. 7 ч. 1 ст. 67); умисне вбивство жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, утворює кваліфікований склад злочину (п. 2 ч. 2 ст. 115); умисне тілесне ушкодження визнається тяжким, якщо воно спричинило переривання вагітності (ч. 1 ст. 121). Також посилена кримінальна відповідальність встановлена щодо посягань, спрямованих проти: 1) малолітніх (п. 2 ч. 2 ст. 115, ч. 1 ст. 135, ч. 2 ст. 136 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року); 2) новонароджених дітей (ст. 117, ст. 148 Кримінального Кодексу України від 5 квітня 2001 року); 3) неповнолітніх, які не досягли віку, з якого чинним законодавством дозволяється працевлаштування (ст. 150 Кримінального Кодексу України від 5 квітня 2001 року); 4) осіб, які не досягли 16-річного віку (ч. 1 ст. 156 Кримінального Кодексу України від 5 квітня 2001 року); 5) осіб, які не досягли 15-річного віку (ст. 167 Кримінального Кодексу України від 5 квітня 2001 року); 6) неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на утриманні батьків (ст. 164 Кримінального Кодексу України від 5 квітня 2001 року); 7) дітей, які не досягли статевої зрілості (ч. 1 ст. 155 Кримінального Кодексу України від 5 квітня 2001 року); 8) просто дітей (ч. 3 ст. 120, ч. 3 ст. 130, ч. 2 ст. 149, ч. 3 ст. 149, ч. 3 ст. 152, ч. 2 ст. 153, ч. 2 ст. 155, ч. 2 ст. 156, ст. 164, ст. 166, ст. 168 Кримінального Кодексу України від 5 квітня 2001 року) [91].

Ми вважаємо, що все це свідчить про суттєве посилення правового захисту дітей від різних видів посягань на їх права. Разом з тим Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року [91] потребує подальшого вдосконалення за напрямом виконання Україною вимог Конвенції про права дитини 1989 року [54] та більш ефективного захисту дітей від будь-яких злочинних посягань.

При цьому з метою порівняння норм права зарубіжних країн з національним кримінальним законодавством розглянемо зарубіжні кримінальні кодекси, що надасть можливість сформулювати деякі пропозиції, спрямовані на вдосконалення Кримінального кодексу України.

Зокрема, Кримінальний кодекс Іспанії від 24 листопада 1995 року містить розділ XII “Злочини проти сімейних відносин”, у якому зосереджені статті, які встановлюють відповідальність за укладання шлюбу особою, яка вже є одруженою (ст. 218); незаконне усиновлення, підміну однієї дитини іншою, у тому числі в медичних або соціально-медичних закладах (ст. 221). Крім того, згідно зі ст. 222 Кримінального кодексу Іспанії від 24 листопада 1995 року передбачається відповідальність осіб, які ухиляються від виконання своїх обов’язків щодо охорони та захисту дитини, передають її стороннім особам за плату, у тому числі, якщо це здійснено “з використанням органів опіки та інших установ, де проживають діти”, за що в якості додаткового виду покарання може бути визначено постійне або тимчасове закриття таких закладів (максимальний строк до 5 років). Тобто в Кримінальному кодексі Іспанії від 24 листопада 1995 року передбачена кримінальна відповідальність юридичних осіб у вигляді їх ліквідації або припинення діяльності (вітчизняне законодавство не передбачає інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб) [176].

Загалом аналіз Кримінального кодексу Іспанії від 24 листопада 1995 року дозволяє зробити висновок, що його санкції достатньо жорсткі. У ньому відсутній в якості виду покарання штраф, проте передбачено широкий спектр додаткових покарань, спрямованих на зниження соціального статусу винного і постійне або тимчасове обмеження його сімейних та інших прав стосовно неповнолітньої особи.

Кримінальний кодекс Франції від 22 липня 1992 року містить главу VII “Про посягання на неповнолітніх і на сім’ю”, у якій передбачена кримінальна відповідальність за: залишення (покидання) дитини у віці до 15 років (ст. 227-1); ухилення від сплати грошових коштів або внесків на користь неповнолітньої дитини (ст. 227-3 має назву “Про відмову від родини”); викрадення неповнолітнього або його незаконне утримання (ст. 227-5–227-11); дії, що являють небезпеку для здоров’я неповнолітньої дитини у віці до 15 років (ст. 227-15); ухилення батьків від встановлених законом обов’язків з виховання

дитини (ст. 227-17); пряме підбурювання неповнолітнього до вживання наркотичних засобів, алкогольних напоїв, жебрацтва, систематичного вчинення злочинів або проступків (ст.ст. 227-18–227-21); розбещення неповнолітнього і його використання в діях порнографічного характеру (ст.ст. 227-22–227-24); сексуальні посягання на особу неповнолітнього з боку повнолітньої особи (ст.ст. 227-25 - 227-28). Також варто наголосити на тому, що Кримінальний кодекс Франції від 22 липня 1992 року встановлює відповідальність за підбурювання до відмови від дитини і посередництво в цьому (ст. 227-12), за такі дії передбачені тюремне ув'язнення до 1 року і великий грошовий штраф [178]. Ця норма не міститься в Кримінальному кодексі України від 5 квітня 2001 року, хоча за таке діяння, безумовно, слід встановити кримінальну відповідальність і в Україні.

Санкції статей Кримінального кодексу Франції жорсткіші, ніж у Кримінальному кодексі України: встановлені більш тривалі терміни позбавлення волі; поряд з позбавленням волі завжди застосовується великий грошовий штраф; в якості додаткових покарань передбачені тимчасове позбавлення політичних, цивільних і сімейних прав, позбавлення водійських прав (що видається не надто виправданим, однак міцно входить в систему видів покарання у французькому законодавстві, в тому числі і за інші злочини); заборона залишати територію країни (тобто своєрідне обмеження свободи пересування). У Кримінальному кодексі Франції від 22 липня 1992 року за ряд злочинів, передбачених главою VII, до відповідальності можуть бути притягнуті юридичні особи, чого, як уже вказувалося, немає в українському кримінальному праві. У той же час, як і в українському Кримінальному кодексі, в Кримінальному кодексі Франції злочини проти неповнолітніх містяться в різних розділах кодексу.

У Кримінальному кодексі Федеративної Республіки Німеччина від 15 травня 1871 року злочинам, що розглядаються, присвячено розділ 12 “Злочинні діяння проти цивільного стану, шлюбу і сім’ї” та розділ 13 “Злочинні діяння проти статевого самовизначення”, у яких передбачається кримінальна

відповідальність за: підміну дитини (в тому числі шляхом подання неправдивих відомостей про “цивільний стан іншої особи”) – § 169, ухилення від обов’язків по утриманню особи, яка потребує утримання – § 170; порушення обов’язку піклування і виховання особи молодше 16 років – § 171; двошлюбність – § 172; співжиття між родичами; посібництво сексуальним діям малолітніх, які не досягли 16 років і 18 років (окрема норма) – § 173.

Як і в Кримінальному кодексі Іспанії від 24 листопада 1995 року, злочини проти неповнолітніх розміщені в різних розділах. Наприклад, § 176 “Сексуальні зловживання щодо дітей” – в розділі 13 “Злочинні діяння проти статевого самовизначення”; § 221 “Залишення в небезпеці” – в розділі 16 “Злочинні діяння проти життя” тощо). Загалом за одні і ті ж злочини Кримінальний кодекс Німеччина від 15 травня 1871 року та Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року передбачає співвідносні покарання: наприклад, підміна дитини – від 2 до 4 років, в Кримінальному кодексі України від 5 квітня 2001 року – до 5 років позбавлення волі; порушення обов’язку піклування та виховання – до 3 років, за Кримінальним кодексом України від 5 квітня 2001 року – до 2 років позбавлення волі. Проте майже у всіх випадках в якості альтернативного виду покарання фігурує грошовий штраф. Необхідно особливо підкреслити, що у Кримінальному кодексі Федеративної Республіки Німеччина від 15 травня 1871 року криміналізовано ряд діянь, відповідальність за які Кримінальним кодексом України від 5 квітня 2001 року не встановлена, і за їх вчинення передбачається позбавлення волі на строк до 3 років або грошовий штраф. Зокрема, це співжиття між родичами (причому співжиття з кровним родичем по низхідній лінії карається суворіше, ніж по висхідній); посібництво в сексуальних діях щодо малолітніх тощо [179]. Також звертає на себе увагу те, що дуже детально опрацьовані склади злочинів проти статевої недоторканності неповнолітніх. У країні, де офіційно дозволена проституція, за цим вгадується спроба суспільства і держави позбавитися від цього явища шляхом посиленого захисту від передчасного сексуального впливу на дітей. У тексті Кримінального кодексу Німеччини від 15 травня 1871 року часто зустрічаються поняття “діти”,

“дитина”, “малолітні”, “неповнолітні”, причому встановлені лише верхні вікові межі для кожного з них, що створює деяку складність в розумінні норм права (так, до 14 років особи визнаються дітьми, до 16 років – малолітніми (§ 180) і неповнолітніми (§ 182)) [179].

У Кримінальному кодексі Республіки Польща від 6 червня 1997 року злочинам, що нами розглядаються, присвячено розділ XXVI “Злочини проти сім’ї та опіки” і кілька окремих статей в інших розділах Кримінального кодексу, причому вчинення того чи іншого злочину саме проти неповнолітніх є кваліфікуючою ознакою і такі норми зазвичай містяться у 2-му чи 3-му параграфі відповідних статей. Кримінальна відповідальність передбачена за: багатоженство (ст. 206); “споювання” малолітнього шляхом залучення різними способами до вживання спиртних напоїв (ст. 208); ухилення від обов’язків опіки чи утримання членів сім’ї (ст. 209); залишення малолітнього до 15 років особою, зобов’язаною піклуватися про нього (ст. 210); викрадення або утримання всупереч волі опікунів (піклувальників) малолітнього (ст. 211); знущання над членами сім’ї або малолітніми шляхом фізичного або психічного впливу (ст. 207). У якості видів покарання передбачені штраф, обмеження волі та позбавлення волі на термін від 3-х місяців (§ 1 ст. 207) до 12 років (§ 3 ст. 207 – доведення шляхом психічного або фізичного впливу члена сім’ї чи малолітнього до замаху на самогубство) [177].

Особливістю санкцій норм Кримінального кодексу Польщі від 6 червня 1997 року є широкий діапазон строків позбавлення волі, які призначає суд (від 1 року до 10 років, від 6 міс. до 8 років, від 2 до 12 років), що дозволяє максимально індивідуалізувати покарання. Разом з тим, відсутні норми, аналогічні нормам українського Кримінального кодексу від 5 квітня 2001 року, що встановлюють відповідальність за підміну дитини, торгівлю неповнолітніми, розголошення таємниці усиновлення (удочеріння), що слід розцінити як неповноту правового захисту неповнолітніх та сімейних прав громадян.

У ході проведеного аналізу з'ясувалося, що у кримінальних кодексах деяких країн практично відсутні спеціальні норми про охорону сім'ї та неповнолітніх. У Кримінальному кодексі Японії від 24 квітня 1907 року Особлива частина розділена на безліч глав. Склади злочинів об'єднуються в 40 розділів не на основі загального об'єкта злочину, а на основі схожості об'єктивної сторони або предмета злочину (наприклад, глава 6 – “Злочини, що пов'язані зі втечею з під варти”, глава 14 – “Злочини, пов'язані з опієм” тощо). Такий принцип побудови Особливої частини нетрадиційний для кримінальних кодексів європейських країн. Жодна з глав не присвячена окремо злочинам проти родини або неповнолітніх, які практично завжди в Кримінальному кодексі Японії від 24 квітня 1907 року прирівняні до дорослих осіб. Рідкісний виняток становлять: ст. 224 “Захоплення і відведення неповнолітнього” (позбавлення волі на термін від 3 місяців до 5 років), ст. 217 “Залишення напризволяще” (щодо осіб, які потребують допомоги внаслідок похилого або малого віку, фізичних недоліків або хвороби; карається позбавленням волі на строк до 1 року), ст. 184 “Багатоженство” (причому караються позбавленням волі на строк до двох років обидві особи, які одружуються). Всі названі статті належать до різних розділів Кримінального кодексу Японії від 24 квітня 1907 року [92].

Вважаємо невірним регламентувати рівність неповнолітніх і дорослих осіб у правах на кримінальний захист, позаяк це прямо суперечить положенням Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року [38] і Декларації прав дитини від 20 листопада 1959 року [54], які передбачають, що діти мають право на особливе піклування і допомогу. Відсутність же спеціальних норм про кримінально-правову охорону сім'ї пояснюється, очевидно, своєрідним сімейним устроєм японців, який складався протягом багатьох століть, згідно з яким взаємини в сім'ї регулюються традиціями і звичаями, а додаткові правові регулятори визнаються непотрібними.

Таким чином, здійснений порівняльний аналіз засвідчив, що Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року [91] забезпечує охорону

окремих сімейних прав громадян, проте не встановлює кримінальної відповідальності за багатоженство (такі статті містяться у всіх кримінальних кодексах зарубіжних країн, що розглядалися), за підбурювання до відмови від дитини і посередництво в цьому.

Звертає на себе увагу майже повна відсутність в кримінальних кодексах зарубіжних країн статті за підміну дитини (виняток – ст. 221 Кримінального кодексу Іспанії від 24 листопада 1995 року), це обумовлено, очевидно, не відсутністю небезпеки такого діяння, а дуже рідкісною появою таких злочинів в кримінальній практиці зарубіжних країн. Оскільки мотивом цього злочину найчастіше виступає користь (набагато рідше – інші негідні спонукання), на сучасній стадії соціально-економічного розвитку України існування кримінальної відповідальності за підміну дитини виконує, у першу чергу, превентивну, охоронну функцію і тому її слід зберегти.

Також було б доцільно розглянути питання про можливість введення в Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року [91] кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з членами родини, за аналогією зі ст. 207 Кримінального кодексу Польщі від 6 червня 1997 року. В умовах зростання числа випадків насильства в сім'ї, створення центрів реабілітації постраждалих від такого насильства, введення в Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року статті, яка встановлює кримінальну відповідальність будь-якого члена сім'ї, який досяг віку кримінальної відповідальності, за фізичну або психологічну жорстокість, проявлену стосовно інших її членів, можливо, дозволить якщо не зупинити, то хоча б стримати цей вал насильства. Введення спеціальної статті, згідно з якою злочинцями і потерпілими будуть члени однієї сім'ї, можливо, знизить величезну латентність цього виду насильства, обумовлену саме сімейними, родинними зв'язками, що пов'язують злочинця і жертву.

Українському кримінальному праву невідомий існуючий в Кримінальному кодексі Іспанії від 24 листопада 1995 року (ст. 222) і особливо розвинений у Кримінальному кодексі Франції від 22 липня 1992 року інститут

відповідальності юридичних осіб, працівники яких причетні до вчинення тих чи інших злочинів щодо дітей. Згідно зі ст. 2 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого Кримінальним кодексом. Оскільки діяння скоюють конкретні фізичні, а не юридичні особи, вони і повинні нести відповідальність залежно від наявності вини. Ст. 18 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року прямо вказує, що кримінальній відповідальності підлягає тільки фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність [91]. Відхід від цієї позиції спричинить перебудову всієї системи кримінального права України, що зумовить її кардинальну зміну.

Порівняльний аналіз засвідчив, що в кримінальних кодексах зарубіжних країн, як і в Кримінальному кодексі України від 5 квітня 2001 року, злочини проти дітей майже не згруповані. Норми, що встановлюють відповідальність за злочини проти неповнолітніх, майже завжди включені до складу відповідних статей, як спеціальні (виняток – Кримінальний кодекс Польщі від 6 червня 1997 року). Тобто, як і в Кримінальному кодексі України від 5 квітня 2001 року, вчинення того чи іншого злочину щодо неповнолітніх осіб, зазвичай, є обтяжуючою обставиною і тягне застосування більш суворого покарання.

У Кодексі України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року на захист дітей також орієнтовані певні положення. Зокрема, на захист дітей від насильства в сім'ї спрямована ст. 184, яка встановлює відповідальність за невиконання батьками або особами, які їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей [46]. Крім того, значним кроком щодо посилення адміністративної відповідальності за насильницькі дії є Закон України “Про внесення змін у Кодекс України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису” від 15 травня 2003 року, яким зазначений Кодекс доповнений статтею 173², що встановлює відповідальність за вчинення насильства в сім'ї, тобто умисне вчинення будь-яких дій фізичного,

психологічного або економічного характеру (застосування фізичного насильства, що не завдало фізичного болю й не заподіяло тілесних ушкоджень, погроз, образ або переслідувань, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або засобів, на які потерпілий має передбачене законом право, та ін.), внаслідок чого могла бути або була заподіяна шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, а також невиконання захисного припису особою, щодо якої він винесений. Також варто згадати про ст. 180 згаданого Кодексу, яка містить положення про те, що доведення неповнолітнього до стану сп'яніння батьками неповнолітнього, особами, які їх замінюють, або іншими особами – тягне за собою накладення штрафу. У свою чергу, у ст. 184 зазначено, що ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей – тягне за собою попередження або накладення штрафу. До того ж, ті самі дії, вчинені повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, – тягнуть за собою накладення штрафу, який є вдвічі більшим [46]. Окремо варто зазначити те, що вчинення неповнолітніми віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років правопорушення, відповідальність за яке передбачено Кодексом України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року, тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, а вчинення неповнолітніми діянь, що містять ознаки злочину, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, що їх замінюють.

Таким чином, можна стверджувати, що законодавство про адміністративні правопорушення також спрямоване на захист конституційно-правового статусу дітей, хоча, з нашої точки зору, варто посилити відповідальність осіб, які звинувачуються у порушенні прав неповнолітніх. Вважаємо, що посилення відповідальності може бути достатньо дієвим заходом щодо захисту прав дитини на рівні адміністративних правопорушень.

Трудове законодавство України також містить норми, спрямовані на захист прав неповнолітніх. Зокрема, Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 року передбачає, що неповнолітні, тобто особи, що не досягли вісімнадцяти років, у трудових правовідносинах прирівнюються у правах до повнолітніх, а в галузі охорони праці, робочого часу, відпусток та деяких інших умов праці користуються пільгами, встановленими законодавством України (ст. 187). Також забороняється застосування праці осіб молодше вісімнадцяти років на важких роботах і на роботах з шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах. Встановлено заборону на залучення осіб молодше вісімнадцяти років до підіймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми. Перелік важких робіт і робіт зі шкідливими і небезпечними умовами праці, а також граничні норми підіймання і переміщення важких речей особами молодше вісімнадцяти років затверджуються Міністерством охорони здоров'я України за погодженням із Державним комітетом України по нагляду за охороною праці (ст. 190) [45].

Крім того, передбачається право батьків, усиновителів і піклувальників неповнолітнього, а також державних органів та службових осіб, на яких покладено нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю, вимагати розірвання трудового договору з неповнолітнім, у тому числі й строкового, коли продовження його чинності загрожує здоров'ю неповнолітнього або порушує його законні інтереси (ст. 199) [45].

Особливості відповідальності за Цивільним кодексом України від 16 січня 2003 року полягають у тому, що неповнолітня особа особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного нею самостійно відповідно до закону. Неповнолітня особа несе відповідальність за шкоду, завдану нею іншій особі, відповідно до ст. 1179 цього Кодексу (ст. 33). Опіка та піклування встановлюються з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки (ст. 55) [189].

Отже, є всі підстави визнати, що й через інститут відповідальності за порушення конституційно-правового статусу дитини в Україні реалізується та забезпечується система захисту відповідного статусу. Конституція України служить стрижнем, що, вбираючи в себе положення й принципи Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року з урахуванням національних, соціальних, економічних, політичних і ідеологічних особливостей сучасного періоду розвитку, визначає майбутнє підростаючого покоління, формуючи “завдання” для інших галузей законодавства. Саме тому вважаємо, що принципове значення для захисту конституційно-правового статусу дитини мають три групи конституційних норм. Першу групу таких норм становлять положення Конституції України, що прямо встановлюють захист прав та інтересів дитини. По-перше, Конституція проголошує людину (незалежно від віку), її життя і здоров’я, честь і гідність найвищою соціальною цінністю й встановлює, що їхнє утвердження і забезпечення є головним обов’язком держави (ст. 3), причому держави соціальної, політика якої спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя й вільний розвиток людини (ст. 1).

По-друге, Конституція України розкриває механізм реалізації соціальної політики в інтересах дітей шляхом забезпечення державної підтримки сім’ї, дитинства, материнства і батьківства (ч. 3 ст. 51). Цю групу конституційних норм становлять статті Конституції України, у яких йдеться про дітей (дитинство) безпосередньо. Ідеться про положення, які встановлюють рівноправність дітей незалежно від походження і від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним, а також те, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей (ст. 52). Окремо йдеться про заборону використання праці неповнолітніх на небезпечних для їх здоров’я роботах (ст. 43), про обов’язок держави забезпечити повну загальну середню освіту, а також доступ до безплатної дошкільної та позашкільної освіти (ст. 53). У цьому випадку йдеться про те, що у цих принципових конституційних положеннях дитина (діти) розглядається тільки в поєднанні з материнством, сім’єю, батьками.

Третю групу конституційних норм, що мають безпосереднє відношення до визначення правового положення дитини, становлять норми Конституції України, які регламентують права та свободи людини і громадянина. Використовуючи формулу “кожний”, вони рівною мірою стосуються як дорослих, так і дітей. Зафіксовані в розділі II Конституції України права та обов’язки людини і громадянина формалізували в національному законодавстві конституційно-правовий статус особи, який виражає найбільш істотні, вихідні начала положення людини в суспільстві й державі, а також принципи їхніх взаємин.

Отже, чинне законодавство з питань захисту конституційно-правового статусу дітей потребує комплексного перегляду. Державна політика, розглядаючи дитину не як суб’єкта власних прав, а лише як об’єкт захисту, одночасно залишає українське законодавство щодо прав дитини декларативним, через що не усі права дитини, визначені Конвенцією про права дитини від 20 листопада 1989 року, забезпечені сьогодні відповідними законами. В державі відсутній системний підхід до врахування думки дитини на всіх рівнях суспільного життя. Принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини покладено в основу державної політики лише у сфері охорони дитинства та регулювання сімейних відносин. Політика держави не спрямована на активну протидію дискримінації уразливих та маргінальних груп, передусім у доступі до освіти та медичних послуг. Фінансування державних програм і планів щодо прав дітей здійснюється за “залишковим принципом”, а не через визначення фіксованої частки від загального бюджету на їх реалізацію. Також потрібно констатувати, що все українське законодавство розраховане на захист правового статусу дітей виключно у мирний час. А тому магістральним напрямом трансформації вітчизняного законодавства повинна стати розробка концептуальних і практично-прикладних пропозицій щодо особливостей захисту життя та здоров’я, законних інтересів, прав і свобод дітей, які нині перебувають в місцях проведення антитерористичної операції на Сході України, чи стали вимушеними переселенцями як в Україні, так і поза її межами.

3.2 Інституційні форми захисту конституційно-правового статусу дитини в Україні

Важливою складовою захисту конституційно-правового статусу дитини є інституційна, яка є взаємодоповнюючою щодо попередньої – нормативної. Уже вказувалося на те, що в Україні відсутній національний механізм забезпечення конституційно-правового статусу дитини. Внаслідок цього значна частина норм, які відповідають Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, не реалізується, а то й просто порушується. При цьому варто наголосити на тому, що Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року не тільки ідентифікує дитину як особу, наділену конкретними правами, але також робить можливим для дитини утвердження своїх прав за допомогою національних судових або адміністративних процедур (ст. 12 Конвенції) [54].

Разом з тим, треба визнати, що проблемами захисту конституційно-правового статусу дитини в Україні мають опікуватися Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, міністерства та інші державні органи. На місцевому рівні соціально-правовим захистом, вихованням та опікою дитини має займатися велика кількість установ та відомств, об'єднань громадян, а саме: служби у справах дітей; центри соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді; дитячі притулки; управління та відділи освіти та науки, молоді та спорту, охорони здоров'я, культури, юстиції, охорони праці та соціального захисту; органи опіки і піклування; профспілкові організації; судові, правоохоронні органи; громадські організації, фонди та установи. Крім того, більшість політичних партій в своїх програмах пріоритетним напрямом визначають діяльність щодо запобігання правопорушень серед неповнолітніх, захист правового статусу дітей та молоді.

У зв'язку з викладеним вище, з нашої точки зору, діяльність державних органів та інституцій громадянського суспільства у сфері захисту статусу дітей, що реалізується на національному рівні, може здійснюватися в судовій та адміністративній формах.

Згідно з чинним законодавством, судова форма захисту правового статусу дитини реалізується шляхом конституційного, цивільного, адміністративного й кримінального судочинства. Зокрема, конституційне судочинство – урегульована спеціальними процесуальними нормами сукупність процесуальних дій і правовідносин, що складаються між Конституційним Судом і іншими суб'єктами при розгляді та вирішенні справ, пов'язаних з охороною Конституції України.

Кримінальне судочинство являє собою діяльність уповноважених на те державних органів з викриття особи, винної у вчиненні злочину, і призначення їй справедливого покарання. Аналіз чинного Кримінального процесуального кодексу від 13 квітня 2012 року дозволяє зробити висновок про те, що форми участі неповнолітніх у кримінальному судочинстві зводяться до таких: а) потерпілий; б) свідок; в) підозрюваний, г) обвинувачуваний.

У свою чергу, цивільне судочинство регулюється Цивільним процесуальним кодексом від 18 березня 2004 року та прийнятими відповідно до нього іншими законами. При цьому судові органи здійснюють захист прав дитини в наказовому, позовному провадженні й в особливому провадженні, а також при захисті сімейних прав дитини.

Адміністративне судочинство характеризується тим, що для нормального функціонування системи правосуддя у справах про притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності воно має включати в себе: врахування вікових особливостей неповнолітнього; юридичні гарантії захисту прав і законних інтересів неповнолітніх; повноту індивідуального соціально-психологічного дослідження особистості неповнолітнього; вибір індивідуального заходу впливу та його виконання [22, с. 159]. При цьому з метою виконання принципу індивідуалізації адміністративного покарання та з урахуванням вікових особливостей неповнолітніх притягнення їх до адміністративної відповідальності потребує детального законодавчого закріплення. Саме щорічне зростання кількості правопорушень, які скоюють неповнолітні, та наявні особливості притягнення неповнолітніх до

адміністративної відповідальності й сприяють необхідності внесення до Кодексу України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року окремого розділу “Провадження у справах про адміністративні правопорушення неповнолітніх”.

Аналіз чинного законодавства дає нам підстави стверджувати, що саме через його недосконалість та недостатню ефективність судова форма захисту правового статусу дитини є надто громіздкою та достатньо інертною. У зв’язку з цим, вважаємо, що назріла необхідність впровадження в чинну систему правосуддя ювенальних судів як системи спеціальних судів, що розглядають всі справи за участю неповнолітніх, починаючи від вирішення питання, з ким залишаються діти при розірванні шлюбу їхніх батьків, і закінчуючи розглядом адміністративних і кримінальних справ. Хоча, безперечно, ця пропозиція не є новою, адже в 2011 році затверджено Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні та план заходів щодо її реалізації, проте дотепер не створено інституту омбудсмена з прав дитини, а ювенальна юстиція як комплексна система правосуддя щодо дітей в Україні не втілюється.

Доречно зауважити, що ювенальне (дитяче) право розвивається й у ряді інших країн. В Англії, наприклад, цей розвиток обумовлений зростанням державного втручання в сім’ю, тому що у випадку зловживання правами з боку батьків дитини ніхто, крім держави, не зможе її захистити. Тому ювенальне право дедалі більше стає спеціалізованою сферою практики. У Сполучених Штатах Америки воно визначається як ювенальне право – право неповнолітніх, яке регулюється головним чином державним правом.

Діяльність ювенальних судів, на відміну від інших органів, спрямована як на захист прав дитини, так і на поновлення порушених прав, попередження нових злочинів та покарань винних осіб. З цією метою використовується цілий комплекс знань про дитину: юридичних, педагогічних, психологічних, соціальних та інших. Особливий акцент зосереджений на вивченні соціальних умов життя дітей, які постали перед правосуддям. Ювенальні суди при винесенні рішень намагаються врахувати всі обставини справи і призначити

альтернативну міру покарання. Невипадково після створення ювенальних судів в Англії кількість малолітніх злочинців в цій країні значно зменшилася [101, с. 15].

Ювенальна юстиція як правосуддя в справах щодо неповнолітніх повинна вирішувати питання про їхню відповідальність за вчинені проступки і правопорушення й, крім того, займатися відновленням уже порушених прав дитини. Таким чином, на наш погляд, ювенальна юстиція має завершувати піраміду юридичного захисту конституційно-правового статусу дитини. У основі ж цієї піраміди повинні лежати законодавчо закріплені права та свободи, оскільки матеріальне право має передувати процесуальному.

У свою чергу, адміністративна форма захисту правового статусу дитини здійснюється уповноваженими на те державними органами, які також можна розподілити на три блоки: загальнодержавний (Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України), правоохоронний (прокуратура, поліція) та соціальний (органи освіти; органи охорони здоров'я; органи опіки та піклування).

Конституція України закріплює базові засади, які відображають обов'язковість законодавчого регулювання питань, що розглядаються, а також контрольні функції Верховної Ради України в цій галузі. Зокрема, Конституція України відповідно до п. 6, ч. 1, ст. 92 передбачає, що виключно законами визначаються засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства. Крім того, у Верховній Раді України періодично проходять парламентські слухання, присвячені проблемам забезпеченості прав та свобод дитини в Україні. Зокрема, 20 грудня 2006 року відбулися парламентські слухання "Про становище молоді в Україні (щодо підтримки молоді сім'ї, посилення соціального захисту дітей та молоді у 2001–2006 роках)", 22 грудня 2010 року проходили парламентські слухання "Законодавче забезпечення та реальний стан дотримання прав дитини в Україні".

Доцільно також зауважити, що Верховна Рада України призначає Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який має широкі функції і повноваження в частині захисту прав людини. Згідно зі Щорічною доповіддю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні у 2014 році у Омбудсмана України зафіксовано 988 звернень щодо порушення прав дітей, з них особистих звернень неповнолітніх дітей – 34. Для порівняння з попереднім роком кількість звернень щодо порушення прав дітей склала 790. У той же час було зафіксовано 601 звернення безпосередньо від дитини. Саме тому, з нашої точки зору, в Україні постала необхідність у створенні окремого незалежного інституту з питань захисту прав дитини. На думку Марцеляка О.В., потреба появи такого спеціалізованого омбудсмана пояснюється щонайменше трьома причинами: по-перше, діти в силу особливостей психічного і фізичного розвитку вимагають особливого підходу; по-друге, через відсутність життєвого досвіду і певною мірою залежного становища вони не завжди самостійно можуть захистити свої права і законні інтереси; по-третє, благополуччя та нормальний розвиток дітей визначають майбутнє будь-якої країни [108, с. 46].

Звернувшись до історичних передумов утворення аналогічного органу в деяких країнах світу, потрібно констатувати наступне. Уперше ця посада була запроваджена у 1981 році в Норвегії. І цього ж року було створене Південно-австралійське Бюро захисту інтересів дітей та омбудсман з прав дитини у Фінляндії. 1987 року голова і парламентські фракції Бундестагу Федеративної Республіки Німеччина запровадили Комісію з прав дітей, яка функціонує при комітетах Бундестагу з прав жінок і молоді та з проблем сім'ї і престарілих. У 1989 році створено відомство комісара з прав дитини в Новій Зеландії та в Австрії. Наступного 1990 року неурядовою організацією – Національною радою з охорони дитинства, створено службу омбудсмана у справах дітей і молоді в Ізраїлі. У Гватемалі цього ж року в структурі урядового відомства з розслідування випадків порушення прав людини виділено спеціальний підрозділ, який займається питаннями охорони дитинства і сім'ї. 1993 року

утворено відомство омбудсмана з прав дитини у Швеції, у 1994 – в Данії, а у 1995 році – в Ісландії [95, с. 105].

При цьому варто відзначити те, що інститут “дитячих” омбудсманів, які діють у світі створюються відповідно до чотирьох основних моделей. Омбудсмани першої групи запроваджуються спеціальними законами, які приймаються парламентом (Норвегія, Швеція, Ісландія, Гватемала, Перу, Коста-Ріка, Колумбія, Люксембург та ін.). Омбудсмани другої групи створюються згідно із законодавством про охорону дитинства (Нова Зеландія, провінція Онтаріо (Канада) та ін.). Омбудсмани третьої групи існують у рамках відповідних державних органів (Ізраїль, Австрія, Іспанія, Данія та ін.), четвертої – у рамках неурядових організацій, під егідою яких вони і працюють [186, с. 37].

Узагальнюючи, варто констатувати, що незалежно від моделі правового статусу служби омбудсмана, мають схожі повноваження, хоча, безперечно, функції омбудсмана в кожній країні мають національні особливості:

- 1) вплив на законодавство, державну політику, адміністративну і судову практику;
- 2) реагування на конкретні порушення прав дитини;
- 3) проведення досліджень у галузі забезпечення прав і інтересів дітей;
- 4) поширення інформації про міжнародні стандарти прав дітей серед дорослих і серед неповнолітніх;
- 5) виявлення думки дітей щодо їх найважливіших прав і інтересів.

Порівняльний аналіз функцій і повноважень омбудсманів з прав дитини та існуючі моделі статусу захисників інтересів найбільш уразливої частини населення будь-якої країни, разом з дослідженням захисту правового статусу дитини в нашій державі свідчать, що сьогодні в Україні існує гостра потреба у створенні інституції із захисту прав дитини – Уповноваженого з прав дитини. Але при створенні такої інституції слід запозичити зарубіжний досвід та враховувати особливості соціально-економічного розвитку України.

Беззаперечно, що найбільш оптимальним було б утворення самостійного і незалежного від інших державного органу – Уповноваженого з прав дитини, що визнався б юридичною особою публічного права. Разом з тим, реально оцінюючи сучасну політичну, економічну, соціальну ситуацію в Україні, можна стверджувати, що найменш затратним та швидким шляхом утворення інституції із захисту прав дитини є його запровадження при Уповноваженому Верховної Ради з прав людини.

Таке запровадження можливе у порядку ст. 11 Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” від 23 грудня 1997 року, яка називається “Представники Уповноваженого” і передбачає, що “Уповноважений має право призначати своїх представників у межах виділених коштів, затверджених Верховною Радою України” [154]. Зазначена стаття деталізується “Положенням про представників Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини”, затвердженим наказом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 26 липня 2012 року, № 7/8-12 [149].

Мотивуючи запровадження Уповноваженого з прав дитини – Представника Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, у зазначений спосіб, хотілося б також наголосити на тому, що Представники Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є посадовими особами, яким з метою здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав та свобод людини і громадянина делегуються визначені повноваження Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та на яких розповсюджуються гарантії забезпечення діяльності Уповноваженого.

До того ж, треба врахувати, що відповідно до ст. 17 Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” від 23 грудня 1997 року він має можливість приймати і розглядати звернення громадян України, у тому числі і дітей, іноземців, осіб без громадянства і осіб, які діють в їх інтересах, і відповідним чином реагувати на них. Крім того, на підставі та для забезпечення положень ст. 17 Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” від 23 грудня 1997 року Уповноваженому з прав

дитини – Представнику Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, має бути надано доступ до необхідної інформації і право на невідкладний прийом представниками всіх гілок влади, можливість відвідувати місця ув'язнення дітей, звертатися до суду із заявою про захист прав дітей (ст. 13 Закону) [154]. Важливою видається участь Уповноваженого з прав дитини – Представника Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, у підготовці доповідей з прав дитини, які подаються країною в міжнародні організації згідно з чинними міжнародними договорами (ст. 19 Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” від 23 грудня 1997 року). Одним з важливих напрямів роботи Уповноваженого з прав дитини – Представника Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, має стати інформування щодо чинних міжнародних стандартів прав дитини і моніторинг стану їх виконання Україною, шляхом оприлюднення відомостей щодо випадків порушень прав та свобод людини і громадянина, стосовно яких Уповноважений вживав необхідних заходів, за результатами перевірок. Це положення певною мірою відображене у ст. 18 Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” від 23 грудня 1997 року про надання щорічних і спеціальних доповідей Уповноваженого Верховній Раді України, прийняття за ними відповідної постанови Верховної Ради України і опублікування в офіційних виданнях. Крім того, варто передбачити можливість Уповноваженого з прав дитини – Представника Уповноваженого Верховної Ради з прав людини брати участь у розробці проектів законів у сфері правового статусу дитини і здійснювати їх експертизу. Це надасть можливість Уповноваженому з прав дитини – Представнику Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, формувати в суспільстві почуття поваги до особистості дитини, її внутрішнього світу як шляхом захисту статусу окремої дитини за її скаргою перед будь-яким органом держави, так і шляхом узагальнення певних особливостей розвитку дітей.

Статус та основи функціонування Уповноваженого з прав дитини – Представника Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, мають бути

закріплені у майбутньому законі про правовий статус дитини та у змінах і доповненнях до Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” від 23 грудня 1997 року. Адже створення надійного несудового механізму захисту правового статусу дитини – це один з перших кроків до захисту прав дитини в Україні відповідно до взятих міжнародних зобов’язань.

Щодо Президента України, то варто відзначити те, що у своєму виступі на Всеукраїнській нараді з питань захисту прав дитини 25 листопада 2011 року Президент України зазначив, що діти – це майбутнє будь-якого народу і держави. Молоде покоління визначатиме успіх політичного, економічного, інтелектуального та культурного поступу. Від спроможності української влади забезпечити гідне дитинство своїм наймолодшим громадянам безпосередньо залежить майбутнє незалежної України, її гідне місце у глобалізованому світі. Поза сумнівом, захист прав дитини – проблема багатовимірна. Вона охоплює низку різних аспектів [14].

Президент України виступає гарантом прав та свобод людини і громадянина. Повноваження Президента як гаранта прав людини пов’язані, головним чином, з його правом видавати укази та розпорядження. Зокрема, Указом Президента України “Про проведення в Україні у 2006 році Року захисту прав дитини” від 29 листопада 2005 року 2006 рік було проголошено роком захисту прав дитини. Також Указом Президента України від 22 жовтня 2012 року № 609/2012 затверджено Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року. Щороку близько 8 тисяч дітей залишаються без батьківського піклування, зокрема, через складні життєві обставини, безвідповідальне ставлення батьків до виконання своїх обов’язків, вживання батьками алкоголю, наркотичних засобів, а також через їх жорстоке поводження з дитиною [142].

Значним кроком на шляху забезпечення належних умов для реалізації громадянських, економічних, соціальних та культурних прав дітей в Україні стало утворення в Адміністрації Президента України Управління забезпечення діяльності Уповноваженого Президента України з прав дитини. Згідно з Указом

Президента №811/2011 від 11 серпня 2011 року, для здійснення Президентом України повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини, утворено інститут Уповноваженого Президента України з прав дитини [152]. Вважаємо, що утворення даної інституції сприятиме активізації та посиленню захисту конституційно-правового статусу дитини в Україні та водночас вважаємо за потрібне висловити своє бачення щодо її статусу та функціонування.

У дисертаційному дослідженні уже зазначалося, що враховуючи політичні, економічні, соціальні та інші чинники сучасного розвитку України, особливості дальності українського парламенту, можна спрогнозувати, що розробка і прийняття нового законодавчого акту про Уповноваженого з прав дитини найближчим часом майже неможлива. При цьому ще раз хотілося б наголосити на тому, що найбільш оптимальним було б утворення самостійного і незалежного від інших державного органу – Уповноваженого з прав дитини, що визнавався б юридичною особою публічного права. Разом з тим допустимим є і утворення Уповноваженого з прав дитини при Уповноваженому Верховної Ради з прав людини, тобто запровадження інституту Уповноваженого з прав дитини – Представника Уповноваженого Верховної Ради з прав людини.

При цьому статус Уповноваженого з прав дитини – Представника Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, має цілий ряд переваг у порівнянні зі статусом Уповноваженого Президента України з прав дитини. Адже: по-перше, він передбачений Законом України, а не Указом Президента України; по-друге, його повноваження делегуються Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, тобто органом, який спеціалізується на додержанні конституційних прав та свобод людини і громадянина, а не визначаються органом загальної компетенції – Президентом України; по-третє, на нього розповсюджуються гарантії забезпечення діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а не лише зазначається, що забезпечення діяльності Уповноваженого Президента України з прав дитини

здійснюється відповідним структурним підрозділом Адміністрації Президента України.

До беззаперечних переваг Уповноваженого з прав дитини – Представника Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, можна також віднести те, що:

- а) запропонований нами порядок його створення вирішує важливий аспект його статусу – незалежність від органів влади і можливість мати свою точку зору з проблем правового статусу дитини;
- б) фінансування діяльності Уповноваженого з прав дитини – Представника Уповноваженого Верховної Ради з прав людини як і Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини загалом, визначається парламентом
- в) Уповноважений з прав дитини – Представник Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, може використовувати у своїй діяльності наявну матеріальну, інформаційну, експертну та іншу базу, яка знаходиться у розпорядженні Уповноваженого Верховної Ради з прав людини і т.д.

Крім зазначеного вище, хотілося б наголосити і на тому, що повноваження Президента України у сфері захисту правового статусу дитини передбачають можливість затвердження загальнодержавних програм. Наприклад, ще до прийняття Конституції України 18 січня 1996 року Указом Президента України було проголошено Національну програму “Діти України”. Згодом цю програму доповнено Національною програмою планування сім’ї, програмою “Освіта”, комплексною програмою щодо дітей-інвалідів, регіональними програмами “Захист генетичного фонду України”, “Діти Чорнобиля”, “Чисте повітря” [30]. Зазначені програми передбачають організаційні заходи щодо забезпечення прав та інтересів дітей, але водночас вони потребують законодавчого закріплення для того, щоб набути загальнообов’язкового значення і стати гарантією захисту дитини за будь-яких обставин.

Кабінет Міністрів України також здійснює реалізацію державної політики щодо захисту конституційно-правового статусу дитини через розробку і здійснення цільових загальнодержавних програм соціального захисту та

поліпшення становища дітей, координацію діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади. При цьому питання забезпечення прав дитини віднесені до компетенції кількох центральних органів виконавчої влади, серед яких головним є Міністерство молоді та спорту України. Однак окремі питання забезпечення правового статусу дітей, такі як здобуття дошкільної, середньої, вищої та позашкільної освіти, належать виключно до повноважень Міністерства освіти і науки України, натомість, питання, пов'язані з охороною здоров'я, медичною допомогою та оздоровленням, є функцією Міністерства охорони здоров'я України.

Правоохоронний блок включає правоохоронні органи, які відіграють провідну роль у захисті правового статусу дитини, до їх числа належать, насамперед, прокуратура та поліція. Є загальновизнаним твердження, що основне навантаження в діяльності, яка здійснюється в Україні щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина, в тому числі від злочинних посягань, покладається на правоохоронні органи. Закріплення у ст. 3 Конституції України положення про те, що “людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю..., а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави”, вимагає від держави утворення відповідної системи правоохоронних органів.

У сучасних умовах значення прокуратури в системі органів, що захищають права людини в цілому й права дітей зокрема, достатньо велике. Згідно зі ст. 23 Закону України “Про прокуратуру” від 14 жовтня 2014 року, прокурор здійснює представництво в суді інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) у випадках, якщо така особа неспроможна самотійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист [150].

Згідно з Наказом Генеральної прокуратури України № 16/гн “Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей” від 6 грудня 2014 року заступникам Генерального прокурора України, прокурорам обласного рівня, керівникам структурних підрозділів апаратів, міським, районним, міжрайонним прокурорам основним завданням на вказаному напрямі вважати захист особистих і соціально-економічних прав дітей, гарантованих Конституцією, законами України, Конвенцією ООН про права дитини, іншими міжнародно-правовими актами. Зазначену діяльність організовувати та здійснювати управлінню захисту прав і свобод дітей Генеральної прокуратури України, відповідним галузевим структурним підрозділам прокуратур обласного рівня, міським, районним, міжрайонним прокурорам. Пріоритетними напрямками представництва інтересів дітей та держави у суді визначити захист у сферах:

- охорони життя і здоров'я дітей, їх права на освіту, відпочинок та змістовне дозвілля;
- опіки, піклування, усиновлення дітей;
- майнових та житлових прав дітей, їх соціального забезпечення;
- прав неповнолітніх на працю та працевлаштування;
- попередження та захисту від усіх форм насильства;
- користування та розпорядження органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування майном, землями навчальних, оздоровчих, лікувальних, а також інших закладів для дітей;
- використання бюджетних коштів, спрямованих на реалізацію програм та заходів з охорони дитинства, закупівлю відповідних товарів, робіт і послуг.

Особливо хотілося б наголосити на необхідності узгодження дій правоохоронних органів щодо протидії злочинності в молодіжному середовищі, активного використання можливостей проведення координаційних заходів,

своєчасного вивчення законності судових рішень та за наявності підстав ініціювання їх перегляду [144].

У сфері захисту прав дитини найбільш важливу роль відіграє поліція та її підрозділи. До структури Міністерства внутрішніх справ України належать різні підрозділи, але основним з них, до компетенції якого належить питання захисту правового статусу дітей, є відділи (сектори) ювенальної превенції.

Відповідно до наказу Міністерства внутрішніх справ України від 19 грудня 2012 року № 1176 “Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей”, до основних напрямів діяльності уповноважених підрозділів органів Національної поліції справах дітей відносять:

- розкриття злочинів, вчинених неповнолітніми та відносно них;
- виявлення та притягнення до відповідальності дорослих осіб, які вчиняють відносно неповнолітніх протиправні дії;
- організація та проведення профілактичної роботи щодо попередження негативним явищам серед дітей;
- розшук дітей, що зникли безвісти, самовільно залишили сім'ю чи навчально-виховні заклади.

За даними Міністерства внутрішніх справ України, неповнолітніми або за їх участю вчинено за 2009 рік – 15445; за 2010 рік 17342; за 2011 рік – 7846; за 2012 рік – 14238; за 2013 рік – 11346 злочинів, що є свідченням зменшення кількості злочинів, учинених дітьми або за їх участю, близько як на 14 %. Крім того, за даними Міністерства внутрішніх справ України, наявна статистична інформація про кількість виявлених осіб, які вчинили злочини щодо неповнолітніх за 2009 рік – 12956; за 2010 рік – 13950; за 2011 – 13654; за 2012 – 10703; за 2013 – 7346. У свою чергу, неповнолітні також стають потерпілими від злочинів за 2009 рік – 10651; за 2010 рік – 10882, за 2011 – 10649; за 2012 рік – 10590; за 2013 рік – 9068; за 2014 – 9249 [121].

Таким чином, особливості правового статусу відділів поліції ювенальної превенції, які є одним із структурних підрозділів поліції, що функціонально

призначений здійснювати захист та охорону статусу дітей полягає у поєднанні декількох функцій: адміністративної, профілактичної, оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної.

Щодо соціального блоку інституційної складової захисту конституційно-правового статусу дитини в Україні, варто зазначити, що законодавчим підґрунтям його існування можна назвати, наприклад: Закони України “Про державну допомогу сім’ям з дітьми” від 17 листопада 1992 року, “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” від 5 лютого 1993 року, “Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей” від 24 січня 1995 року, “Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” від 21 червня 2001 року, “Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 року, “Про попередження насильства в сім’ї” від 15 листопада 2001 року, які визначають систему державних служб у справах дітей, покликаних забезпечити захист правового статусу дитини та діяльність яких спрямована на поліпшення ситуації стосовно дітей в Україні.

Як уже зазначалося вище, згідно із Законом України “Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей” від 24 січня 1995 року, здійснення соціального захисту дітей і профілактика серед них правопорушень покладається в межах визначеної компетенції на: спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у справах сім’ї, дітей та молоді, уповноважений орган влади Автономної Республіки Крим у справах сім’ї, дітей та молоді, служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад; уповноважені підрозділи органів Національної поліції; приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров’я; спеціальні виховні установи Державного департаменту України з питань виконання покарань; притулки для дітей;

центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) (ст. 1) [143].

Безпосереднє ведення справ щодо опіки і піклування покладається у межах їх компетенції на відповідні відділи й управління місцевої державної адміністрації районів, районів міст Києва і Севастополя, виконавчих комітетів міських чи районних у містах рад. У селищах і селах справами опіки і піклування безпосередньо відають виконавчі комітети сільських і селищних рад. Опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років, а піклування – над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (ст. 243 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року). Опіка та піклування встановлюються з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки (ст. 55 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року).

До повноважень органів опіки та піклування в Україні належить надання допомоги у відновленні порушених прав та захисті законних інтересів неповнолітніх, які мають батьків і проживають у сім'ях, дітям-сиротам, які залишилися без піклування батьків і виховуються в сім'ях опікунів (піклувальників), прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, а також членам сім'ї, визнаним в судовому порядку недієздатними, у випадках, коли стосовно них вчинено або існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, представництво у суді інтересів неповнолітніх та недієздатних членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї або стали жертвами насильства в сім'ї, здійснення інших повноважень щодо попередження насильства в сім'ї, передбачених законом.

Органи освіти здійснюють діяльність з питань виявлення, обліку та передачі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до дитячих будинків, шкіл-інтернатів, на усиновлення, під опіку (піклування) та з інших питань, що належать до їх компетенції. Служби у справах дітей здійснюють діяльність з питань виявлення, обліку та тимчасового влаштування

безпритульних дітей, влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що утримуються в державних дитячих закладах, на виховання у сім'ї та з інших питань, що належать до їх компетенції.

Також зауважимо, що обов'язки, які покладені на органи опіки та піклування, безпосередньо виконуються інспекторами відповідних відділів, котрі організовують систематизований облік осіб, щодо яких встановлено опіку, обстежують умови життя підопічних, допомагають опікунам у виконанні покладених функцій, беруть участь у судових засіданнях при розгляді справ, що впливають із правовідносин щодо опіки тощо [2, с. 5].

Важливо також зазначити, що, на жаль, органи опіки та піклування залишаються не персоніфікованими і не визначеними в структурі державних органів, що аж ніяк не сприяє ефективній охороні майнових прав підопічних. Крім цього, обов'язки в цілому щодо формування та реалізації державної політики з питань опіки та піклування не покладено на жоден орган центральної виконавчої влади, предметну централізовану організацію та координацію роботи органів опіки та піклування на місцях не здійснює жодне з міністерств чи інший орган центральної виконавчої влади.

У здійсненні соціального захисту і профілактики правопорушень серед дітей беруть участь у межах своєї компетенції також інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, окремі громадяни. Діяльність зазначених органів також регламентується певними нормативно-правовими актами. Відповідно до п. 1 і 6 ст. 13 Закону України "Про місцеві державні адміністрації" від 9 квітня 1999 року (зі змінами та доповненнями станом на 28 грудня 2007 року) [140], до відання місцевих державних адміністрацій у межах і формах, визначених Конституцією і законами України, належить вирішення питань щодо забезпечення законності, охорони прав, свобод та законних інтересів громадян; (перехід), а також у сфері науки, освіти, культури, охорони здоров'я, фізкультури і спорту, сім'ї, жінок, молоді та неповнолітніх. Згідно зі ст. 32 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21 травня 1997 року (зі змінами та доповненнями

станом на 28 грудня 2007 року) [139], до віддання органів місцевого самоврядування належать власні та делеговані повноваження щодо забезпечення прав та свобод неповнолітніх у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту.

Враховуючи вказане вище, варто зауважити, що найпоширенішим способом захисту правового статусу дитини є не судовий, а адміністративний захист, який здійснюється органами уповноваженими державою на виконання відповідних функцій і у визначених випадках. Хоча з аналізу законів у сфері захисту правового статусу дитини, прийнятих дотепер, випливає спрямованість на прописування ролі та визначення меж діяльності згаданих органів. Як наслідок, це призводить до посилення боротьби між ними за бюджетні кошти, тоді як механізм їх взаємодії і відповідальності за невиконання покладених на них функцій із захисту прав дитини законодавчо не визначений.

Проте в цій ситуації видається надзвичайно важливою передумовою успішного захисту правового статусу дитини в Україні тісна взаємодія між державними органами та громадськими організаціями. На нашу думку, система захисту правового статусу дитини буде неповною без урахування дуже важливого її компоненту – діяльності неурядових, некомерційних правозахисних організацій у цій сфері. Некомерційні правозахисні організації є одним з найбільш активних елементів громадянського суспільства. У державах з розвинутою демократичною формою політичного режиму некомерційні правозахисні організації є важливим інструментом громадського контролю над діяльністю державних органів. Що стосується некомерційних правозахисних організацій в Україні, які займаються захистом прав людини в цілому й прав дітей зокрема, то, на жаль, їхню діяльність на сьогодні не можна назвати максимально ефективною у зв'язку з тим, що держава стримує прояви громадських ініціатив [41, с. 15]. Однак слід визнати, що до впливових громадських організацій можна віднести: міжнародну дитячу організацію ЮНІСЕФ; міжнародну організацію з питань запобігання торгівлі людьми “Ла-Страда Україна”; благодійну організацію “Вчителі за демократію та

партнерство”; релігійну організацію “Отчий дім” – допомога дитячим будинкам; недержавну благодійну організацію “Український Центр Порозуміння”. До того ж, ефективним інструментом є Національна “гаряча” лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації та Національна дитяча “гаряча” лінія, які працюють на базі Міжнародного жіночого правозахисного центру “Ла Страда – Україна”. Також у рамках моніторингу стану дотримання прав дитини в Україні працівниками Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини спільно з Представництвом Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, представниками громадських організацій (громадські монітори) протягом травня 2014 року було здійснено моніторингові візити до всіх виховних колоній. За результатами моніторингу підготовлена та видана Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини “Дотримання прав неповнолітніх, які перебувають у виховних колоніях Державної пенітенціарної служби України” [198, с. 440].

Підсумовуючи розгляд питання щодо інституційної форми захисту конституційно-правового статусу дитини в Україні, зазначимо, що одним з її недоліків є недосконалість системи організації управління. Зокрема, варто зазначити, що система державних органів, яка здійснює захист статусу дітей, у межах своєї компетенції, діє в умовах практичної відсутності єдиного, скоординованого державного механізму здійснення політики захисту прав та інтересів дітей, що призводить до значного зменшення його ефективності. Наприклад, такі питання як соціальний захист дитини, виплата дітям державної допомоги, освіта, охорона здоров’я, праця дитини та інші належать до компетенції значного числа органів державної влади та місцевого самоврядування. Також проблемним аспектом захисту статусу дитини залишаються процедурні механізми захисту окремих прав дитини. Чинна система державних інституцій, які працюють в інтересах дітей, є дуже розгалуженою, але не скоординованою. Досі відсутні спеціалізовані суди (ювенальна юстиція), відсутній інститут Уповноваженого з прав дитини. У той

же час інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, у свою чергу, не має чітких повноважень щодо захисту прав дитини.

Існуюча в Україні система органів та посадових осіб із забезпечення реалізації прав дитини в усіх сферах ще не має чіткої структури та ієрархічності. Як наслідок, існує нагальна необхідність в упорядкуванні всієї управлінської діяльності у цій сфері та створенні єдиного інституту, який взаємодівав би з цими органами і забезпечував реалізацію прав дитини та їх захист. Таку роль, як це відпрацьовано у світовому співтоваристві, виконує інститут уповноваженого з прав дитини [174, с. 738]. Наведене дає підстави говорити про необхідність негайного запровадження в Україні такого важливого засобу несудового захисту прав дитини, яким є інститут омбудсмана.

До того ж, видається дуже важливим передбачити в майбутньому Законі України про правовий статус дитини норми щодо його прямої дії, створення ефективного механізму реалізації прав дитини судовими і несудовими засобами, а також систему контролю за дотриманням прав дітей, положення про підвищення відповідальності державних органів і посадових осіб за забезпечення реального захисту прав та інтересів дитини.

Висновки до розділу 3

Дослідження правових та інституційних форм захисту конституційно-правового статусу дитини в Україні дозволяє сформулювати низку підсумкових положень, висновків, рекомендацій та пропозицій.

1. Дослідники широко трактують захист конституційно-правового статусу дитини. Причиною цього є специфіка розвитку вітчизняного законодавства, присвяченого правовому статусу дитини, оскільки дитина не розглядалася як самостійний суб'єкт права. У наукових дослідженнях не наводиться чіткого визначення захисту конституційно-правового статусу дитини.

2. Захист конституційно-правового статусу дитини – це комплексна та послідовна система заходів нормативного та інституційного характеру, що застосовуються для забезпечення ефективної його реалізації, шляхом усунення усього того, що може негативно впливати на дитину, встановлення об'єктивної істини у справах про порушення статусу дитини, осіб, що їх скоїли, та виконання щодо них покарань.

3. Захист, на відміну від охорони, яка насамперед передбачає здійснення профілактичної діяльності, має місце у випадках порушення прав, свобод та обов'язків, статусу фізичних та юридичних осіб і передбачає встановлення об'єктивної істини, осіб, що скоїли порушення, та виконання щодо них покарань. Хоча слід визнати, що дуже часто у вітчизняній юридичній науці охорона і захист ототожнюються. Ми ж ґрунтуємося на так званому широкому розумінні захисту, який охоплює собою, у тому числі, і охорону.

4. Захист конституційно-правового статусу дитини складається з двох взаємодоповнюючих складових: нормативної та інституційної. У своїй сукупності нормативна та інституційна складові захисту конституційно-правового статусу дитини містять такі елементи: по-перше, правові норми, що закріплюють статус і можливість його захисту, систематизовані в правові інститути різних галузей права та спеціальні юридичні процедури, що дозволяють фактично реалізовувати конституційно-правовий статус дитини або

захистити його. По-друге, органи загальної компетенції, які в межах своїх повноважень ухвалюють рішення щодо будь-яких питань, у тому числі й з питань захисту статусу дитини (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи правосуддя) і спеціально уповноважені органи, чия діяльність безпосередньо спрямована на забезпечення державних гарантій захисту (спеціалізовані підрозділи правоохоронних органів; комісії зі справ неповнолітніх і захисту їхніх прав тощо).

5. Оскільки у Конституції України не передбачено заходів щодо забезпечення захисту дитини від будь-яких форм дискримінації, як це регламентовано в п. 2 ст. 2 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, то такі заходи слід запровадити в законі про правовий статус дитини, що буде сприяти посиленню захисту конституційно-правового статусу дитини в Україні.

6. Беручи до уваги те, що в Основному Законі України відсутнє закріплення принципу найкращого забезпечення інтересів дітей, який проголошено в п. 1 ст. 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, відповідно до якого в усіх діях щодо дітей першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, вважаємо, що Конституцію України, а саме ст. 52, треба доповнити частиною 4, виклавши її в такій редакції: “Пріоритетом державної політики є найкраще забезпечення інтересів дитини”.

7. Міжнародні стандарти прав дитини, закріплені у ст.ст. 23 і 24 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року, ст. 10 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 року, відповідні положення Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року вимагають захисту не дитинства, а саме прав та свобод дитини. Враховуючи вказане, можна стверджувати, що вони мають стати основою для розробки закону саме про правовий статус дитини, а не закону про

захист дитинства, з метою виконання Україною своїх міжнародно-правових зобов'язань і дотримання міжнародних стандартів у сфері захисту прав дитини.

8. Враховуючи те, що ст. 52 Конституції України, у якій закріплено заборону насильства над дитиною, не відповідає міжнародному стандарту, сформульованому в ст. 19 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року і не враховує особливостей статусу дитини, що визнані у світі, вважаємо, що необхідно визначити в законодавстві поняття насильства, його види або форми прояву (може набувати фізичної та психічної форм, здійснюватися у вигляді образи або відсутності піклування, брутального поводження й експлуатації, включаючи сексуальні посягання) та законодавчо встановити відповідальність за такі дії. До того ж, доцільно закріпити в конституційній нормі положення про особливий державний матеріальний і нематеріальний захист дітей-інвалідів; дітей, які залишились без батьківського піклування або постраждали від насильства, беручи за приклад конституції Латвії, Ісландії, Ірландії, ФРН, Польщі та ін.

9. Конституція України має бути доповнена відповідними положеннями, які б формалізували особливу турботу держави про дітей, що стали жертвами насилля. Зокрема, ч. 2 ст. 52 Конституції України доцільно викласти у такій редакції: “Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Кожному забезпечується право звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування щодо захисту дитини від жорстокого поводження та експлуатації”.

10. Дослідження правозахисного механізму, зосередженого у ст. 53 Конституції України, переконує, що в українському законодавстві не враховано таких важливих складових права на освіту, які передбачені в ст.ст. 28, 29 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, а саме відсутні: а) законодавчі норми, які закріплюють зобов'язання держави вжити всіх необхідних заходів для забезпечення шкільної дисципліни методами, заснованими на повазі людської гідності дитини; б) зобов'язання держави вживати заходів щодо сприяння регулярному відвіданню шкіл і зниженню

кількості учнів, які залишили школу; в) посилення на те, що освіта має бути спрямована на виховання поваги до прав людини і принципів Статуту ООН. Національне законодавство не містить принципу врахування думки дитини, яким передбачено те, що “учні, студенти, працівники освіти можуть створювати у навчальних закладах первинні осередки громадських організацій, членами яких вони є”.

11. Деякі міжнародні стандарти, які спрямовані на захист правового статусу, знайшли своє відображення у національних конституційних нормах, але ще значна частина з них, як і сам загальний принцип підходу до дитини як до рівноправного члена суспільства, не закріплені в українському законодавстві. На жаль, такий підхід притаманний і подальшому розвитку нормативного регулювання захисту статусу дитини в Україні. З одного боку, враховуються міжнародні стандарти, а з іншого, – чимало інтересів і прав дитини залишається поза увагою законодавців.

12. Принципове значення для захисту конституційно-правового статусу дитини мають три групи конституційних норм. Першу становлять положення, що прямо встановлюють захист прав та інтересів дитини. Другу – ті, що розкривають механізм реалізації соціальної політики в інтересах дітей шляхом забезпечення державної підтримки сім'ї, дитинства, материнства і батьківства. Третю – ті, які регламентують права та свободи людини і громадянина.

13. Назріла необхідність упровадження в чинну систему правосуддя ювенальних судів як системи спеціальних судів, що розглядають усі справи за участю неповнолітніх, починаючи від вирішення питання, з ким залишаються діти при розірванні шлюбу їхніх батьків, і закінчуючи розглядом адміністративних і кримінальних справ. Хоча, безперечно, ця пропозиція не є новою.

14. Констатуємо необхідність у створенні окремого незалежного інституту з питань захисту прав дитини в Україні. При цьому треба врахувати, що аналогічні інститути утворені і функціонують із різними статусами: омбудсман в Норвегії; Південно-австралійське Бюро захисту інтересів дітей та омбудсман з прав дитини у Фінляндії; Комісія з прав дітей, яка функціонує при

комітетах з прав жінок і молоді та з проблем сім'ї і престарілих Бундестагу Федеративної Республіки Німеччини; відомство комісара з прав дитини в Новій Зеландії та в Австрії; служба омбудсмана у справах дітей і молоді в Ізраїлі; спеціальний підрозділ, який займається питаннями охорони дитинства і сім'ї у Гватемалі; відомство омбудсмана з прав дитини у Швеції, Данії, Ісландії.

15. Інститут “дитячих” омбудсманів, які діють у світі, створюється відповідно до чотирьох основних моделей: першої – запроваджуються спеціальними законами, які приймаються парламентом (Норвегія, Швеція, Ісландія, Гватемала, Перу, Коста-Ріка, Колумбія, Люксембург та ін.); другої – створюються згідно із законодавством про охорону дитинства (Нова Зеландія, провінція Онтаріо (Канада) та ін.); третьої – існують у рамках відповідних державних органів (Ізраїль, Австрія, Іспанія, Данія та ін.); четвертої – у рамках неурядових організацій, під егідою яких вони і працюють.

16. Простежується гостра потреба у створенні інституції із захисту прав дитини – Уповноваженого з прав дитини. Беззаперечно, що найбільш оптимальним було б утворення самостійного і незалежного від інших державного органу – Уповноваженого з прав дитини, що визнавався б юридичною особою публічного права. Разом з тим, найменш витратним та швидким шляхом утворення інституції із захисту прав дитини є його запровадження при Уповноваженому Верховної Ради з прав людини. Таке запровадження можливе у порядку ст. 11 Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” від 23 грудня 1997 року, яка називається «Представники Уповноваженого» і передбачає, що «Уповноважений має право призначати своїх представників у межах виділених коштів, затверджених Верховною Радою України». Статус та основи функціонування Уповноваженого з прав дитини – Представника Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, мають бути закріплені у майбутньому законі про правовий статус дитини та у змінах і доповненнях до Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” від 23 грудня 1997 року.

17. Інститут Уповноваженого Президента України з прав дитини, сприятиме активізації та посиленню захисту конституційно-правового статусу дитини в Україні. Разом з тим, запровадження інституту Уповноваженого з прав дитини – Представника Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, має цілий ряд переваг порівняно зі статусом Уповноваженого Президента України з прав дитини. Адже, по-перше, він передбачений Законом України; по-друге, йому повноваження делегуються Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини; по-третє, на нього розповсюджуються гарантії забезпечення діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Статус Уповноваженого з прав дитини – Представника Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, має й інші переваги, що зазначаються у дисертаційному дослідженні.

18. Недоліком інституційної форми захисту конституційно-правового статусу дитини в Україні є недосконалість системи організації її управління. Зокрема, система державних органів, яка здійснює захист статусу дітей, діє в умовах практичної відсутності єдиного, скоординованого державного механізму, що призводить до значного зменшення його ефективності. Також проблемним аспектом захисту статусу дитини залишаються процедурні механізми захисту окремих прав дитини. Досі відсутні спеціалізовані суди (ювенальна юстиція), інститут Уповноваженого з прав дитини, інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини не має чітких повноважень щодо захисту прав дитини. Наведене дає підстави говорити про необхідність негайного запровадження в Україні Уповноваженого з прав дитини.

19. Видається дуже важливим передбачити в майбутньому Законі України про правовий статус дитини норми щодо його прямої дії, створення ефективного механізму реалізації прав дитини судовими і несудовими засобами, а також систему контролю за дотриманням прав дітей, положення про підвищення відповідальності державних органів і посадових осіб за забезпечення реального захисту прав та інтересів дитини.

ВИСНОВКИ

Дослідивши конституційно-правовий статус дитини в Україні, можна сформулювати низку висновків, пропозицій та рекомендацій.

1. Проблеми правового захисту дітей стали предметом підвищеної уваги світової спільноти, починаючи з другої половини XX століття. Складні соціально-економічні та політичні умови існування українського суспільства справили свій негативний вплив на правове становище дітей в Україні.

2. Для вітчизняної юридичної науки є необхідним цілісне, системне, комплексне монографічне (дисертаційне) наукове дослідження із проблеми конституційного статусу дитини в Україні: його природи, елементів та засобів захисту. Адже в переважній більшості наукові праці присвячені лише проблемам захисту окремих прав дитини. Як цілісний феномен цей інститут в Україні не досліджений.

3. Перше конституційне закріплення прав дитини, яке було спрямоване на визнання особливого статусу дитини в тогочасному суспільстві та державі, відбулося в “Конституції Пилипа Орлика” від 5 квітня 1710 року. Загалом процес розвитку правового статусу дитини розпочинався з повної відсутності її прав і фактично безмежної влади батьків (дитина – об’єкт батьківської влади). Наступний історичний період характеризувався поступовим обмеженням цієї влади, втіленням її в батьківських правах та встановленням контролю за їх здійсненням (дитина – об’єкт державного захисту). Подальший історичний розвиток ознаменувався встановленням відповідальності батьків та визнанням дітей суб’єктами права, встановленням їхніх суб’єктивних прав та законних інтересів (дитина – суб’єкт права та захисту своїх прав).

4. Нормативна регламентація конституційного статусу дитини в Україні здійснюється різними видами нормативно-правових актів, які можна класифікувати на міжнародні та національні. Із 1924 року, після прийняття Генеральною Асамблеєю Ліги Націй Женевської Декларації прав дитини, останні увійшли до системи міжнародного права, а сама Декларація стала

наріжним каменем всього майбутнього міжнародного розвитку правових ініціатив стосовно прав дитини. Конституція України містить достатньо обмежену кількість положень, які безпосередньо стосуються дітей (ст.ст. 24, 43, 51, 52, 53, 64). Разом з тим, можна констатувати певну узгодженість норм Конституції України з аналогічними нормами Конституції Албанії від 21 жовтня 1998 року (ст.ст. 53, 54), Конституції Республіки Болгарія від 12 липня 1991 року (ст.ст. 14, 47), Основного Закону Німеччини від 23 травня 1949 року (ст. 6), Конституції Республіки Казахстан від 30 серпня 1995 року (ст. 27), Конституції Республіки Македонія від 17 листопада 1991 року (ст. 42), Конституції Республіки Польща від 2 квітня 1997 року (ч. 1 ст. 48, ст. 71.1, ст. 72, ст. 65). У них також йдеться про державний захист шлюбу та сім'ї, материнства, батьківства і дитинства. Варто відзначити наявність в конституціях норм, які встановлюють рівність між дітьми, народженими поза шлюбом, та дітьми, народженими у шлюбі, а також державну підтримку позашлюбним дітям (конституції республік Болгарії, Албанії, Німеччини).

5. Конституційні норми сучасних держав гарантують особливий захист та умови праці осіб, які не досягли повноліття, гідну зарплатню за роботу, встановлюють вікові обмеження у реалізації цього права (ст. 37 Конституції Італії від 1 січня 1948 року, ст. 16 Конституції Республіки Мальта від 21 вересня 1964 року, ст. 42 Конституції Республіки Македонія від 17 листопада 1991 року, ст. 39 Конституції Литовської Республіки від 25 жовтня 1992 року, ст. 65 Конституції Республіки Польща від 2 квітня 1997 року).

6. Вважаємо за доцільне підготувати законопроект, яким передбачити запровадження інституту дитячого омбудсмена при інституті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини і, відповідно, введення посади омбудсмена з прав дитини. У зазначеному проекті Закону України «Про Уповноваженого з прав дитини» передбачити статті, що регламентують порядок його обрання (призначення), принципи, повноваження, гарантії статусу, форми, методи, акти та процедуру діяльності, співробітництво з

іншими правозахисними державними і недержавними інституціями, відповідальність.

7. Необхідно передбачити відповідальність батьків за відмову від виховання своїх дітей. Для цього пропонуємо доповнити ст. 193 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р., який набрав чинності у 2004 році, пунктом 5, виклавши його в редакції “У разі відмови від виховання своєї новонародженої дитини та передачі її до закладу охорони здоров’я, навчального або іншого закладу батьки зобов’язані сплачувати аліменти до досягнення повноліття. Рішення про присудження аліментів приймається судом за зверненням органів опіки чи піклування. Аліменти перераховуються на особистий рахунок дитини у відділенні Державного ощадного банку України”.

8. Пропонуємо доповнити Закон України “Про загальну середню освіту” від 13 травня 1999 року положеннями щодо обов’язковості: вивчення прав дитини та їх видів; роз’яснень, спрямованих на попередження правопорушень стосовно дитини; інформування про способи самозахисту дитини.

9. Видається доцільним закріпити визначення поняття “торгівля дітьми” в Законі України “Про протидію торгівлі людьми” від 20 вересня 2011 року та “дитяча проституція” в Законі України “Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 року.

10. Необхідно прийняти спеціальний Закон України “Про правовий статус дитини в Україні”. У зазначеному Законі України передбачити норми щодо: а) прямої дії його норм; б) правосуб’єктності дитини; в) принципів правового статусу; г) прав, свобод та обов’язків дитини; ґ) механізму реалізації прав та свобод дитини; д) системи контролю за дотриманням прав дітей; е) захисту прав та обов’язків дитини; є) відповідальності державних органів і посадових осіб за реалізацію та захист прав та свобод дитини.

11. Конституційно-правовий статус дитини досліджувався на основі низки філософських методів: діалектичного, антропоцентричного, аксіологічного, герменевтичного; загальнонаукових методів: системного, синергетичного, формально-логічного та історичного; спеціально-наукових

методів: порівняльно-правового, функціонально-правового, структурно-функціонального, формально-юридичного. Таким чином, зазначене свідчить про те, що проблема дослідження предмета цієї дисертаційної роботи виходить поза межі науки конституційного права і потребує використання міждисциплінарного підходу.

12. Під конституційно-правовим статусом дитини необхідно розуміти юридично закріплене становище дитини в суспільстві та державі, яке регулюється та охороняється системою норм і принципів права, що викладаються в Конституції України, міжнародних та інших конституційно-правових актах, і складається із правосуб'єктності, принципів, прав, свобод та обов'язків, а також гарантій їх реалізації.

13. До елементів конституційно-правового статусу дитини можна віднести: 1) правосуб'єктність; 2) принципи; 3) права, свободи та обов'язки; 4) гарантії їх реалізації. Громадянство виступає основою для формування правового статусу людини, а не є самостійним його елементом, а тому воно не належить і до елементів конституційно-правового статусу дитини. Враховуючи те, що, за певних обставин, дитина може уникнути будь-якої відповідальності за свої вчинки, вона також не може розглядатися як елемент конституційно-правового статусу дитини.

14. Правосуб'єктність дитини як елемент конституційно-правового статусу знаходиться у взаємозв'язку з іншими елементами статусу і, в першу чергу, з конституційними правами, свободами та обов'язками в частині їх виникнення, існування та реалізації, і безпосередньо пов'язана з віковою ознакою. Адже національне законодавство визначає різні категорії дітей: неповнолітні, малолітні, підлітки, новонароджені тощо. З нашої точки зору, поняття “дитина” повністю охоплює всі зазначені категорії.

15. Принципами конституційно-правового статусу дитини в Україні є загальні, формально-визначені, нормативні, свідомо-вольові правила поведінки, які встановлюються Конституцією та законами України і визначають зміст та соціальне призначення правового положення дитини. Їх можна розподілити на

загальні та спеціальні. Загальні принципи впливають із відповідного статусу особи та стосуються дітей, як і всіх інших суспільних груп, а спеціальні – стосуються виключно дітей як окремої суспільної верстви. До першої групи належать принципи: невідчужуваності та непорушності основних природних прав і свобод та належність їх від народження; рівності осіб та їх рівноправності; природного характеру прав і свобод; закріплення в національному законодавстві прав і свобод, встановлених нормами міжнародного права; єдності прав і обов’язків; невичерпності прав і свобод; гарантованості прав та свобод. До другої групи належать принципи: найкращого забезпечення інтересів дитини; загальнодоступності основних прав і свобод дитини; додержання дітьми Конституції та законів України; надання дитині права притулку; рівної відповідальності обох батьків і законних опікунів за виховання дитини.

16. Права та свободи дитини – це системоутворюючий елемент, під яким необхідно розуміти сукупність громадянських (особистих), політичних, економічних, соціальних, культурних та інших можливостей, які забезпечують біологічне та соціальне існування, необхідне виховання, навчання та розвиток дитини з метою формування її належного фізичного та морального стану, що найбільш наочно характеризує якість конституційно-правового статусу дитини з урахуванням особливостей її розвитку до повноліття. Права дитини доцільно поділити на природні та набуті.

17. Підтримуємо прихильників ембріональної концепції, згідно з якою право особи на життя є гідне охорони від моменту зачаття. Початком права на життя можна вважати 6-тижневий термін від моменту зачаття, коли в ембріона можна зняти енцефалограму мозку і визнати мінімальний рівень свідомості останнього. Так, Конституція Словаччини від 1 вересня 1992 р. передбачає, що життя людини охороняється ще до її народження (ч. 1 ст. 15).

18. Достатньо суперечливою виглядає ініціатива деяких народних депутатів України врегулювати питання присвоєння власних імен дітям. Так, згідно із законопроектом від 14 січня 2014 р. № 3881 “Про внесення змін до

ст. 146 Сімейного кодексу України (щодо визначення імені дитини)”, пропонується частину 2 ст. 146 викласти в редакції: “... 2. Дитині може бути дано не більше двох імен, якщо інше не випливає зі звичаю національної меншини, до якої належать мати і (або) батько. Ім’я дитини повинно відповідати її статі. Дитині не може бути дано ім’я, що складається з назв неживих предметів, вигаданих персонажів, географічних назв, флори та фауни, титулів, хвороб, є одночасним поєднанням букв, символів або (та) цифр, аббревіатур”.

19. Враховуючи те, що для зміни власного імені в Сімейному кодексі України від 10 січня 2002 р. не встановлено жодних вікових обмежень, при зміні прізвища дитини її думка враховується з 7 років, а при зміні імені по-батькові – з 14 років, вважаємо, що зазначені вікові межі потребують окремих наукових обговорень та коригування з метою встановлення певних закономірностей чи об’єктивних критеріїв. Крім того, обрання імені дитини повинно враховувати її інтереси, хоча це положення не знайшло свого відображення в законодавстві.

20. Аналіз права на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, яке закріплене у ст. 33 Конституції України, переконує, що потребує негайного вирішення проблема вивезення поза межі території України чи пересування в межах території країни дитини одним із батьків, особливо за відсутності згоди іншого з батьків або в разі розлучення батьків дитини. Встановлення відповідальності, у тому числі для іноземців, та спеціальних процедур з урахуванням інтересів дитини суттєво зменшить кількість випадків неповернення дітей до місць їх проживання.

21. Для реалізації конституційного права дітей на працю, що передбачене ст. 43 Конституції України та приведення його у відповідність до ст. 7 Конвенції Міжнародної організації праці № 138, в Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 р. є сенс внести відповідні доповнення, передбачивши: а) чіткий перелік видів легкої роботи, на яку можуть прийматися діти від 13 до 15 років; б) квотування робочих місць, у тому числі й для неповнолітніх

працівників, за певні пільги; в) встановлення певних преференцій; г) організації системи моніторингу застосування дитячої праці.

22. Аналіз ст. 47 Конституції України свідчить, що при прийнятті нового Житлового кодексу України необхідно передбачити можливість позачергового отримання житла дітьми, позбавленими батьківського піклування, або особами з їх числа, які повернулися від піклувальника або з інтернатного закладу і не мають можливості проживати разом з батьками, яких позбавили батьківських прав.

23. Конституція України ґрунтується на принципі єдності прав та обов'язків, у тому числі й дитини. Зазначене правило зафіксоване й у Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. (ст. 29), конституціях: Литовської Республіки від 25 жовтня 1992 року (ч. 6 ст. 38); Ірландії від 29 грудня 1937 р. (ст. 42); ФРН від 23 травня 1949 р. (ст. 6); Фінляндії від 11 червня 1999 р. (§ 5); законах: Республіки Білорусь “Про права дитини” від 19 листопада 1993 р. (ст. 14); Азербайджану “Про права дитини” від 19 травня 1998 р. (ст. 16); Республіки Казахстан “Про права дитини” від 8 серпня 2002 р. (ст. 20); Республіки Саха “Про права дитини” від 1 липня 1994 р. (ст. 21).

24. Гарантії конституційно-правового статусу дитини в Україні – це сукупність формалізованих, взаємопов'язаних та послідовних, загальносоціальних та спеціально-правових, міжнародних та вітчизняних засобів, умов та способів, які призначені для забезпечення фактичного втілення конституційно-правового статусу дитини в суспільні відносини в Україні.

25. Слід розрізняти загальносоціальні та спеціально-юридичні гарантії конституційно-правового статусу дитини в Україні. Загальносоціальні гарантії конституційно-правового статусу дитини в Україні – це сукупність формалізованих, взаємопов'язаних та послідовних засобів, умов та способів, що забезпечують фактичне втілення конституційно-правового статусу дитини в окремих сферах суспільного життя (політичній, економічній, соціальній, культурній та ін.). А спеціально-юридичні гарантії – це сукупність формалізованих, взаємопов'язаних та послідовних засобів, умов та способів, що

забезпечують фактичне втілення конституційно-правового статусу дитини у сфері права та інших сферах суспільного життя, які регулюються та охороняються правом.

26. Для вдосконалення гарантій конституційно-правового статусу дитини в Україні вважаємо за необхідне: 1) розширити правову базу, яка регламентує можливості самостійного захисту своїх прав дитиною відповідно до рівня її вікового розвитку; 2) розробити механізм захисту своїх прав дитиною відповідно до її вікових можливостей з урахуванням аналізу певного історичного досвіду та сучасних реалій з метою його впровадження в культурно-освітню, дозвільну сфери життя дітей.

27. Дослідники широко трактують захист конституційно-правового статусу дитини. Причиною цього є специфіка розвитку вітчизняного законодавства, присвяченого правовому статусу дитини, оскільки дитина не розглядалася як самостійний суб'єкт права. У наукових дослідженнях не наводиться чіткого визначення захисту конституційно-правового статусу дитини.

28. Захист конституційно-правового статусу дитини – це комплексна та послідовна система заходів нормативного та інституційного характеру, що застосовуються для забезпечення ефективної його реалізації, шляхом усунення усього того, що може негативно позначитися на дитині, встановлення об'єктивної істини у справах про порушення статусу дитини, осіб, що їх скоїли, та виконання щодо них покарань.

29. Захист, на відміну від охорони, яка, насамперед, передбачає здійснення профілактичної діяльності, має місце у випадках порушення прав, свобод та обов'язків, статусу фізичних та юридичних осіб і передбачає встановлення об'єктивної істини, осіб, що скоїли порушення та виконання щодо них покарань. Хоча треба визнати, що дуже часто у вітчизняній юридичній науці охорона і захист ототожнюються. Ми ж ґрунтуємося на так званому широкому розумінні захисту, який охоплює собою, у тому числі, і охорону.

30. Захист конституційно-правового статусу дитини складається з двох взаємодоповнюючих складових: нормативній та інституційній. У своїй сукупності нормативна та інституційна складові захисту конституційно-правового статусу дитини містять такі елементи: по-перше, правові норми, що закріплюють статус і можливість його захисту, та спеціальні юридичні процедури. По-друге, органи загальної компетенції, які в межах своїх повноважень ухвалюють рішення щодо будь-яких питань, у тому числі й з питань захисту статусу дитини і спеціально уповноважені органи, чия діяльність безпосередньо спрямована на забезпечення державних гарантій захисту.

31. Позаяк у Конституції України не передбачено заходів щодо забезпечення захисту дитини від будь-яких форм дискримінації, як це регламентовано в п. 2 ст. 2 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, то такі заходи треба запровадити в законі про правовий статус дитини.

32. Враховуючи те, що в Основному Законі України відсутнє закріплення принципу якнайкращого забезпечення інтересів дітей, який проголошено в п. 1 ст. 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, вважаємо, що Конституцію України, а саме ст. 52, треба доповнити частиною 4, виклавши її в редакції: “Пріоритетом державної політики є найкраще забезпечення інтересів дитини”.

33. Міжнародні стандарти прав дитини, закріплені у ст.ст. 23 і 24 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року, ст. 10 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 року, відповідні положення Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, вимагають захисту не дитинства, а саме прав та свобод дитини. Враховуючи вказане, можна стверджувати, що вони мають стати основою для розробки закону саме про правовий статус дитини, а не закону про захист дитинства.

34. Враховуючи те, що ст. 52 Конституції України, у якій закріплено заборону насильства над дитиною, не відповідає міжнародним стандартам,

сформульованим у ст. 19 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, вважаємо, що необхідно визначити в законодавстві поняття насильства, його види або форми прояву та законодавчо встановити відповідальність за такі дії. До того ж, доцільно закріпити в конституційній нормі положення про особливий державний матеріальний і нематеріальний захист дітей-інвалідів; дітей, які залишились без батьківського піклування або постраждали від насильства, беручи за приклад конституції Латвії, Ісландії, Ірландії, ФРН, Польщі та ін.

35. Конституція України має бути доповнена відповідними положеннями, які б формалізували особливу турботу держави про дітей, що стали жертвами насилля. Зокрема, ч. 2 ст. 52 Конституції України доцільно викласти в редакції: “Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Кожному забезпечується право на звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування щодо захисту дитини від жорстокого поводження та експлуатації”.

36. Дослідження ст. 53 Конституції України та законодавства у цій сфері, переконує, що в них не враховані такі важливі складові права на освіту, які передбачені в ст.ст. 28, 29 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, а саме відсутні: а) законодавчі норми, які закріплюють зобов’язання держави вжити всіх необхідних заходів для забезпечення шкільної дисципліни методами, заснованими на повазі до гідності дитини; б) зобов’язання держави вживати заходів щодо сприяння регулярному відвіданню шкіл і зниженню кількості учнів, які залишили школу; в) положення про те, що освіта має бути спрямована на виховання поваги до прав людини і принципів Статуту ООН; г) принцип врахування думки дитини, яким передбачено, що учні, студенти, працівники освіти можуть створювати у навчальних закладах первинні осередки громадських організацій, членами яких вони є.

37. Для захисту конституційно-правового статусу дитини мають принципове значення три групи конституційних норм, а саме: а) ті, що прямо встановлюють захист прав та свобод дитини; б) ті, що розкривають механізм реалізації соціальної

політики в інтересах дітей шляхом забезпечення державної підтримки сім'ї, дитинства, материнства і батьківства; в) ті, які регламентують права та свободи людини і громадянина.

38. Назріла необхідність впровадження в чинну систему правосуддя ювенальних судів як системи спеціальних судів, що розглядають всі справи за участю неповнолітніх.

39. Інститути з питань захисту прав дитини утворені і функціонують із різними статусами: омбудсман в Норвегії; Південно-австралійське Бюро захисту інтересів дітей; відомство комісара з прав дитини в Новій Зеландії та в Австрії і т.д. Загалом інститути “дитячих” омбудсманів створюються відповідно до чотирьох основних моделей: першої – запроваджуються спеціальними законами, які приймаються парламентом (Норвегія, Швеція, Ісландія, Гватемала, Перу, Коста-Ріка, Колумбія, Люксембург та ін.); другої – створюються згідно із законодавством про охорону дитинства (Нова Зеландія, провінція Онтаріо (Канада) та ін.); третьої – існують у рамках відповідних державних органів (Ізраїль, Австрія, Іспанія, Данія та ін.); четвертої – у рамках неурядових організацій, під егідою яких вони і працюють.

40. Існує гостра потреба у створенні інституції із захисту прав дитини – Уповноваженого з прав дитини. Беззаперечно, що найбільш оптимальним було б утворення самостійного і незалежного від інших державного органу – Уповноваженого з прав дитини, що визнавався б юридичною особою публічного права. Разом з тим найменш витратним та швидким шляхом утворення інституції із захисту прав дитини є його запровадження при Уповноваженому Верховної Ради з прав людини. Таке запровадження можливе у порядку ст. 11 Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” від 23 грудня 1997 року, яка називається «Представники Уповноваженого».

41. Інститут Уповноваженого Президента України з прав дитини, сприятиме активізації та посиленню захисту конституційно-правового статусу дитини в Україні. Разом з тим, запровадження інституту Уповноваженого з

прав дитини – Представника Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, має цілий ряд переваг порівняно зі статусом Уповноваженого Президента України з прав дитини. Адже: по-перше, він передбачений Законом України; по-друге, йому повноваження делегуються Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини; по-третє, на нього розповсюджуються гарантії забезпечення діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Статус Уповноваженого з прав дитини – Представника Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, має й інші переваги, що зазначаються у дисертаційному дослідженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абрамов В. И. Права ребенка и их защита в России : общетеорет. анализ : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 / В. И. Абрамов. – Саратов, 2007. – 56 с.
2. Адаховська Н. С. Правове становище органів опіки та піклування у правовідносинах опіки над майном / Н.С. Адаховська // Часопис Національного університету “Острозька академія”. Серія “Право”. – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12ansonm.pdf>.
3. Алексеев С. С. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов и факультетов / С.С. Алексеев. – М. : Норма, 2005. – 496 с.
4. Бандурка І. О. Кримінально-правовий захист дитинства в Україні [Текст] : монографія / І. О. Бандурка. – Харків : Золота миля, 2015. – 403 с.
5. Богданова Н. А. Категория статуса в конституционном праве / Н. А. Богданова // Вестник Московского ун-та. – Сер. 11, Право. – 1998. – № 3. – С. 14–17.
6. Богданова Н.А. Система науки конституционного права / Н. А. Богданова. – М. : Юристъ, 2001. – 256 с.
7. Бойко И. В. Административно-правовой статус граждан в Украине / И.В. Бойко // Проблемы законности : Респ. міжвідом. наук. зб. – 1998. – Вип. 34. – С. 94–98.
8. Бірюков В. І. Відповідальність за шкоду, завдану малолітніми, неповнолітніми та недієздатними особами / В. І. Бірюков // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 12. – С. 22–27.
9. Боровська Н. В. Форми захисту прав дітей, позбавлених батьківського піклування юридичний факультет Тернопільського національного економічного університету / Н. В. Боровська, Н. Я. Стоцька [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=408

10. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В.М. Бурдін; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2002. – 19 с.

11. Бутко О. В. Правовий статус ребенка : теоретико-правовий аналіз : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. В. Бутко. – Краснодар, 2004. – 23 с.

12. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.

13. Венедиктов В. С. Статус працівників органів внутрішніх справ України як державних службовців/ В. С. Венедиктов, М. І. Іншин. – Х., 2003. – 188 с.

14. Виступ Президента України на Всеукраїнській нараді з питань захисту прав дитини 25 листопада 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.kiev.ua>.

15. Витрук Н. В. Правовий статус личности в СССР / Н. В. Витрук. – М. : Юрид. лит., 1985. – 175 с.

16. Вінгловська О. І. Імплементация міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / О. І. Вінгловська; Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К., 2000. – 20 с.

17. Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / К. Г. Волинка; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2000. – 16 с.

18. Губаль Ю. В. Конституційно-правовий статус дитини в Україні та Угорщині : порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ю. В. Губаль; Держ. ВНЗ «Ужгород. нац. ун-т» Мін-ва освіти і науки України. – Ужгород, 2015. – 14 с.

19. Головченко В. В. Правові засади виховання та захисту прав дитини / В. В. Головченко // Право України. – 2008. – № 5. – С. 88–91.

20. Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Т. О. Гончар; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2005. – 20 с.

21. Гончаренко О. М. Міжнародно-правове регулювання прав дитини в Україні / О. М. Гончаренко // Юридична Україна. – № 2. – 2009. – С. 4–8.

22. Горбач О. В. Адміністративна відповідальність неповнолітніх, батьків, або осіб, які їх замінюють : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О. В. Горбач. – К., 2006. – 215 с.

23. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. – М., 1955. – Т. 1. – С. 283.

24. Дегтярьова Л. Н. Конституционно-правовая защита несовершеннолетних в современной России: (на примере Центрального федерального округа) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Л. Н. Дегтярьова. – Белгород, 2010. – 22 с.

25. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.ligazakon.ua>

26. Державна програма створення єдиної системи надання екстреної медичної допомоги на період до 2010 року затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2007 року № 1290 645 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1290-2007-п>

27. Довідка Департаменту кримінальної міліції у справах дітей МВС України за 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gua.convdocs.org/docs/1425/index-51089.html>

28. Довідка Департаменту кримінальної міліції у справах дітей МВС України за 2010 рік // Відновне правосуддя в Україні. Щоквартальний бюлетень. – 2011. – №1–2 (16). – С. 10–12.

29. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом

Запорізьким з повною згодою з обох сторін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>

30. Додаткові заходи щодо забезпечення виконання Національної програми “Діти України” на період до 2005 року : затв. Указом Президента України від 24 січня 2001 р. № 42/2001// Офіційний вісник України. – 2001. – № 4. – Ст. 114.

31. Європейська конвенції про здійснення прав дітей: ратифіковано Верховною Радою України: закон України від 3 серпня 2006 р. № 69-V / Відом. Верхов. Ради України. – 2006. – № 41. – Ст. 354.

32. Європейська конвенція про громадянство // Офіційний вісник України. – 2010. – № 56. – Ст. 1917.

33. Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом // Офіційний вісник України. – 2009. – № 6. – Ст. 166.

34. Єгорова В. С. Конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / В.С. Єгорова; Інститут держави і права ім. Корецького. – К., 2008. – 19 с.

35. Житловий кодекс Української РСР від 30.06.1983 р. № 5464-X // Відом. Верхов. Ради України. – 2006. – № 19–20. – Ст. 159.

36. Заворотченко Т. М. Поняття конституційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні / Т.М. Заворотченко // Держава і право : зб. наук. праць «Юридичні і політичні науки». – К, 2001. – Вип. 13. – С. 94–99.

37. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Т. М. Заворотченко; НАН України; Інст-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2002. – 19 с.

38. Загальна декларація прав людини : прийнята Генеральною Асамблеєю ООН від 10 грудня 1948 року // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.

39. Загальнодержавна програма протидії захворюванню на туберкульоз у 2007–2011 роках: Закон України від 8 лютого 2007 року № 648-V // Відом. Верх. Ради України. – 2007. – № 15. – Ст. 195.

40. Зведена III та IV Періодична Національна Доповідь про реалізацію Україною Положень Конвенції ООН про права дитини (2002 – 2006 рр.). Національний звіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unicef.org/ukraine /CRC_Report_Final_UKR.doc.

41. Кантемирова З. Э. Конституционно-правовые средства защиты прав ребенка в условиях чрезвычайных ситуаций : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / З. Э. Кантемирова. – Москва, 2010 - 25 с.

42. Карпенко М. О. Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. О. Карпенко; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. – Х., 2004. – 20 с.

43. Квітка Я. М. Проблема правового захисту дітей в Україні / Я. М. Квітка // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – № 3. – 2000. – С. 107–113.

44. Киренко С. Г. Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. Г. Киренко; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2003. – 23 с.

45. Кодекс законів про працю України : закон України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII // Відомості Верховної ради УРСР. – 1971.– дод. до № 50. – Ст. 375.

46. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відом. Верх. Ради УРСР. – 1984. – Додаток до № 52. – Ст. 1122 (з наступними змінами та доповненнями).

47. Колісник В. П. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні / В.П. Колісник // Конституційне право України : підр. / за ред. Ю. М. Тоди́ки, В. С. Журавського. – К. : ІнЮре, 2000. – С. 175–184.

48. Колісник В. П. Національно-етнічні відносини в Україні: теоретичні засади та конституційно-правові аспекти / В. П. Колісник. – Х. : Фоліо, 2003. – 240 с.
49. Колодій А. М. Права людини і громадянина в Україні: навч. посібник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К. : Юрінком Інтер. – 2003. – 336 с.
50. Колодій А.М. Принципи права України / А. М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 206 с.
51. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності // Офіційний вісник України. – 2006. – № 14. – Ст. 1056.
52. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 від 17 червня 1999 р. // Відом. Верх. Ради України. – 2000. – № 48. – Ст. 412.
53. Конвенція про контакт з дітьми // Офіційний вісник України. – 2007. – № 91. – Ст. 3356.
54. Конвенція про права дитини: прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року : ратифіковано Верховною Радою України : постанова від 27 лютого 1991 р. № 789XII // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – Ст. 205.
55. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей // Офіційний вісник України. – 2006. – № 35. – Ст. 2493.
56. Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей // Відом. Верх. Ради України. – 2008. – № 11. – Ст. 328.
57. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства // Офіційний вісник України. – 2012. – № 52. – Ст. 2071.

58. Конституции государств Европы : в 3 т. / под общ. ред. и со вст. ст. директора ИЗСП при Правительстве РФ Л. А. Окунькова. – М. : Норма, 2001. – Т. 1. – 824 с.

59. Конституции государств Европы : в 3 т. / под общ. ред. и со вступ. ст. директора ИЗСП при Правительстве РФ Л. А. Окунькова. – М. : Норма, 2001. – Т. 2. – 840 с.

60. Конституционные права и обязанности советских граждан / под ред. А.П. Таранова. – К. : Наукова думка, 1985. – 248 с.

61. Конституції нових держав Європи та Азії / упоряд. С. Головатий. – К. : Укр. правн. фундація; вид-во “Право”, 1996. – 544 с.

62. Конституційне право України / за ред. В. Ф. Погорілка. – К. : Наукова думка, 2000. – 724 с.

63. Конституційне право України / за ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю.М. Тодики. – К. : Український центр правничих студій, 1999. – 376 с.

64. Конституційне право України : підр. / за заг. ред. проф. В.Л. Федоренко. – 3-вид., перероб. і доопр.; передмова проф. В.В. Коваленка. – К. : КНТ, Видавництво Ліра-К, 2011. – 532 с.

65. Конституційне право України : підр. / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко; МОНУ; Інст-т держави і права ім. В.М. Корецького НАНУ; Київський ун-т права, за заг. ред. В.Ф. Погорілка. – Київ. : Прецедент, 2009. – 344 с.

66. Конституційне право України : підр. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. академіка АПН України, докт. юрид. наук, проф. Ю.М. Тодики, докт. юрид. і політ. наук проф. В.С. Журавського – К. : Видавничий дім «ІнЮре», 2002. – 544 с.

67. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні : проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Л.І. Летнянчин; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2002. – 20 с.

68. Конституція Албанії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.uznal.org/constitution.php?text=Albania&language=r>

69. Конституція Ірландії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.uznal.org/constitution.php?text=Ireland&language=r>
70. Конституція Італії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.uznal.org/constitution.php?text=Italy&language=r>
71. Конституція Литви [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.uznal.org/constitution.php?text=Lithuania&language=r>
72. Конституція Киргизької Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // http://www.gov.kg/?page_id=263&lang=ru
73. Конституція Мальти [Електронний ресурс] – Режим доступу : // <http://www.uznal.org/constitution.php?text=Malta&language=e>
74. Конституція Німеччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.uznal.org/constitution.php?text=Germany&language=r>
75. Конституція Республіки Болгарія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.uznal.org/constitution.php?text=Bulgaria&language=r>
76. Конституція Республіки Казахстан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.uznal.org/constitution.php?text=Kazakhstan&language=r>
77. Конституція Республіки Польща [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.uznal.org/constitution.php?text=Poland&language=r>
78. Конституція Словаччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.worldconstitutions.ru/archives/110>
79. Конституція України // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
80. Конституція Фінляндії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://constitutions.ru/archives/283>
81. Копетюк М. І. Особливості прокурорського нагляду при розслідуванні кримінальних справ про злочини неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / М. І. Копетюк; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2008. – 20 с.
82. Копетюк М. І. Прокурорський нагляд за додержанням законодавства щодо неповнолітніх : монографія / М. І. Копетюк. – Луцьк : Вежа, 2006. – 154 с.

83. Костицький В. Соціально-економічні права людини / В. Костицький // Право України. – 1996. – № 6. – С. 16–17.

84. Коталейчук С. П. Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямків діяльності міліції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / С.П. Коталейчук; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2004. – 17 с.

85. Кравченко В. В. Конституційне право України: навч. посіб. / В. В. Кравченко. – вид. 6-те, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2008. – 592 с.

86. Кравченко В. В. Конституційне право України: навч. посіб. / В. В. Кравченко. – К.: Атіка, 2000. – 320 с.

87. Кравченко В. В. Конституційне право України: навч. посіб. / В. В. Кравченко. – К.: Атіка, 2004. – 512 с.

88. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. / М. В. Кравчук. – 3-тє вид., змін. й доп. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 247 с.

89. Крестовська Н. М. Дитина у правовому житті українського суспільства в добу високого середньовіччя / Н. М. Крестовська // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Симферополь, 2008. – Т. 21 (60). – № 1. Юридические науки. – С. 30–36.

90. Крестовська Н.М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан [Текст]: автореф. ... докт. юрид. наук: 12.00.01 / Н. М. Крестовська. – Одеса: Одеська нац. юрид. акад., 2008. – 40 с.

91. Кримінальний кодекс України // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.

92. Кримінальний кодекс Японії / под ред. А. І. Коробеева; пер. з япон. Владивосток, 2000. – 84 с.

93. Крушельницька О. В. Методологія і організація наукового дослідження: навч. посіб. / О. В. Крушельницька. – К.: Кондор, 2006. – 206 с.

94. Кудрявцева О. М. Конституційно-правові основи захисту прав дитини в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О.М. Кудрявцева; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2014. – 20 с.

95. Кузнецова Л. В. Международный опыт создания и развития независимого механизма соблюдения и защиты прав детей / Л.В. Кузнецова; Права ребенка. Институт Уполномоченного по правам ребенка в Российской Федерации : опыт, проблемы, теоретические модели, нормативно-правовая база / под общ. и науч. ред. Г. Н. Кареловой. – М. : Благотворительный фонд «Альтернативное образование», 2000. – С. 105.

96. Кузнецова О. В. Конституционно-правовая защита семьи, материнства, отцовства и детства в России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. В. Кузнецова. – Челябинск, 2004. – 25 с.

97. Кулапов В. В. Защита субъективных прав и законных интересов детей в Российской Федерации (вопросы теории) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. В. Кулапов. – Саратов, 2004. – 238 с.

98. Кушніренко О. Г. Права і свободи людини та громадянина : навч. посібник / О. Г. Кушніренко, Т. М. Слінько. – Х. : «Факт», 2001. – 439 с.

99. Лінник Н. В. Історичні передумови захисту прав і свобод дитини на різних етапах розвитку суспільства / Н. В. Лінник // Університетські наукові записки. – № 2. – 2006. – С. 41–45.

100. Літопис Самовидця. О началі війни Хмельницького [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://litopys.org.ua>.

101. Лобанова Т. В. Правовое положение ребенка в России и Великобритании (Англии) : теоретико-правовой аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Т. В. Лобанова. – Волгоград, 2006. – 26 с.

102. Лобанова Т. В. Правовой статус ребенка в аспекте классификации его прав / Т. В. Лобанова // Вестник Башкирского университета. – 2008. – № 3. – С. 608–610.

103. Малеин Н. С. Повышение роли закона в охране личных и имущественных прав граждан / Н. С. Малеин // Советское государство и право. – 1974. – № 6. – С. 41–48.

104. Мамонов В. В. Гарантии прав, свобод и обязанностей граждан в СССР / В. В. Мамонов. – Алма-Ата, 1981. – 80 с.

105. Маніна М. До питання про конституційні обов'язки дітей / М. Маніна // Право України. – № 11. – 2007. – С. 40–43.

106. Марковичева Е. В. Правовое обеспечение прав несовершеннолетних в Российской Федерации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Е. В. Марковичева. – Волгоград, 2003. – 28 с.

107. Мархгейм М. В. Защита прав и свобод человека и гражданина в России: опыт системного конституционного осмысления : монография / М. В. Мархгейм. – Ростов н/Д : Ростиздат, 2003. – 354 с.

108. Марцеляк О. В. Омбудсман з прав дитини: проблеми формування та розвитку у світі і в Україні / О. В. Марцеляк // Право України. – 2003. – № 10. – С. 44–48.

109. Марцеляк О. В. Основні елементи конституційно-правового статусу омбудсмана / О. В. Марцеляк // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 11. – С. 85–88.

110. Матузов Н. И. Юридические обязанности и ответственность как элементы правового статуса личности / Н. И. Матузов // Конституция СССР и правовое положение личности. – Инст-т гос-ва и права АН СССР, 1979. – С. 81–88.

111. Мелешко Н. П. Уголовно-правовые системы России и зарубежных стран / Н. П. Мелешко, Е. Г. Тарло. – М., 2003. – 304 с.

112. Микитова Е. М. Особенности правового статуса ребенка в Российской Федерации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Е. М. Микитова. – М., 2002. – 25 с.

113. Михайлова І. М. Ювенальна юстиція в системі запобігання злочинам неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / І. М. Михайлова; Нац. акад. внутр. справ Укр. – К., 2015 – 20 с.

114. Міхневич Л. В Конституційне право зарубіжних країн (основна частина) : навч.-метод. посіб. / Л. В. Міхневич. – К.: – КНЕУ. – 2005. – 164 с.

115. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : від 05.04.2001 / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Каннон; А.С.К., 2003. – 1104 с.

116. Нагорна В. В. Права дітей з особливими потребами та юридичні гарантії їх захисту в Україні (теоретико-правові аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. В. Нагорна; Відкрит. міжнар. ун-т розвитку людини “Україна”. – К., 2015 – 20 с.

117. Несинова С. В. Державно-правовий механізм захисту прав неповнолітніх в Українській РСР (60-ті – поч. 80-х рр. ХХ ст.) : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.01 / С. В. Несинова; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2005 – 21 с.

118. О правах ребенка : Закон Республики Беларусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [// bar-ch4.narod.ru/sakon1.htm](http://bar-ch4.narod.ru/sakon1.htm)

119. Общая теория прав человека / отв. ред. Е. А. Лукашева; В. А. Карташкин, Н. С. Колесов и др.; Инст-т гос-ва и права РАН. – М. : Норма, 1996. – 510 с.

120. Опольська Н. М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Н. М. Опольська; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – К., 2010 – 24 с.

121. Офіційний сайт МВС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/374130/>

122. Пашинський В. Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / В. Й. Пашинський; Київський нац. ун-т внутр. справ. – К., 2007. – 19 с.

123. Погорілко В. Ф. Конституційне право України : підр. / за ред. В. Ф. Погорілка. – К. : Наукова думка, 1999. – 734 с.

124. Показники усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в 2012 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://infolight.org.ua/content/pokazniki-usinovlennya-ditey-sirit-ta-ditey-pozbavlenih-batkivskogo-pikluvannya-v-2012-roci>

125. Политология : Энциклопедический словарь / общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. – М. : Изд. Моск. коммерч. ун-та, 1993. – 431 с.

126. Популярна юридична енциклопедія / кол. авт. : В. Г. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.

127. Порядок медичного обслуговування дітей у притулках для неповнолітніх служби у справах неповнолітніх, центрах соціально-психологічної реабілітації дітей та схеми обстеження їх у лікувально-профілактичних закладах ухвалений спільним наказом Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства України у справах молоді та спорту від 28 вересня 2006 року № 3297/645 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1136-06>

128. Права человека. Международный билль о правах человека : ООН. – Нью-Йорк, 1996. – 27 с.

129. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підр. / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – Київ : Правова єдність, 2008. – 350 с.

130. Правознавство : підр. / В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко, С. І. Шимон та ін.; за заг. ред. В. Ф. Опришка, Ф. П. Шульженка. – К. : КНЕУ, 2003. – 767 с.

131. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI / Відом. Верхов. Ради України. – 2013. – № 1. – Ст. 1.

132. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21 лист. 1992 р. № 2811-XII / Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 5. – Ст. 21.

133. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту

дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13 січня 2005 р. № 2342-IV / Відом. Верхов. Ради України. – 2005. – № 6. – Ст. 147.

134. Про загальний військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII / Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 385.

135. Про Загальнодержавну програму “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року” : Закон України від 5 березня 2009 року // Офіційний вісник України. – 2009. – № 24. – Ст. 774.

136. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : Указ Президента України // Офіційний вісник України. – 2015. – № 69. – Ст. 2257.

137. Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей: указ Президента України // Офіційний вісник України Президента України. – 2008. – № 18. – Ст. 595.

138. Про культуру: Закон України від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI / Відом. Верхов. Ради України. – 2011. – № 24. – Ст. 168.

139. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

140. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 року № 586-XIV // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 20–21. – Ст. 190.

141. Про молодіжні та дитячі громадські організації : Закон України від 1 грудня 1998 р. № 281- XIV / Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 1. – Ст. 2.

142. Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року : указ Президента України // Офіційний вісник України. – 2012. – № 81. – Ст. 3255.

143. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січня 1995 р. № 21/95-ВР / Відом. Верхов. Ради

України. – 1995. – № 6. – Ст. 35.

144. Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей : наказ Генеральної прокуратури України № 16 гн від 6 грудня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&t=rec&id=94102

145. Про освіту : Закон України від 25 травня 1991 р. № 1060-XII / Відом. Верх. Ради України. – 1991. – № 34. – Ст. 451.

146. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III / Відом. Верх. Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.

147. Про політичні партії в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2365-III / Відом. Верх. Ради України. – 2001. – № 23. – Ст. 118.

148. Про попередження насильства в сім'ї: закон України від 15 лист. 2001 р. № 2789-III / Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 10. – Ст. 70.

149. Положення про представників Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини № 7/8-12 від 26 липня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // http://www.zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v07_8715-12/para2#n2

150. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII // Відом. Верхов. Ради України. – 2015. – № 2–3. – Ст. 12.

151. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми “Здорова нація” на 2009–2013 роки” : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 травня 2008 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 37. – Ст. 1241.

152. Про Уповноваженого Президента України з прав дитини : Указ Президента України // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 23. Спеціальний випуск. – Ст. 939.

153. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН

проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. // Офіційний Вісник України. – 2006. – № 14. – Ст. 1057.

154. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.

155. Пунда О. О. Поняття та проблеми здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини : монографія / О. О. Пунда. – Хмельницький – Київ, 2005. – 436 с.

156. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / П. М. Рабінович. – Х. : Право, 1997. – 64 с.

157. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : навч. посіб. для студ. ВНЗ / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 463 с.

158. Рабінович П. М. Права людини: загальнотеоретичні засади / П. М. Рабінович // Проблеми законності. Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Харків : Нац. юрид. акад. України, 1998. – Вип. 36. – С. 11–13.

159. Радченко О. І. Статус народного депутата України: проблеми теорії і правового регулювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. І. Радченко. – К., 2005. – 19 с.

160. Романюк А. Б. Проблеми захисту неповнолітніх у кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. Б. Романюк; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2004. – 20 с.

161. Саблук С. А. Окремі аспекти правового статусу дитини / С. А. Саблук // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3 (15). – С. 143–147.

162. Садина О. В. Правовой статус несовершеннолетнего в российском законодательстве: теоретико-правовой анализ : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 / О.В. Садина; Российский университет кооперации. – Мытищи, 2009. – 20 с.

163. Середа Л. М. Обеспечение прав несовершеннолетних органами местного самоуправления : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Л. М. Середа; Волгогр. акад. МВД России : Волгоград, 2006. – 19 с.
164. Сиренко В. Ф. Реальность прав советских граждан / В. Ф. Сиренко. – К. : Наукова думка, 1983. – 139 с.
165. Сімейний кодекс України // Відом. Верх. Ради України. – 2002. – № 21. – Ст. 135.
166. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учеб. / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. – 691 с.
167. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підр. / О. Ф. Скакун. – 3-тє видання. – К. : Алерта, 2012. – 524 с.
168. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підр. / О. Ф. Скакун. – 2-ге вид. – К. : Алерта; ЦУЛ, 2011. – 520 с.
169. Снежко О. А. Конституционно-правовая защита семьи / А. О. Снежко // Государство и право. – 2008. – № 2. – С. 63–71.
170. Советское гражданское право / под ред. О. А. Красавчикова. – М., 1985. – 544 с.
171. Советское гражданское право / под ред. О. С. Йоффе. – М., 1967. – 494 с.
172. Шаповал В. Н. Сравнительное конституционное право / В. Н. Шаповал. – К. : ЦД «Княгиня Ольга», 2007. – 416 с.
173. Стефанчук Р. О. Визначення моменту виникнення права на життя: продовжуючи дискусію / Р. О. Стефанчук // Юридична Україна. – 2005. – № 10. – С. 38.
174. Тарасенко В. С. До питання про доцільність запровадження в Україні посади уповноваженого з прав дитини / В. С. Тарасенко // Актуальні проблеми держави і права. – Одеса, 2003. – Вип. 18. – С. 737–741.
175. Тацій В. Новий Кримінальний кодекс України / В. Тацій, В. Сташис // Право України. – 2001. – № 7. – С. 3–9.

176. Уголовный кодекс Испании / ред. и с предисл. : Н.Ф. Кузнецова, Ф.М. Решетников; пер. : В. П. Зирянова, Л. Г. Шнайдер. – М. : Зерцало, 1998. – 218 с.

177. Уголовный кодекс Республики Польша / пер. с польского Барилович Д.А. и ост.; адапт. пер. и науч. ред. Е. А. Саркисова, А. И. Лукашов; под общ. ред. Н. Ф. Кузнецовой. – М. : Тесей, 1998. – 128 с.

178. Уголовный кодекс Франции : принят в 1992 г. : вступил в силу с 1 марта 1994 г. : с изменениями и дополнениями на 1 января 2002 г. / перевод с французского / науч. ред. : Л. В. Головкин, Н. Е. Крилова (пер., предисл.). – С.-Пб. : Юрид. центр Прес, 2002. – 650 с.

179. Уголовный кодекс ФРГ / науч. ред. : Н. Ф. Кузнецова, Ф. М. Решетников; редкол.: П. Ф. Лугку, М. Н. Марченко, Е. А. Суханов; пер. : А. В. Серебренникова. – М. : Юрид. колледж МДУ, 1996. – 202 с.

180. Уманский Я. Н. Свобода личности и гарантии конституционных прав граждан СССР / Я. Н. Уманский // Советское государство и право. – 1953. – № 7. – С. 15–18.

181. Участь неповнолітніх у відновленні промислового потенціалу УРСР у повоєнний період (1945 – початок 1950-х рр.) / О. В. Гавриш // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – Вип. 36. – С. 173–176.

182. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 1 січня 2000 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 29. – Ст. 226.

183. Француз-Яковець Т. А. Забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Т. А. Француз-Яковець; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2007 – 20 с.

184. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підр. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 536 с.

185. Харченко О. О. Роль органів місцевого самоврядування в становленні локальної системи соціального захисту прав матері та дитини :

автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. О. Харченко; Мариуп. держ. ун-т. – Мариуполь, 2012 – 20 с.

186. Хаманева Н. Ю. Необходимость и пути создания института Уполномоченного по правам ребенка в Российской Федерации / Н. Ю. Хаманева / Права ребенка. Институт Уполномоченного по правам ребенка в Российской Федерации : опыт, проблемы, теоретические модели, нормативно-правовая база. – С. 37.

187. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти : у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. – вид. 2-ге, перероб. і доп. – Т. 1 : 3 найдавніших часів до початку XX ст. / уклад. В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький. – К. : Видавничий Дім «ІнЮре», 2000. – 472 с.

188. Цивільне право України : підр. / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. – К. : Істина, 2003. – 776 с.

189. Цивільний кодекс України // Відом. Верх. Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.

190. Цивільний процесуальний кодекс України // Відом. Верх. Ради України. – 2004. – № 40, 41, 42. – Ст. 492 (із наступними змінами).

191. Чорна Ж. Л. Цивільно-правовий захист майнових прав та інтересів малолітніх і неповнолітніх осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ж. Л. Чорна; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Л., 2005. – 17 с.

192. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн : підр. / В. М. Шаповал. – К. : Арттек, 1997. – 264 с.

193. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права / Г. Ф. Шершеневич. – М.: Спарк, 1995. – 556 с.

194. Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів / П. П. Шляхтун. – К. : Либідь, 2005. – 568 с.

195. Шульц О. А. Генезис сучасної доктрини прав дитини у зарубіжних країнах: конституційно-правові аспекти / О. А. Шульц // Українсько-грецький

міжнародний науковий юридичний журнал “Порівняльно-правові дослідження”. – № 2. – 2009. – С. 91–96.

196. Шульц О. А. «Права дитини» як категорія сучасного конституційного права / О. А. Шульц // Часопис київського університету. – 2009. – № 3. – С. 91–96.

197. Шульц О. А. Становлення прав дитини в Україні як об’єкта конституційно-правового регулювання / О. А. Шульц // Бюлетень Міністерства юстиції України. – № 3 (89). – 2009. – С. 103–109.

198. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина. – К. : Фенікс, 2013. – 272 с.

199. Ювенальное право: учеб. для вузов / под ред. А. В. Заряева, В. Д. Малкова. – М : ЗАО Юстицинформ, 2005. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL:<ftp://ib.rus.ec/b/192542/read>

200. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : “Укр. енцикл.”, 1998. – Т. 1 : А–Г. – 672 с.

201. Явор О. А. До проблеми особистих немайнових прав дитини / О. А. Явор // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2004. – № 4. – С. 68–74.

202. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по которым судится малороссійскій народ” : його історія джерела та систематичний виклад змісту / А. Яковлів. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 210 с.

203. Geneva Declaration of the Rights of the Child [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm>

ДОДАТКИ

Додаток А

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії
внутрішніх справ
полковник міліції

С.Д. Гусарєв

2014 року

АКТ

про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження
ад'юнкта кафедри конституційного та міжнародного права Національної
академії внутрішніх справ Швець Ірини Вікторівни
у навчальний процес

Комісія у складі: начальника навчально-методичного центру НАВС, кандидата юридичних наук, підполковника міліції Т.Г. Корж-Ікаєвої, заступника начальника кафедри теорії держави та права НАВС, кандидата юридичних наук, доцента, полковника міліції СП. Коталейчука, заступника начальника кафедри конституційного та міжнародного права НАВС, кандидата юридичних наук, підполковника міліції А.І. Хальоти склала даний акт про те, що результати дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри конституційного та міжнародного права І.В. Швець з теми “Конституційно-правовий статус дитини в Україні” (спеціальність 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право) використовуються в навчальному процесі Національної академії внутрішніх справ для підготовки лекцій та під час проведення інших видів навчальних занять з курсантами, студентами та слухачами при вивченні таких дисциплін:

- “Конституційне право України” – з теми “Основи правового статусу людини і громадянина. Громадянство України. Правове становище іноземців та осіб без громадянства. Правовий статус біженців”. (тема № 4); “Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина” (тема № 5).

- “Державне право зарубіжних країн” з теми: “Основи правового статусу особи в зарубіжних країнах” (тема № 4).

В ході впровадження результатів дисертаційного дослідження ад'юнктом кафедри конституційного та міжнародного права І.В. Швець були підготовлені статті, які внесені до навчально-методичних матеріалів для використання їх в процесі розгляду зазначених дисциплін. А саме:

1. Швець І. В. Нормативне регулювання конституційно-правового статусу дитини в Україні / І. В. Швець // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 10. – С. 139 –146.

2. Швець І. В. Конституційно-правовий статус дитини: поняття, елементи, види / І. В. Швець // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 3. – С. 116–125.

3. Швець І. В. Поняття та класифікація прав дитини в Україні / І. В. Швець // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 12. – С. 145–153.

4. Швець І. В. Поняття гарантій конституційно-правового статусу дитини в Україні / І. В. Швець // Науково-аналітичний журнал «Митна справа». – 2013. – № 2 (86). – Ч. 2. – Кн. 1. – С. 394–400.

5. Швець І. В. Правовые формы защиты конституционно-правового статуса ребенка в Украине / И. В. Швець // Научно-методический журнал «Право и политика». – 2013. – № 3. – С. 291–295.

6. Швець І. В. Нормативне закріплення конституційно-правового статусу дитини в Україні / І. В. Швець // Актуальні проблеми забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 15-16 квіт. 2011 р.) [в 2 ч.]. Ч. 1 / відп. ред. В. Л. Федоренко. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2011. – С. 85-87.

7. Швець І. В. Конституція України – основа реформування системи прав дитини / І. В. Швець // Правові реформи в Україні: досвід, проблеми, перспективи : матеріали підсумкової наук.-практ. конф. (Київ, 29 квіт. 2013 р.) [в 2 ч.]. Ч. 1 / відп. ред. В. Л. Федоренко. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2013. – С. 159-161.

Члени комісії:

Начальник навчально-методичного центру
НАВС, кандидат юридичних наук,
підполковник міліції

Т.Г. Корж-Ікаєва

Заступник начальника
кафедри теорії держави та права
кандидат юридичних наук, доцент,
полковник міліції

С.П. Коталейчук

Заступник начальника кафедри
конституційного та міжнародного права
кандидат юридичних наук
підполковник міліції

А.І. Хальота

Додаток Б

АПАРАТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Головне науково-експертне управління

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-40-25, 255-45-01; факс: 255-41-86

16/6-126

"04" 11 2015 р.

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Швець Ірини Вікторівни «Конституційно-правовий статус дитини в
Україні» за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право;
муніципальне право**

Результати дисертаційного дослідження Швець І.В. на тему «Конституційно-правовий статус дитини в Україні» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право, у яких відображено стан наукових досліджень, генезу, правову регламентацію, поняття та елементи конституційно-правового статусу дитини в Україні, а саме: правосуб'єктність, принципи, права, свободи та обов'язки, гарантії, відповідальність, правові та інституційні форми захисту конституційно-правового статусу дитини в Україні й які були відображені у відповідних наукових публікаціях автора, використовувались у Головному науково-експертному управлінні Апарату Верховної Ради України в процесі наукової експертизи проектів законів, що регулюють та охороняють суспільні відносини у сфері правового статусу дитини, неповнолітніх та молоді, з точки зору їх відповідності вимогам законодавства Європейського Союзу.

Керівник Головного науково-експертного
управління Апарату Верховної Ради України,
доктор юридичних наук, професор

В.І. Борденюк